

”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”

Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta
Vanajan vankilassa

■ RIITTA GRANFELT

”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”

Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta
Vanajan vankilassa

■ RIITTA GRANFELT

Julkaisusarjan kannen suunnittelu: Timo Lemmetti, Goodwill Oy
Julkaisun taitto: Vammalan Kirjapaino Oy

ISSN 1458-4131

ISBN 978-951-53-2924-0 (nid.)

ISBN 978-951-53-2925-7 (pdf)

Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2007

Kuvailulehti

Julkaisija

Rikosseuraamusvirasto

Julkaisun nimi:

”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”
Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta
Vanajan vankilassa

Tekijät:

Riitta Granfelt

Tiivistelmä

Tutkimus on Rikosseuraamusviraston Järvenpään sosiaalisairaalan tutkimusyksiköltä tilaama kehittämis- ja arviointitutkimus, joka kohdistuu naisvankien vapauteen valmentavaan päihdeohjelmaan Vanajan vankilan Vanajan osastolla. Ohjelmaa on tarkasteltu osana Hämeenlinnan vankilan naisvankeihin kohdistuvaa kuntouttavaa toimintaa: miten Vanajan osaston päihdeohjelma asettuu osaksi kuntoutusjatkumoa, joka rakentuu suljetun vankilan päihdekuntoutuksesta, Vanajan osaston kuntouttavasta toiminnasta ja avovankilavaiheen jälkeisestä laituskuntoutuksesta tai avohuollon tukitoimista. Toiseksi ohjelmaa on lähestytty osana Vanajan osaston kokonaistoimintaa: miten päihdeohjelma jäsentyy osaksi eri ammattiryhmien työnkuvaa ja kuinka hyvin kahden perustehtävän, rangaistusten täytäntöönpanon ja kuntouttavan työn, integrointi onnistuu. Kolmanneksi on kysytty, mikä merkitys ohjelmalla on siihen osallistuneille naisvangeille erityisesti päihderiippuvuuden näkökulmasta, mutta myös laajemmin elämäntilanteen kokonaisuudessa.

Tutkimus on toteutettu etnografisella tutkimusotteella käyttäen tutkimusmenetelminä osallistuvaa havainnointia ja haastatteluja. Osallistuva havainnointi ajoittui ajanjaksolle 6.10.2005–27.4.2006 ja kohdistui kahteen vapauteen valmentavaan päihdekurssiin. Haastatteluaineisto koostuu päihdeohjelmaan osallistuneiden naisvankien ja Vanajan osaston henkilökunnan haastatteluisista. Kuntoutusjatkumon näkökulmasta oli tarpeen perehtyä myös Hämeenlinnan vankilan päihdekuntoutukseen. Tästä syystä tutkimusaineistoon sisältyy Hämeenlinnan vankilan päihdeohjaajien, psykologin ja mielenterveyshoitajan haastattelut. Tutkimuksen tavoitteena on tuoda vankeinhoidon kehittämistyön aineeksi työntekijöiden kokemustietoa ja naisvankien näkökulma heihin kohdistuvaan päihdekuntoutukseen.

Naisvankien päihdekuntoutuksessa toimii hyvin Vanajan osastolla kehitteillä oleva väljästi strukturoidun päihdekuntoutuksen malli. Laadukkaan kuntoutuksen perusehdot ovat ohjelman taustalla olevan kognitiivisen viitekehyksen hallinta ja ohjaajan vuorovaikutustaidot. Naisvangeilla on runsaasti mielenterveysongelmia ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyviä pelkoja. Ryhmämuutoinen kuntoutus ei sovi kaikille, vaan sen rinnalla on kehitettävä yksilötyötä. Naisvankien parissa tehtävässä päihdekuntoutuksessa korostuu moniammatillisen yhteistyön merkitys, jotta pystyttäisiin nykyistä paremmin vastamaan päihde- ja mielenterveysongelmien toisiinsa kietoutumiseen.

Nykyisellään vapauteen valmentava asiakastyö, yhteistyöverkostojen luominen ja suunnitelmallisten kuntoutusjatkumojen kehittäminen ei ole Vanajan

osastolla kenenkään vastuulla. Päihdetaustaisilla naisvangeilla on runsaasti vapautumiseen liittyviä sosiaalis-taloudellisia ja perhesuhteisiin liittyviä ongelmia. Vanajan osastolle tarvitaan sosiaalityön koulutuksen saanut työntekijä, jotta lupaavasti kehitteillä olevan naisten päihdeongelmaan keskittyvän kognitiivisen toimintaohjelman tulokset voidaan sitoa naisvankien sosiaalisen tilanteen jäsennykseen perustuviin vapautumissuunnitelmiin.

Avainsanat:

naisvangit, päihdekuntoutus, mielenterveys, sosiaaliset ongelmat, avovankila

Sarjan nimi**ISSN****ISBN**

Rikosseuraamusviraston julkaisuja

1458-4131

978-951-53-
2924-0

Kokonaissivumäärä**Kieli****Kustantaja****Jakaja**

155

Suomi

Rikosseuraamus-
virasto

Rikosseuraamus-
virasto

Presentationsblad

Utgivare

Brottspåföljdsverket

Publikation

"Att jag skulle lära mig leva med mitt beroende" En studie av missbrukarrehabilitering av kvinnliga intagna i Vånå fängelse

Författare:

Riitta Granfelt

Referat

Denna undersökning är inriktad på utveckling och utvärdering. Undersökningen genomfördes av forskningsenheten vid socialsjukhuset i Träskända på beställning av Brottspåföljdsverket. Undersökningen fokuserar på ett program som förbereder kvinnliga intagna missbrukare för friheten. Programmet tillämpas på avdelningen i Vånå vid Vånå fängelse. Programmet granskas som en del av den rehabiliterande verksamheten för kvinnliga intagna vid Tavastehus fängelse. Den viktiga frågan är hur programmet för missbrukare på avdelningen i Vånå intar sin plats i den kontinuerliga missbrukarrehabilitering som grundar sig på rehabilitering i slutet fängelse, rehabiliterande verksamhet på den öppna avdelningen i Vånå och rehabilitering på anstalt efter tiden i öppet fängelse eller stödåtgärder i frihet. För det andra har problemet angripits som en del av den totala verksamheten på avdelningen i Vånå: hur gestaltas programmet för missbrukare i befattningsbeskrivningen för olika yrkesgrupper och hur väl kan man integrera anstaltens två grundläggande uppgifter, straffverkställighet och rehabilitering. För det tredje undersöks programmets betydelse för de deltagande kvinnorna särskilt med hänsyn till rusmedelsberoendet, men också med hänsyn till den totala livssituationen.

Undersökningen genomfördes med en etnografisk approach. Den tillämpade forskningsmetoden består av deltagande observation och intervjuer. Den deltagande observationen hänför sig till perioden mellan den 6 oktober 2005 och den 27 april 2006 och fokuserade på två kurser för missbrukare som hade till uppgift att förbereda de intagna för frihet. Intervjumaterialet omfattar intervjuer med kvinnliga intagna som deltog i programmet och med de anställda på avdelningen i Vånå. Med hänsyn till tanken om kontinuerlig rehabilitering var det också nödvändigt att orientera sig i missbrukarrehabiliteringen vid Tavastehus fängelse. Därför omfattar intervjumaterialet också intervjuer med vägledare för missbrukare, psykologer och mentalvårdare vid Tavastehus fängelse. Syftet med undersökningen är att berika utvecklingsarbetet i fångvården med de anställdas empiriska kunskap och de kvinnliga intagnas synpunkter på den missbrukarrehabilitering som de genomgår.

Den vagt strukturerade modell för missbrukarrehabilitering som för närvarande utarbetas på avdelningen i Vånå förefaller fungera väl i rehabiliteringen av kvinnliga intagna missbrukare. De grundläggande villkoren för högklassig rehabilitering består av kunskap i den kognitiva referensram som ligger till grund för programmet. Dessutom spelar instruktörernas interaktiva förmåga en stor roll. Kvinnliga intagna har många psykiska problem och skräck för social interaktion. Rehabilitering i form av grupparbete lämpar sig inte för alla, dessutom krävs det arbete på det individuella planet. I missbrukarrehabilitering för kvinnliga intagna

accentueras betydelsen av multiprofessionellt samarbete för att det skall vara möjligt att bättre än i dag gripa sig an helheten av missbruks- och psykiska problem.

På avdelningen i Vånå finns det för närvarande ingen som svarar för arbetet som förbereder klienterna för frihet, skapandet av samarbetsnätverk och utvecklandet av systematisk kontinuerlig rehabilitering. Kvinnliga intagna med missbruksproblem konfronteras med stora socio-ekonomiska och familjeproblem i samband med frigivningen. Avdelningen i Vånå behöver en medarbetare med utbildning i socialt arbete så att de lovande resultaten från det kognitiva åtgärdsprogrammet för missbruksproblem bland kvinnor kan sammankopplas med planer för frigivningen som grundar sig på en analys av de kvinnliga intagnas hela sociala situation.

Nyckelord:

Kvinnliga intagna, missbrukarrehabilitering, psykisk hälsa, sociala problem, öppet fängelse

Seriens namn	ISSN	ISBN
Brottspåföljdsverkets publikationer	1458-4131	978-951-53-2924-0

Antal sidor	Språk	Förlag	Distribution
155	Finska	Brottspåföljdsverket	Brottspåföljdsverket

SISÄLTÖ

1	JOHDANTO	9
1.1	Tutkimuksen lähtökohdat	9
1.2	Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuskysymykset	13
2	TUTKIMUKSEN PAIKKA OSANA VANKEINHOIDON TUTKIMUS- JA KEHITTÄMISTOIMINTAA	16
2.1	Päihdekuntoutukseen kohdistuvat tutkimukset	16
2.2	Naisvankeihin kohdistuva tutkimus	19
2.3	Vapautuvien vankien yhteiskunnalliseen asemaan kohdistuvat tutkimukset	20
3	ETNOGRAFINEN TAPAUSTUTKIMUS	21
3.1	Avovankilaan	21
3.2	Osallistuva näkeminen ja kuuleminen	24
3.3	Paikan päällä	25
3.4	Toisten työstä ja elämästä kirjoittaminen	28
3.5	Tutkimusaineisto	32
4	VANKEINHOIDON PÄIHDEKUNTOUKSEN REUNAEDOT JA TOTEUTUMISMUODOT	34
4.1	Päihdekuntoutuksen reunaehdot	34
4.2	Ryhmämuotoinen päihdekuntoutus	36
4.3	Kognitiivis-behavioraaliset ohjelmat vankeinhoidon kuntoutuksen perustana	39
5	PSYKOSOSIAALISTA TYÖTÄ SULJETUSSA VANKILASSA	43
5.1	"Kerrostien päihdekuntoutus"	44
5.2	Pieni kuntouttava yhteisö "ala-avo"	47
5.3	Mielenterveystyö	50
6	VANAJAN OSASTO: KUNTOUTTAVA AVOVANKILA NAISILLE	55
6.1	Elämää ja työntekoa avovankilassa	55
6.2	Naisten tarinat	57
6.3	Vartijan työ osana kuntouttavaa toimintaa	68
6.4	Vartijoiden suhde päihdekuntoutukseen	75
7	NAISVANKIEN VAPAUTEEN VALMENTAVA PÄIHDEOHJELMA	77
7.1	Päihdeohjelman lähtökohdat ja sisällöt	77
7.2	Päihdeohjelman teoreettiset lähtökohdat	78
7.3	Päihdeohjelman käsikirja	80
7.4	Valintaprosessi	83
7.5	Keskittyminen, avoimuus ja luottamus	93
7.6	Oma elämä muutostyön kohteena	99
7.7	Henkilökohtaisuus, sosiaalinen tilanne, teoreettisuus	104
7.8	Motivaatio työskentelyä kannattelemassa	107
7.9	Selviytymissuunnitelma kokoavana prosessina	116

8	SENSITIIVISET AIHEET PÄIHDEOHJELMAN OSANA	124
8.1	Traumaattinen kokemus – tasapainon rikkova tapahtuma	124
8.2	Vankilan tunteet – ikävä ja masennus	129
8.3	Äitinä vankilassa	131
8.4	Pahan olon jakaminen	134
9	YHTEISKUNTAAN PALAAMINEN	138
9.1	Päihderiippuvuus marginalisaation osana	138
9.2	Kohti uutta elämää: Salla	141
10	JOHTOPÄÄTÖKSET	146
	KIRJALLISUUS	151
	Kiitokset	155

1 JOHDANTO

1.1 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

”Pitää säilyttää Vanajan henki, joka otetaan huomioon henkilökunta-valinnoissa. Siirretään sukupolvelta toiselle ja nyt sitä on vaalittava. Vanaja ei saa muodostua vain työsiirtolaksi eikä avovankilaksi, jossa on suljetun vankilan periaatteet ja toimintatavat.”

Tutkimus kohdistuu Hämeenlinnan vankilan Vanajan osaston (nykyisen Vanajan vankilan Vanajan osaston) vapauteen valmentavaan päihde-kuntoutusohjelmaan, joka on intensiteetiltään luokiteltu ryhmä- ja yhteisö-kuntoutuksen välimuodoksi. Vanajan osasto on Suomen ainoa naisille tarkoitettu avovankila eikä se näytä vankilalta. Kaltereita, muureja, metallin-paljastimia tai sähkölukkoja ei löydy mistään. Päärakennus, rivitalot, puutalot ja työverstaat sijaitsevat laajalla pellon, metsän ja järven ympäröimällä alueella. Järven rannassa on sauna ja nuotiopaikka. Piha-alueella on tupakointikatoksia ja puutarhakeinu. Kesäaikaan vangit voivat viikonloppuisin juoda vieraitensa kanssa kahvia pihaterassilla. Pihalla liikkuu eri-ikäisiä ja -näköisiä naisia omissa vaatteissaan. Iltaisin voi mennä kiertämään parin kilometrin mittaista lenkkipolkua, laulaa karaokea tai käydä kuntosalilla. Keskiiviikkoisin on saunailta ja perjantaina käydään kaupassa. Kaikki sinuttelevat toisiaan ja käyttävät etunimiä.

Vankilaan joudutaan, mutta Vanajalle päästään. Hämeenlinnan vankilan naisvangit voivat kirjallisesti hakea avolaitospaikkaa, ja valinnoista päättää Vanajan osaston henkilökunta, viime kädessä osastonjohtaja. Myös muista vankiloista on mahdollista päästä suorittamaan rangaistusta Vanajalle, ja jotkut tulevat suoraan siviilistäkin. Avolaitokseen pääsyn edellytyksenä on sitoutuminen päihdeettömyyteen, hyvä käytös ja työkyky. Etusijalla ovat nuoret ja ensi kertaa vankilassa olevat naiset, mutta myös monikertaisella rikoksenuusijalla on mahdollisuus tulla valituksi. Rikoksen laatu ei ole este, ja myös elinkautisvankeilla on mahdollisuus suorittaa osa rangaistusajasta Vanajalla. Tutkimuksen aikana Vanajalla oli sekä elinkautisvankeja että useita pitkäaikaisvankeja, joille tarjottiin mahdollisuus suorittaa tuomion loppuaika, pari, kolme vuottakin avolaitoksessa. Avovankilaolosuhteet antavat hyvät edellytykset paitsi päihdekuntoutukselle myös vapauteen valmentavalle toiminnalle ja moniammatilliselle psykososiaaliselle työlle. Tätä toimintaa ovat toteuttamassa osastonjohtaja, kaksi ylivartijaa, 12 vartijaa, sairaanhoitaja, päihdeohjaaja, neljä työmestaria, kaksi keittäjää ja 40–45 naisvankia.

Tutkimus on toteutettu intensiivisessä yhteistyössä Hämeenlinnan vankilan Vanajan osaston henkilökunnan, erityisesti päihdeohjaajan, sekä

syksyllä 2005 ja keväällä 2006 vapauteen valmentavalle päihdekurssille osallistuneiden naisvankien kanssa. Etnografinen runsaan seitsemän kuukauden ajalle sijoittunut aineistonkeruuprosessi mahdollisti tutustumisen Vanajan osaston henkilökuntaan ja myös muihin kuin päihdekurssille osallistuneisiin naisvankeihin. Käytännössä tutkimukseen antoi panoksensa Vanajan osaston koko henkilökunta: osastonjohtaja, päihdeohjaaja, sairaanhoitaja, vartijat, työnjohtajat ja keittäjät. Päihdekurssille osallistuneiden vankien lisäksi myös monet muut naisvangit keskustelivat kanssani elämästä vankilassa ja sen ulkopuolella. Nämä keskustelut olivat tärkeässä merkityksessä pyrkimyksissäni saada edes alkeellinen ymmärrys siitä, mitä on elää naisena vankilassa ja millaisin ajatuksin naiset odottavat vapautumista.

Keskittymällä intensiivisesti ja suhteellisen pitkällä aikavälillä yhteen naisten päihdekuntoutuksen muotoon olen pyrkinyt tuottamaan mahdollisimman lähellä käytännön työtä ja vankilan arkea olevaa tietoa naisvankien parissa tehtävän päihdekuntoutuksen kehittämiseksi, ensisijaisesti Vanajan osastolla, mutta myös laajemmin vankeinhoidossa ja vankilasta vapautuneiden naisten parissa tehtävässä kuntouttavassa työssä. Olen koko tutkimusprosessin ajan panostanut erityisesti sekä vankeinhoidon työntekijöiden että naisvankien kokemustiedon keräämiseen vuorovaikutuksellisin menetelmin ja tämän tiedon käyttämiseen tulkintojeni pohjana. Prosessinomaisen osallistuvan havainnoinnin sekä lukuisten haastattelujen ja keskustelujen avulla olen yrittänyt tavoittaa realistisen ja monipuolisen kuvan päihdeohjelman sisällöistä, toteutuksesta sekä sijoittumisesta osaksi naisvankien päihdekuntoutusjatkumoa ja Vanajan osaston kuntouttavan toiminnan kokonaisuutta. Osallistumalla kurssin suunnitteluun ja ohjaukseen ohjaajan työparina syksyllä 2005 sain omakohtaista tuntumaa päihdeohjaajan työn vaatavuudesta ja mielenkiintoisuudesta niin ryhmässä toteutuvan vuorovaikutuksen kuin päihdeongelman eri ulottuvuuksiin paneutumisen näkökulmasta.

Tutkimusraportissa on runsaasti otteita vankien ja työntekijöiden haastatteluista, vapaamuotoisista keskusteluista sekä päihdekurssilla käydyistä keskusteluista. Työntekijöiden puheesta lainaamiini sitaatteihin olen liittänyt ammattinimikkeen, paitsi alaluvussa 6.3, jonka kaikki sitaatit olen valinnut vartijoiden haastatteluista. Pidän tärkeänä, että tutkimustekstissä näkyvät eri ammattiryhmien kuntoutusta ja laajemminkin vankeinhoitoa koskevat näkemykset. Valvontahenkilökuntaa en ole jaotellut ylivartijoihin ja vartijoihin, vaan käytän termiä ”vartija”. Vartijoiden sitaatit ovat paria poikkeusta lukuun ottamatta Vanajan osastolta. Silloin, kun tekstin sujuvuuden kannalta on ollut perusteltua, olen antanut kulloinkin siteeraamalleni naisvangille ”nimimerkin”. Samat naiset esiintyvät tekstissä useilla eri nimillä, jotka on valittu siten, etteivät ne viittaa kehenkään tutkimuksen aikana kahteen päihdeohjelmaan osallistuneista. Ne neljä naista, joiden haastattelujen pohjalta olen kirjoittanut kokonaisen tarinan, ovat etukäteen lukeneet kukin oman tarinansa ja hyväksyneet tekstin julkaisemisen tutkimusraportissa.

Käytän vankilan arkikäytännöissä muotoutuneita ilmaisia seuraavista paikoista: Hämeenlinnan vankilan päihteen yhteisohdollinen osasto esiintyy nimellä ”ala-avo”, lyhenne ”kv” tarkoittaa Hämeenlinnan vankilaa ja viittaa siis nimenomaan suljettuun vankilaan. ”Kerrokset” tarkoittavat Hämeenlinnan vankilan tavallisia osastoja, toisin sanoen niitä, joita ei ole määritelty päiheteettömiksi osastoiksi.

Vankeinhoidossa työskentelee kuntouttavaa erityishenkilöstöä vain vähän. Tutkimustekstissä ei ole ollut mahdollista välttää työntekijöiden identifioitumista juuri muiden kuin vartijoiden kohdalla. Koska sairaanhoitaja on Vanajan osastolla vain yksi, ei kenellekään ainakaan Hämeenlinnan vankilassa jää epäselväksi, kuka puhuja on silloin, kun sitaatin perässä lukee ”sairanhoitaja”. Päihteen osaston, ala-avon, ohjaaja on etukäteen lukenut hänen haastattelunsa pohjalta kirjoittamani yhtenäisen monologin. Kun tehdään työntekijöiden kokemustietoon pohjautuvaa käytäntölähtöistä tutkimusta, tulee työntekijöistä subjekteja, jotka näkyvät myös tutkimustekstissä.

Olen pyrkinyt kirjoittamaan tutkimusraportin moniääniseksi tekstiksi siten, että avovankilassa tehtävä päihdekuntoutus avautuisi lukijalle kaikessa haasteellisuudessaan ja ristiriitaisuudessaan. Kun on tehtävään ryhtynyt, on uskallettava tulkita ja kirjoittaa. Siitäkin huolimatta, että tutkimusprosessin aikana on useamminkin kerran noussut mieleen Tarja Pösön (2005, 130–131) esittämä varsin realistinen huolenaihe:

On pysähdyttävää havahtua siihen, että jotakin on ollut (sanamukaisesti) silmien edessä, mutta näkemäänsä ei ole ymmärtänyt tai on ymmärtänyt sen väärin.

Vankeinhoidon kuntoutuksessa jatkumojen kehittäminen on yksi kaikkein ajankohtaisimmista ja haasteellisimmista tehtävistä. Tästä johtuen pyysin tutkimukseen myös Hämeenlinnan vankilan molemmat päihdeohjaajat, psykologin ja mielenterveyshoitajan. Vapautuvien vankien asumiseen ja siihen liittyvään tukeen kohdistuneiden tutkimusteni (Granfelt 2003 ja 2005) yhteydessä olen aiempina vuosina keskustellut Hämeenlinnan vankilan sosiaalityöntekijöiden sekä kuntoutuksesta vastaavan apulaisjohtajan kanssa naisvankien sosiaalisesta tilanteesta. Vapaa-ajan ohjaajan kanssa käymäni keskustelut ovat koskettavasti valaisseet sitä, kuinka kauhea paikka vankila voi olla heille, jotka joutuvat toisten syrjimiksi.

Vankila on hyvin erikoinen toimintaympäristö, ja tämä tekee siellä toteutettavan kuntoutuksen erityislaatuiseksi. Päihdekuntoutuksen arviointiin ja kehittämiseen kohdentuva tutkimus edellyttää tutkijalta toimintaympäristön tunte-
musta, muutoin ei ole edellytyksiä tehdä realistisia ehdotuksia. Toisin kuin sosiaali- ja terveydenhuollon laitoksissa vankilassa kuntoutus ei ole perustettava, vaan sen on löydettävä paikkansa kontrolliin ja rankaisemiseen perustuvassa ympäristössä. Vaikka asetelma ei ole avovankilassa lähtökohdiltaan

läheskään yhtä ristiriitainen kuin suljetussa laitoksessa, se on kuitenkin jatkuvasti taustalla oleva realiteetti. Vanajan osastolla vangit ilmoittautuvat päivystyksessä kolme kertaa päivässä, vartijat kiertävät asuinsoluissa eri vuorokauden aikoina, päihdetestejä otetaan päivittäin, tavaroita tarkastetaan ja liikkumisrajoitukset avolaitoksen alueella ovat tarkoin säännellyt.

”Sä et ole vapaa. Sä olet aina näissä saatanan samoissa kuvioissa. Ei tämä Vanajalla ole mitään ruhtinaallista. Samalla lailla olet vanki kuin kv:lla.”

Vielä vuoden 2005 elokuussa jäsensin tutkimusta siten, että se toteutuu niin sanotun dialogitutkimuksen (Petrelius & Auvinen 2003, 171–175) periaattein tavoitteena käsitteellistää kokeneen, useita kursseja ohjanneen ohjaajan monen vuoden ajalta kertynyttä kokemustietoa samana syksynä toteutuvalla vapautteen valmentavalla päihdekurssille kertyvää havainnointi- ja haastateluaineistoa vasten. Dialogitutkimuksen periaatteena on jaettu asiantuntijuus, sen enempiä työntekijällä kuin tutkijallakaan ei ole hallussaan lopullista totuutta, vaan tavoitteena on yhdessä pohtien syventää ymmärrystä käsiteltävästä ilmiöstä (tässä tapauksessa päihdekuntoutuksesta) ja etsiä uusia mahdollisuuksia toiminnan kehittämiseen (Järvinen 2006, 18–37). Kokemustiedolla tarkoitetaan työn tekemisen kautta vähitellen muodostunutta työkäytäntöihin kohdistuvaa ymmärrystä, johon tutkija tuo (sosiaalityön) käytäntötutkimuksen periaattein oman näkökulmansa. Tavoitteena on nostaa esille työn olennaisia piirteitä, luoda uutta ymmärrystä työn sisällöistä ja siten mahdollistaa arjen työkäytäntöihin sidoksissa oleva työn kehittäminen. (Satka & Karvinen-Niinikoski & Nylund 2005, 9–19.)

Suunnitellun aikataulun mukaisesti osallistuin vuoden 2005 elokuun alkupuolella silloisen päihdeohjaajan kanssa päihdeohjelmaan hakeneiden naisvankien valintahaastatteluihin ja Vanajan osastolla elokuun lopussa pidettyyn valintakokoukseen. Ohjaaja kuitenkin siirtyi muihin tehtäviin elosyyskuun vaihteessa, eikä uudesta ohjaajasta ollut mitään tietoa. Syyskuun alkuun suunniteltu päihdekurssin alkamisajankohta siirtyi epämääräiseen tulevaisuuteen. Ennen ohjaajan siirtymistä Vanajan osastolta ehdimme keskustella pari kertaa hänen päihdekuntoutusta koskevista näkemyksistään ja yli neljän vuoden aikana kertyneistä kokemuksista naisvankien parissa.

Syyskuun lopulla Vanajan osastonjohtaja soitti kertoakseen, että nyt on valittu uusi ohjaaja. Syyskuun 28. päivä tapasimme Helsingin rautatieaseman edessä, menimme Sanomataloon kahville ja seuraavalla viikolla aloitimme vapautteen valmentavan päihdekurssin seitsemän naisvankin kanssa. Näin sai alkunsa yhteinen työmmme. Etsimme paikkaamme Vanajan osastolla, päihdeohjaajana ja tutkijana. Varsinkin syksyllä, yhteisen työn ollessa intensiivisimmillään, toimimme välillä molemmat päihdeohjaajina, toisinaan taas yhteinen näkökulmamme kohdistui tutkimukseen. Tutkimus oli sananmukaisesti vuorovaikutuksellista ja kiinni käytännöissä.

Päihdeohjaajat ovat tämän tutkimuksen näkökulmasta keskeisin ammattiryhmä. Tutkimuksessa on päihdeohjaajien kertomana edustettuna Hämeenlinnan vankilan naisten päihdekuntoutus sekä tavallisilla osastoilla että yhteisöhoitollisella osastolla toteutettuna. Päihdeohjaajat työskentelevät itsenäisesti, toisistaan poikkeavissa työympäristöissä ja työtään eri tavoin painottaen. Vanajan osaston päihdeohjaaja on peruskoulutukseltaan lähihoitaja, joka on suorittanut myös päihdetyön ammattitutkinnon. Hämeenlinnan vankilan ohjaajista toinen on terveydenhoitaja, toinen amk-sosionomi. He kaikki ovat tavalla tai toisella osallistuneet kognitiiviseen viitekehykseen nojautuvaan ammatilliseen täydennyskoulutukseen.

1.2 TUTKIMUKSEN TARKOITUS JA TUTKIMUSKYSYMYKSET

Rikosseuraamusvirasto oli määritellyt tutkimuksen toimintatutkimukseksi ja asettanut sen tavoitteiksi vaikuttaa vapauteen valmentavan päihdeohjelman kehittämiseen seuraavilla alueilla:

- 1) ohjelman teoriavalinta ja sen soveltaminen sekä tavoiteasettelu
- 2) vankien valinta ohjelmaan
- 3) ohjelman prosessi, menetelmät ja moniammatillisen tiimin työskentely
- 4) työntekijöiden kouluttautuminen ohjelman käyttöönottoon ja toteuttamiseen liittyvät muut rakenteelliset ja laadulliset tekijät
- 5) ohjelman vaikuttavuuden arviointi suhteessa siihen mitä tavoitellaan
- 6) vankien hyötyminen omassa elämänhallintamuutoksessaan
- 7) ohjelman tulosten seuranta

Tutkimussuunnitelmassa määrittelin naisvankien vapauteen valmentavaa päihdeohjelmaa lähestyttäväksi kolmella tasolla, joihin pyrin tutkimuksessa ensisijaisesti vastaamaan.

Osana Hämeenlinnan vankilan naisvankeihin kohdistuvaa kuntouttavaa toimintaa: miten Vanajan osaston päihdeohjelma asettuu osaksi kuntoutusjatkumoa, joka rakentuu suljetussa vankilassa tarjotusta kuntouksesta, Vanajan osaston kuntouttavasta toiminnasta ja mahdollisesta avovankilavaiheen jälkeisestä laitoskuntoutuksesta ja avohuollon tukitoimista.

2) Osana Vanajan osaston kokonaistoimintaa: miten päihdeohjelma jäsentyy osaksi eri ammattiryhmien työnkuvaa ja kuinka hyvin kahden perustehtävän, rangaistusten täytäntöönpanon ja kuntouttavan työn, integrointi onnistuu.

3) Osana ohjelmaan osallistuvien vankien kuntoutussuunnitelmaa: mikä on ohjelman merkitys siihen osallistuneille vangeille erityisesti päihderiippuvuuden näkökulmasta, mutta myös laajemmin, työllistymiseen, asumiseen, arjen hallintaan ja ihmissuhteisiin liittyvissä kysymyksissä.

Tutkimussuunnitelmassa asetin tavoitteeksi Hämeenlinnan vankilan Vanajan osaston toimintaan soveltuvan pysyvän toimintamallin kehittämisen siten, että mallia voidaan hyödyntää laajasti naisvankien parissa tehtävän kuntouttavan työn kehittämisessä, ensisijaisesti vankeinhoidossa, mutta myös jälkihuollossa. Tutkimuksessa tulee kiinnittää erityistä huomiota ohjelman integrointiin osaksi kuntoutusjatkumoa. Tutkijan tehtäväksi määrittelin ohjelman arvioinnin lisäksi kirjoittaa tutkimusprosessin aikana esiin nousseista naisvankien problematiikkaan liittyvistä kysymyksistä.

Tutkimusraportti etenee siten, että toisessa luvussa esittelen lyhyesti oman tutkimukseni näkökulmasta keskeisimpiä viime vuosina tehtyjä suomalaisia vankeinhoitoa käsitteleviä tutkimuksia. Olen jaotellut esiin nostamani tutkimukset teemansa mukaisesti päihdekuntoutukseen, naisnäkökulmaan ja vapautuvien vankien yhteiskunnalliseen asemaan kohdistuviksi. Kolmannessa luvussa perustelen tutkimusmetodologiset ratkaisuni, kuvaan aineistokeruuprosessia sekä sensitiivisiin tutkimusaiheisiin liittyvän kirjoittamisen eettisiä kysymyksiä. Luvun loppuun esittelen tutkimusaineistoni ja niiden keskinäiset suhteet. Neljännessä luvussa käsittelem lyhyesti vankeinhoidon kuntoutuksen reunaehtoja, päihdekuntoutuksen toteutusmuotoja ja nykyisin hyvin keskeisessä asemassa olevia kognitiivis-behavioraalisia toimintaohjelmia. Viides luku keskittyy Hämeenlinnan (suljetussa) vankilassa toteutettavaan psykososiaaliseen kuntoutukseen. Olen kirjoittanut luvun aineistolähtöisesti Hämeenlinnan vankilan työntekijöiden haastattelujen pohjalta. Kuudennessa luvussa esittelen perustietoja Vanajan osaston vangeista ja kuvaan Vanajan osastoa päihdekuntoutuksen toimintaympäristönä. Luku sisältää kolmen naisvankin tarinan, joiden kautta kuvaan sitä elämää, johon naisvankien parissa tehtävä kuntouttava työ kohdistuu ja josta naiset ovat vankilaan päätyneet. Lopuksi kerron vartijoiden yhdyshenkilötyöstä, joka on tärkeä osa kokonaiskuntoutusta. Luku seitsemän keskittyy Vanajan osaston päihdeohjelmaan, josta olen nostanut esiin tutkimuksen tehtävien näkökulmasta keskeisiä asioita: valintaprosessi, ohjelman teoreettiset lähtökohdat ja konkreettinen toteutus. Pohdin ohjelman ja sen tukena olevan käsikirjan tarkoituksenmukaisuutta naisvankien lähtökohdista ja kirjoitan vuorovaikutuksen merkityksestä päihdekuntoutuksessa. Kahdeksannessa luvussa keskityn päihdeohjelmaan kuuluviin ihmissuhteisiin ja mielenterveyteen liittyviin osioihin, joita voi luonnehtia sensitiivisiksi

aiheiksi. Yhdeksäs luku keskittyy vapautteen valmentautumiseen siten, että tarkastelen ensin päihderiippuvuutta marginalisaation osana ja sen jälkeen vapautteen valmentautumista osana päihdekuntoutusta. Luvun lopussa siirytään Vanajalta kotiin nuoren naisvangin seurassa. Johtopäätöslukuun, olen koonnut tutkimuksen keskeiset tulokset ja niiden pohjalta tekemäni ehdotukset.

2 TUTKIMUKSEN PAIKKA OSANA VANKEINHOIDON TUTKIMUS- JA KEHITTÄMISTOIMINTAA

2.1 PÄIHDEKUNTOUTUKSEEN KOHDISTUVAT TUTKIMUKSET

Viime vuosina toteutetuista vankeinhoidon päihdekuntoutusta koskevista tutkimuksista Jouni Tourusen ja Jussi Perälän (2004) tekemä tutkimus Helsingin vankilan päihdeettömällä osastolla on tutkimuskysymysten ja -metodien osalta varsin yhtäläinen oman tutkimukseni kanssa. Kyseisen, myös Rikosseuraamusviraston tilaaman, tutkimuksen oli alun perin tarkoitus kohdistua kognitiivisen päihdeohjelman tutkimiseen. Kognitiivis-behavioraalisella viitekehyksellä toimivaa ohjelmaa ei kuitenkaan oltu saatu käyntiin Helsingin vankilassa, joten tutkimus painottuu vankien ja henkilökunnan näkemyksiin päihdeettömän osaston toiminnasta. Tutkimus on otteeltaan etnografia, mutta tutkijat eivät osallistuneet kuntouttavaan toimintaan ja sen kehittämiseen. Etnografisen jakson toteuttanut Jussi Perälä (2004, 44) pohtii tutkimusraportissa, tekikö hän oikein toimiessaan ”kuin tutkija” vai olisiko pitänyt vielä enemmän keskustella omasta roolista osaston henkilökunnan kanssa. Tutkimus on toteutettu miesvangeille tarkoitettuna suljetun vankilan päihdeettömällä osastolla, josta on tarkoitus hakeutua jatkokuntoutukseen joko Helsingin vankilan alaisiin työsiirtoloihin tai muihin avolaitoksiin. Vaikka päihdekuntoutuksen kohderyhmä, vankila ja osasto poikkeavat huomattavasti oman tutkimukseni asetelmasta, on tutkimuksessa paljon yhtäläisyyksiä niin tutkimuskohteen määrittelyyn liittyvien epäselvyyksien kuin tutkijan pohdintoissa, tuliko sittenkään tehtyä oikein? Mikä lopulta on oikea osallistumisen aste ja mikä on tutkijan rooli ammattikäytäntöjen kehittämiseen kohdistuvissa tutkimuksissa? Pohdinnat vartijan toimenkuvasta olivat ajan-kohtaisia myös Vanajalla.

Jouni Tourusen (2000) väitöskirja kohdistuu suljetussa vankilassa toteutettavaan intensiiviseen yhteisöhoitolliseen terapeuttiseen Kisko-ohjelmaan. Tämäkin tutkimus on etnografia ja toteutettu miesvankilassa, joka on kuitenkin hyvin erilainen kuin Helsingin vankila, jossa on monikertaisia rikoksen-uusijoita ja pitkiä rangaistuksia suorittavia vankeja. Tourusen (mt. 27) tutkimus asettuu klassiseen kysymyksenasetteluun rangaistuksen ja hoidon ristiriitaisesta suhteesta, jonka tutkija tiivistää kysymykseksi: voidaanko kuntouttavaa toimintaa toteuttaa järkevästi vankilaympäristössä? Tutkimusote on kuvaileva etnografia aiheesta ”mitä tapahtuu, kun vankilaan sijoitetaan

huumeongelmaisten kuntoutukseen suunniteltu hoito-ohjelma”. Tutkimus ei kohdistunut osaston kehittämiseen, vaan yleisellä tasolla kuntouttavan toiminnan mahdollisuuksien arviointiin rangaistuslaitoksissa.

Tutkimuksessa perustellaan pitkäkestoisen, suunnitelmallisen ja muusta vankiyhteisöstä erillisen hoito-ohjelman tarve ja toimivuus vankilaorganisaatiossa. Tätä puoltaa vielä sekin, ettei vankien hakeutuminen päihdekuntoutukseen ole riippuvainen vain heidän omasta motivaatiostaan, vaan siihen vaikuttavat kunkin vangin sidokset ja asema vankiyhteisössä. Tutkimuksessa käsitellään myös vähemmän esillä ollutta moraalista, vaatimusten, kunnioituksen ja itsen armahtamisen merkitystä kuntoutusohjelman sisään rakennettuna. Tutkimustuloksissa Tourunen arvioi struktuuriltaan vahvan ja hoitoidelogialtaan selkeän ohjelman toimivan vankilassa, mutta se edellyttää ohjelmaa toteuttavan henkilökunnan työnohjauksen ja koulutuksen järjestämistä ja toteutuspaikan erillisyyttä muusta vankilasta. (Mt. 211–232.)

Nämä kaikki kysymykset ovat keskeisiä myös omassa tutkimuksessani. Vanajan yhteisö on erillään Hämeenlinnan vankilasta, ja sen keskeinen periaate on erittäin tiukka päihdekontrolli. Mielenkiintoiseksi kysymykseksi asettuu sukupuolen merkitys suhteessa hoito-ohjelmaan. Oman tutkimukseni aineisto haastaa pohtimaan, onko tiukasti strukturoitu hoitomalli itsestään selvästi naisvangeille sopiva ja missä määrin näitä, ensisijaisesti miesvankeja varten kehitettyjä ohjelmia voisi työstää monipuolisemmin naisten tilanteisiin ja tarpeisiin vastaaviksi. Selkeä struktuuri mahdollistaa suunnitelmalisuu den ja auttaa hallitsemaan ryhmän kaoottisuutta, mutta tavoitetaankosen avulla niitä yksilöllisiä merkityksiä, jotka tekevät jokaisen päihdeongelmaisen tilanteesta ainutkertaisen ja erilaisen? Vankeinhoidon päihdestrategiassa on tavoitteeksi asetettu Kisko-ohjelman järjestäminen myös naisille. Kisko-ohjelmaa esiteltiin Vanajan päihdekurssilla keväällä 2006. Kukaan kurssilaisista ei kuitenkaan ainakaan ensi kuulemalta kiinnostunut siitä. Ehkä on syytä miettiä, onko Kisko-ohjelma itsestään selvästi ensisijainen kehitettäessä naisvankien päihdeohjelmien valikoimaa.

Vuokko Karsikas (2005) on tutkinut rikostaustaisten miesten ja naisten kuntoutukseen erikoistuneen Silta-valmennusyhdistyksen toimintaa sekä asiakas- että työntekijänäkökulmasta. Karsikkaan laadullisin menetelmin toteuttama sosiaalityön ammatillinen lisensiaatin tutkimus käsittelee vankien päihdekuntoutusta ja vankilassa tehtävän kuntouttavan työn ominaislaatu laajasti vankeinhoidon kontekstissa. Tutkimusaineisto koostuu pääosin asiakkaiden ja Silta-valmennusyhdistyksen työntekijöiden haastatteluista. Tämänkin tutkimuksen kohderyhmä on miesvaltainen, mutta tutkimukseen osallistui myös kaksi naisasiakasta. Tutkimus osoittaa kuntoutusjatkumojen ja erityisesti rikostaustaisille asiakkaille suunnitellun jatkokuntoutuksen merkityksen sekä vankien psykososiaalisen tuen tarpeen monimuotoisuuden ja päihdeongelmien syvyyden.

Tutkimus on omasta näkökulmastani sikäli erittäin mielenkiintoinen, että sen kohteena on toimintayksikkö, jossa toteutetaan sellaista laaja-alaisesti elämäntilanteen eri osa-alueille kohdentuvaa kuntoutusta, mitä vangit tarvitsevat mutta mihin avovankilassakin on vain rajalliset edellytykset. Silta-valmennusyhdistys on jatkokuntoutusta ajatellen erityisen tärkeä, ja niiltä kahdelta päihdekurssilta, joihin tutkimukseni kohdistuu, peräti kolme naisvankia kiinnostui hakeutumaan kyseisen organisaation rangaistusaikaiseen kuntoutukseen. Silta-valmennusyhdistys tarjoaa mahdollisuuden myös monikertaisille naisvangeille, joilla on paitsi raskas päihdetausta myös monia muita psykososiaalisia ongelmia.

Minna-Kaisa Järvisen (2006) sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus kohdistuu asiakassuhteen sisältöihin ja toteutustapoihin sekä dialogiseen arviointiin kriminaalihuollon asiakastyössä ja siihen kohdistuvassa tutkimuksessa. Tutkimuksessa kokeillaan uudenlaista, asiakkaan, työntekijän ja tutkijan keskinäiseen dialogiin perustuvaa asiakastyön prosessia arvioivaa tutkimusasetelmaa. Tavoitteena on vahvistaa asiakas- ja työntekijälähtöistä, jaettuun asiantuntijuuteen pohjautuvaa näkökulmaa kriminaalihuollon kehittämistyössä. Järvinen suhtautuu kriittisesti What works -ideologiaan perustuvien kognitiivis-behavioraalisten toimintaohjelmien korostuneeseen asemaan kriminaalihuollon ja vankeinhoidon kuntouttavassa toiminnassa. Kun sitoudutaan voimakkaasti vain yhteen suuntaukseen, saatetaan kadottaa toisenlaiset asiakastyön taidot, ja asiakassuhteiden merkitys voi jäädä liian vähälle huomiolle. Kognitiivis-behavioristiset ohjelmat ovat perusteltuja, mutta tarvitsevat rinnalleen yksilötyötä ja sosiaalisen kontekstin huomioon ottamista.

Omassa tutkimusaineistossani on runsaasti niin työntekijöiden kuin vankien pohdintaa kognitiivis-behaviorististen ryhmämuotoisten ohjelmien, yksilötyön ja vapautumiseen liittyvien sosiaalisten ongelmien merkityksestä ja siitä, miten niitä tulisi vankeinhoidon kuntoutuksessa painottaa. Järvisen tutkimuksessaan toteuttama dialoginen arviointi on osittain samantyyppinen lähestymistapa, mitä itse pyrin toteuttamaan tavoitteenani työntekijöiden ja vankien kokemustiedon kuunteleminen ja sen pohjalta tulkintojen tekeminen ja kirjoittaminen siten, että kokemustieto välittyisi vankeinhoidon kehittämistyön ainekseksi.

Minna Ruckensteinin ja Annika Tepon (2005) tutkimus on (päihde)kuntoutukseen kohdistuvan tutkimuksen kannalta sikäli erittäin merkittävä, että se osoittaa vankilaympäristön tuhoisuuden ja sen tavattoman vaikeuden, mitä kuntouttavan toiminnan aikaansaaminen osaksi isojen suljettujen laitosten toimintaa käytännössä merkitsee. Vankiloitten tilan ahtaus kiristää niin vankien kuin työntekijöiden hermoja ja lisää vankien keskinäisiä ristiriitoja ja väkivallan uhkaa. Osalle vangeista vankilassa olo merkitsee pelkoa, ahdistusta ja epätoivoa, kun missään ei voi olla rauhassa. Tästä johtuen yhä useammat vangit hakeutuvat omasta pyynnöstään eristysosastoille

ollakseen edes jossakin turvassa, vaikka se merkitseekin kaikkien toimintamahdollisuuksien ulkopuolelle jäämistä. Elämä vankilan tavallisella osastolla voi käydä täysin kestävämmäksi paitsi huumevelkoihin ajautuneille myös psyykkisesti sairaille, lapsiin kohdistuvista tai seksuaalirikoksista tuomituille ja tummaihoisille. (Ruckenstein & Teppo 2005.)

Omassa tutkimuksessani Hämeenlinnan vankilan päihdeohjaajat arvioivat, etteivät kaikki naisvangit uskalla hakeutua päihdeohjaajan vastaanotolle tai Vanajan osaston päihdekurssille vankiyhteisön sisäisestä vallankäytöstä johtuen. Aiemmassa tutkimuksessani (Granfelt 2005) sekä Kylmäkosken että Riihimäen vankilan työntekijät toivat esiin pelot toisaalta esteenä hakeutua päihdekuntoutukseen ja toisaalta syynä pyrkiä päihdeettömälle osastolle. Myös Tourusen ja Perälän (2004) ja Tourusen (2000) tutkimuksessa osoitetaan toimivan päihdekuntoutuksen voimakas sidos vankilan sisäiseen turvallisuuteen. Lukuisia kertoja julkisuudessa esillä ollut valvontahenkilökunnan liian vähäinen määrä tuhoaa päihdekuntoutuksen edellytyksiä.

2.2 NAISVANKEIHIN KOHDISTUVA TUTKIMUS

Hämeenlinnan vankilan äiti-lapsi-osastolta on valmistunut tuore tutkimus (Enroos & Pösö & Vierula 2006), jonka kohderyhmänä ovat vankilassa äitinsä mukana varhaislapsuuttaan elävät lapset. Selvityksessä nousi esiin huoli vankilan jälkeisestä vanhemmuudesta ja äidin voimavaroista olla ”lähellä lasta”. Useimmat lapset eivät ole vankilassa vanhempansa mukana, ja tutkimuksessa ehdotetaan jatkotutkimuksen aiheeksi niiden lasten tilanteeseen paneutumista, jotka asuvat vangitusta vanhemmastaan erillään. Tämä kysymys nousi aikuisnäkökulmasta voimakkaasti esiin oman tutkimukseni aineistossa, vaikka äitiys ei ollutkaan määritelty tutkimusteemaksi. Toisaalta taas Enroosin ym. (2006, 52–55) tutkimuksessa päihderiippuvuus näkyy vankiäitien ja heidän lastensa elämään voimakkaasti vaikuttavana ongelmana.

Niina Väkeväisen (2005) sosiaalityön pro gradu -tutkielma perustuu elinkautista vankeusrangaistusta suorittavien naisten teemahaastatteluille. Tutkimukseen osallistuneet naisvangit olivat suorittamassa rangaistusta joko Hämeenlinnan vankilassa tai Vanajan osastolla. Tutkimuksessa kritisoidaan naisvangeille tarjolla olevan psykoterapian ja terapeuttisesti suuntautuneen yksilötyön vähyyttä sekä vankeinhoidon kuntouttavan toiminnan yksipuolista painottumista päihdekuntoutukseen. Tutkimuksessa esiin nousevia teemoja ovat yksinäisyys, erityisesti vankeuden alkuvuosina koettu epätoivo sekä erilaisuuden ja hyljeksinnän kohteeksi joutumisen kokemus vankiyhteisössä. Omaan tutkimukseeni ei osallistunut elinkautisvankeja, mutta kylläkin henkirikoksesta tuomittuja pitkäaikaisvankeja. Psykykinen pahoinvointi, ahdistus,

masennus ja ikävä elävät omassa aineistossani naisten kertomana ja ryhmissä kertyneinä havaintoina. Henkirikoksesta tuomitut naiset kertoivat vankeusajan ahdistavuudesta, josta eivät olisi selviytyneet ilman vahvaa lääkitystä. Erityisesti Hämeenlinnan vankilan työntekijät toivat esiin huoltaan naisvankien psyykkisestä pahoinvoinnista.

2.3 VAPAUTUVIEN VANKIEN YHTEISKUNNALLISEEN ASEMAAN KOHDISTUVAT TUTKIMUKSET

Kimmo Hypénin (2004) vankilasta vapautuneiden uusintarikollisuutta koskeva tutkimus osoittaa päihderiippuvuuden, erityisesti huumeriippuvuuden, ja vankilakierteeseen ajautumisen vahvan korrelaation. Tässä(kin) tutkimuksessa tulee esiin päihderiippuvuuden, sosiaalis-taloudellisen huono-osaisuuden ja rikoskierteen toisiinsa kietoutuminen: vankilakierteeseen ajautuneet ovat suomalaisen yhteiskunnan köyhin, sairain ja syrjäytynein väestöryhmä. Vaikka Hypénin tutkimus ei kohdistu kuntoutukseen, se antaa paljon ajattelemisen aihetta vankiryhmittäisen, eri tavoin painottuneen kuntouttavan toiminnan kehittämiseen.

Kati Rantalan (2004) tutkimuksessa kritiikin kohteeksi asettuvat ne yhteiskuntapoliittiset toimet, joilla vankilasta vapautuvia pyritään integroimaan yhteiskuntaan. Tarkastelun painopisteenä ovat yhteiskunnan rakenteelliset tekijät, jotka suuressa määrin vaikuttavat vankien ja vankeinhoidon työntekijöiden työn tuloksellisuuteen. Rantalan kritiikki kohdistuu siihen, että rakenteellisiin tekijöihin kohdistetaan niin vähän huomiota ja odotukset viranomaisverkostotyön kautta aikaansaataviin muutoksiin vankien selviytymisedellytyksissä ovat epärealistiset. Rantalan perussanoma on, että huomattavin moniammatillisin ponnistuksin voidaan tukea pienen joukon selviytymistä, mutta suurin osa vangeista jää oman onnensa nojaan, vailla minkäänlaisia selviytymisedellytyksiä. Vapautuvilla vangeilla ei ole poliittista painoarvoa, ja he joutuvat kuntien priorisoinneissa viimeisille sijoille sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa ja asuntosektorilla. Tämä sama asia on ollut vuodesta toiseen luettavissa Sosiaali- ja terveysturvan keskusliiton laatimasta Hyvinvointibarometrissa. Vaikeimmassa asemassa olevat näyttävät syrjäytyvän myös päihdehuollossa ja aikuissosiaalityössä (esim. Mäntysaari 2006, 115–131).

3 ETNOGRAFINEN TAPAUSTUTKIMUS

3.1 AVOVANKILAAN

Tässä luvussa kuvaan tutkimuksen toteutusta ja perustelen, miksi pidin tärkeänä käyttää niin paljon aikaa aineiston keruuseen ja miksi osallistuva menetelmä on perusteltu kerättäessä käytännönläheistä tietoa. Pohdin tutkimuksen toteutukseen ja erityisesti sen raportointiin liittyviä eettisiä kysymyksiä. Lopuksi esittelen tutkimusaineistoni.

Tapaustutkimuksen perusajatus on keskittyminen rajattuun tutkimuskohteeseen, jota lähestytään eri näkökulmista, erityyppisiä aineistoja käyttäen. Tavoitteeni on ollut paneutua Vanajan päihdeohjelmaan kohtalaisen pitkällä ajanjaksolla ja monesta näkökulmasta, jotta pystyisin keskittymällä riittävän syvällisesti yhden ohjelman toteutukseen kirjoittamaan myös yleisemmällä tasolla naisvankien päihdekuntoutuksesta. Tarkoitus ei ole ollut tuottaa tietoa vain yhden ennalta määritellyn vapauteen valmentavan päihdekurssin kehittämiseen, vaan pyrkiä erityiseen keskittymällä tavoittamaan naisvankien päihdekuntoutuksen olennaisia piirteitä ja kehittämistarpeita vankien ja työntekijöiden näkökulmasta katsottuna. Tutkimuksessa on keskitytty päihdeohjelmassa sisällölliseen ja menetelmälliseen toteutukseen, ei yksittäisten työntekijöiden työskentelyn arviointiin.

Tutkimus on otteeltaan etnografinen, osin toimintatutkimuksen periaattein toteutettu. Tutkimuksen tuottama tieto on paikallista, vuorovaikutuksellista ja subjektiivista. Paikalliseksi tiedon tekee se, että aineisto on kerätty lähes kokonaan Vanajan avovankilassa, menemällä fyysisesti paikan päälle, asumalla vankilan perhetalossa ja osallistumalla paitsi kahdelle noin kolmen kuukauden mittaiselle vapauteen valmentavalle päihdekurssille myös muuhun laitoksen arkeen.

Tutkimuksen kohteena on ollut vapauteen valmentava päihdeohjelma, jonka toteutumisesta olen seurannut osallistuvan havainnoinnin menetelmällä sekä keskustelemalla ohjelman eri vaiheissa kurssille osallistuneiden naisvankien kanssa päihdekuntoutuksesta ja laajemminkin heidän elämästään. Aineisto on rakentunut vuorovaikutuksessa ryhmään kokonaisuutena ja kahdenkeskisissä tapaamisissa naisvankien kanssa. Päihdekuntoutuksesta vastaavan ohjaajan kanssa olen työskennellyt intensiivisessä vuorovaikutuksessa niin päihdekurssilla kuin lukuisissa kahdenkeskisissä keskusteluissa. Tapaustutkimuksellinen ote on mahdollistanut prosessin seuraamisen molempien päihdekurssien ajan ja osin myös niiden päättymisen jälkeen. Osallistuin syksyn päihdekurssille

viikoittain, lähes aina vähintään kahtena päivänä viikossa. Keväällä olin läsnä runsaalla puolella kurssikerroista.

Vankila on varsin erityinen organisaatio, eikä siihen sisälle pääseminen käy nopeasti, ei edes avovankilassa. Tavoitteeni on ollut saada riittävä ymmärrys Vanajan päihdekurssin toimintaympäristöstä eli saada peruskäsitys siitä millaista on elää ja olla töissä naisten avovankilassa. Halusin tutustua päihdekuntoutukseen osallistuviin naisvankeihin ihmisinä ja saada käsityksen siitä millaisista elämäntilanteista he ovat Vanajan osaston päihdekurssille päätyneet. Tästä syystä vietin paljon aikaa vankilassa, ja suuri osa tutkimusajasta kului aineiston keruuseen. Päihdekuntoutuksen toimintaedellytysten näkökulmasta oli ehdottoman tärkeää osallistua kahdelle päihdekurssille ja muutoinkin vankilan arkeen. Pelkästään haastatteluja tekemällä en mitenkään olisi pystynyt ymmärtämään päihdekurssia monivaiheisena ja ristiriitaisena prosessina. Vaikka etnografia on runsaasti aikaa vievä, hitaasti etenevä aineiston keruutapa, se mahdollistaa tutkimuskohteen, tässä tapauksessa vapautteen valmentavan päihdekurssin, tarkastelun sisältäpäin.

Päihdeohjelmaa ei voi realistisesti ymmärtää, ellei perehdy Vanajan osaston toimintaan kokonaisuutena ja muodosta käsitystä naisvankien päihdekuntoutuksen toteutuksesta myös Hämeenlinnan vankilassa, josta suurin osa päihdeohjelmaan osallistujista tulee. Lyhyet vierailut Hämeenlinnan suljetun vankilan eri osastoilla toivat tärkeää vastavaloa avovankilaolosuhteille. Päihdeongelman hoito on aivan eri asia suljetun vankilan ”kerroksilla” kuin avolaitoksessa, eikä päihdekuntoutusjatkumon kehittämistä voi realistisesti pohtia, ellei ymmärrä edes alkeita suljetun vankilan todellisuudesta.

Vanajan osasto ja Hämeenlinnan vankila eivät ole vain rakennuksia, vaan näissä paikoissa elävät ja työskentelevät ihmiset muodostavat ihmis-ympäristön, josta paikan päälle menevä tutkija tulee osalliseksi. Tutkija ei vain astele sisälle laitokseen, vaan vankila ja sen ihmiset tulevat osaksi hänen elämäänsä (Pösö 2005, 119–120). Paikan päällä oleskellen on mahdollista seurata arkista toimintaa ja muodostaa käsitys päivien kulusta. Eri ihmisten näkökulmasta katsottuna asioiden eri puolet tulevat esiin (Törrönen 2000, 231–232). Siksi oli tärkeää päihdekurssille osallistumisen lisäksi istua vartijoiden päivystystilassa, syödä yhdessä vankien kanssa, vieraila ompelimosassa, tutustua Suuttumuksen hallinta -kurssiin ja keskustella osastonjohtajan kanssa.

Osittainen asuminen Vanajan osastolla on mahdollistanut toimintojen havainnoinnin myös ilta-aikaan ja varhain aamulla. Sain tilaisuuden tavata naisvankeja myös muissa yhteyksissä kuin vain päihdekurssilla ja tutustuin vartijoiden työn eri puoliin. Vartijat ovat hyvin keskeinen henkilöstöryhmä vankien elämässä. Heille ilmoitaudutaan kolme kertaa päivässä, he kiertävät tekemässä tarkastuksia vankien huoneissa, kuljettavat vankeja perjantaisin ruokaostoksille, ottavat huumeseuloja ja jakavat postin. Ennen kaikkea

vartijat ovat koko ajan näkösällä toisin kuin muu henkilökunta. He istuvat päivystyksessä ja ottavat niin vangit kuin vierailijat vastaan. Oikeastaan vain virkapuvuissa työskentelevistä vartijoista voi päätellä, että ollaan vankilassa.

Työnteko on keskeinen osa avovankilan toimintaa. Siksi oli tärkeää nähdä päihdekuntoutukseen osallistuvia naisia ompelukoneen ääressä, kutomassa mattoa, kokoamassa hissivaijereita tai hiekottamassa jäistä pihaa. Työhuoneilla vieraillessani opin ymmärtämään, kuinka merkittävää ihmissuhdettyötä työmestarit tekevät: työhuoneilla vallitseva naisvankeja arvostava ja pienessä kutomossa toteutuva naisten yksilöllinen kohtelu ovat tärkeä osa kuntouttavan ympäristön luomisessa.

Erityisen arvokas kokemus on ollut mahdollisuus ruokailla yhdessä vankien kanssa. Alkuun tunsin olevani ulkopuolinen katseiden kohde enkä oikein tiennyt mihin pöytään istuisin. Vankien kesken muodostuu ystävyysuhteita, ja samat naiset saattavat istua aina keskenään tietyssä pöydässä. Romani-naiset ovat yleensä omana ryhmänään, ulkomaalaiset toistensa kanssa. Kevättalvella minulla oli jo paljon tuttuja ruokasalissa ja olin oppinut keräämään iltateen varalle sämpylöitä paperipussiin. Aamuisin käytävälle leviävä sämpylän tuoksu on vastakohta kaltereille suljetun vankilan ikkunoissa.

Eräänä aamupäivänä olin syömässä lounasta toisen tutkijan kanssa. Pöytään istui kaksi naista, joista toinen totesi kysyvästi, että ”te olette tulleet tänään?” Kun selvisi, että olemme tutkijoita, kysyjä nolostui. Sama tilanne oli sattunut kerran aiemmin. Pöytään istunut nainen kysyi minulta, että sinäkö käyt siviilitöissä? Myös tällä kertaa oli aistittavissa vaivautuneisuutta, kun selvisi, etten ole vanki. Nämä pienet episodit ovat surullisia: kysyjän nolostuminen kertoo siitä, että naisvankina oleminen koetaan häpeälliseksi. Kuitenkin tosiasiallisesti olin ilahtunut siitä, etten erottunut joukosta.

Ruotsalaisessa Hinsebergin vankilassa etnografista tutkimusta tehnyt Odd Lindberg (2005, 19) kirjoittaa tutkimukseensa osallistuneiden naisvankien arvioineen, että tutkijan sukupuolella ei ole väliä tai että heidän oli ehkä helpompi puhua miestutkijalle omasta elämästään. Lindbergin tutkimukseen osallistuneet naisvangit arvelivat, että naistutkijan haastatteluissa he olisivat tunteneet alemmuutta suhteessa ”menestyvään naiseen”. En kokenut, että Vanajan osaston naiset olisivat nähneet minut ”menestyvänä naisena”. Nais-tutkimuksessa yleensä korostetaan saman sukupuolen myönteistä merkitystä vuorovaikutukselle. Kaksi Vanajan osaston vartijaa pohti kanssani sukupuolen merkitystä lähityössä naisvankien parissa. Heidän kokemuksensa mukaan naisvankien, erityisesti vähän vanhempien naisten, on helpompi puhua henkilökohtaisista asioistaan naisvartijalle. Asiaa pohdiskelleista vartijoista toinen on nainen, toinen miesvartija.

3.2 OSALLISTUVA NÄKEMINEN JA KUULEMINEN

No ei susta ainakaan haittaa ole ollu. (vartija)

Etnografisessa tutkimusotteessa korostuvat kokonaisvaltaisuus ja henkilökohtaisuus. Tutkijan suuntautuminen, havaitseminen ja tässä tutkimuksessa korostuneesti myös oma toiminta ovat merkittävästi vaikuttaneet siihen, millaiseksi aineisto on muodostunut. Omat lähtökohtani tutkimusta aloittaessani olivat marginalisaatiotutkimuksessa ja sosiaalityön psykososiaalisessa suuntauksessa, jossa sosiaalityöihin yhdistetään paitsi kokemustietoa myös psykodynaamista ajattelua. Kognitiivis-behavioraaliseen suuntaukseen olin tutustunut vain pinnallisesti enkä tuntenut vankeinhoidossa käytössä olevia toimintaohjelmia juurikaan. Oma suuntautuminen vaikuttaa väistämättä siihen, mihin asioihin tutkija kiinnittää erityisesti huomiota. Huomiokyvyn valikoivuus vaikuttaa aineiston muodostukseen ja siihen mitä tutkija nostaa aineistosta esiin. Tutkimuksen kaikissa vaiheissa, niin aineiston keruussa, tulkinnoissa kuin raportin kirjoituksessa olisi voinut tehdä toisia valintoja, jolloin tutkimuksesta olisi tullut toisenlainen.

Kyseessä on tapaustutkimus, jossa on useita sosiaalityön käytäntötutkimuksen piirteitä. Siitäkin huolimatta, ettei tutkimus kohdennu sosiaalityöhön, vaan naisvankien parissa tehtävään päihdekuntoutukseen eikä Vanajan osastolla työskentele ainuttakaan sosiaalityön koulutuksen saanutta työntekijää (vangit kertoivat, etteivät kuntien sosiaalityöntekijät millään tahdo uskoa tätä todeksi). Käytäntötutkimusta tehdään yhdessä työntekijöiden ja asiakkaiden kanssa, ei heitä kohteistaen. Lähtökohtana on jaettu asiantuntijuus, joka rakentuu dialogisessa vuorovaikutuksessa. Dialogisuuden perusajatus on yhdessä oppiminen. Kenelläkään ei ole lopullista totuutta hallussaan, vaan yhdessä haetaan uutta ymmärrystä työn kohteena oleviin ilmiöihin. Dialogisuus ei merkitse samanmielisyyteen pyrkimystä, vaan päinvastoin ristiriitaiset näkemykset mahdollistavat ilmiön valottamista eri näkökulmista. (Järvinen 2006, 33–42.)

Käytäntötutkimuksessa korostuu sidos ammattikäytäntöihin, joiden kehittäminen yhdessä työntekijöiden ja asiakkaiden kanssa on tavoitteena. Samanaikaisesti pyritään löytämään käytännönläheisiä tutkimusmenetelmiä ja kohdeilmiöitä mahdollisimman hyvin kuvaavia käsitteitä. (Satka & Karvinen-Niinikoski & Nylund 2005, 11–19.) Omat tutkimusmenetelmäni ovat olleet todella käytännönläheisiä, jopa niin, että olen molemmilla kursseilla osallistunut ryhmän ohjaukseen yhdessä ohjaajan kanssa. Tämän lisäksi sain tutkimushaastattelussa virkistää uinuvia sosiaalityöntekijän taitojani, kun naiset kyselivät minulta vapautumiseen liittyvistä asioista, erityisesti asumisesta.

Arjen toimintoihin osallistumalla tutkija voi pyrkiä tavoittamaan työntekijöiden ja asiakkaiden kokemuksia paitsi kuuntelemalla myös yrittämällä riittävän pitkään katsoen oppia näkemään osallistujien tavoin. Osallistuva näkeminen on vastakohta ulkoa- ja ylhäältäpäin katsovalle asiantuntijakatseelle. Ihminen muuttuu osallistumisen myötä haavoittuvaksi ja menettää sellaisen valta-aseman, joka perustuu etäältä katsomiseen. Jotta voisi ymmärtää toisten ihmisten todellisuutta, on tärkeää osallistua heidän arkeensa ja elää sitä. Tätä kautta tapahtuu vuorovaikutuksellista oppimista. Osallistuva näkeminen on toimimalla näkemistä ja useimmiten yhdessä toimimalla näkemistä (Ådahl 2004, 104–105). Tutkimusprosessin aikana en oikein osannut fokusoida sitä, mihin nimenomaisesti tulisi kiinnittää huomiota. Päihdekurssi ja vankilan arki on täynnä pieniä episodeja, joista on vaikea rakentaa ehyttä kokonaisuutta. Otteen saaminen hajanaisuudesta on ollut koko tutkimusprosessin ajan haasteenani. Pyrin mahdollisimman laaja-alaiseen aineiston keruuseen, mutta analyysi- ja kirjoittamisvaiheessa oli rajattava ja tehtävä valintoja siitä, mihin keskityn ja mitkä asiat jätän vähemmälle huomiolle.

Fokusointi osoittautui yllättävän vaativaksi tehtäväksi: aineisto rönsyili villisti eri suuntiin. Etäännyttämiseen jäi liian vähän aikaa. Aineiston keruun ja analyysin väliin jäi aikaa vain vajaa kuukausi. Kirjoitin tutkimusraportin vuoden 2006 kesällä ja alkusyksyllä. Tällöin olin vielä henkisesti kentällä. Vankilaan sisään pääseminen on voimia vaativa prosessi ja vielä vaikeampaa on päästä sieltä ulos. Vanajan avovankila on hyvin voimakkaasti ihmisympäristö. Vaikka alue on laaja, ovat keskeiset toiminnot varsin rajatulla alueella. Avovankilan keskipiste on päivystystila, josta on suora yhteys ylivartijoiden huoneeseen. Oven vieressä on kolkko vastaanottohuone, jossa vartija istuu yläpuolella ja vanki alhaalla.

3.3 PAIKAN PÄÄLLÄ

No, miltäs se vankilaelämä on alkanut tuntua? Z kysyi lounaspöydässä.

En muista, mitä vastasin, mutta tästä alkoi tuttavuutemme. Z oli yksi niistä naisista, jotka eivät osallistuneet päihdekurssille, vaan joihin tutustuin muissa yhteyksissä.

Ruokalassa istuin jälleen X:n ja Z:n pöydässä. Z kertoi ajatelleensa, että olenkohan muistanut mieltä paljusella yöllä vessassa käydessä.

Kerroin miettineeni ja viimeksi aamulla Hämeenlinnan linja-autoasemalla rätäsateessa seisoessani tulleeeni siihen tulokseen, etten selviytyisi neljän hengen sellissä. Z vakuutti, että kyllä sinä selviäisit.

Etnografisen tutkimuksen ilon hetkiä ovat ne tilanteet, jolloin kokee tulleen hyväksytyksi yhteisöön. Alkaneensa löytää omaa paikkaa ja olemisen tapaa. Toisaalta etnografisen tutkimuksen raskain puoli on ajoittainen kokemus ylimääräisenä taakkana olemisesta ja ulkopuolisuudesta. Viime vuosina on tehty useita etnografisia päihdekuntoutukseen tai sosiaalialan työhön kohdistuvia tutkimuksia, joissa tutkija on pohtinut ”väärin tekemistä”, ”mukana roikkumista” ja ”joutilaana pyörimistä” (Hurtig 2003; Tourunen & Perälä 2004; Vanhala 2005; Weckroth 2006). Kun kaikilla muilla on paljon tekemistä, tulee itsellekin tarve ”olla hyödyksi” ja siten lunastaa oma paikka työyhteisössä. Päihdekuntoutukseen osallistuvilla naisilla oli runsaasti sosiaalisia ongelmia, ja huomattavan monella asumiseen liittyviä huolia. Oli palkitsevaa toimia välillä sosiaalityöntekijän roolissa ja tuntea itsensä hyödylliseksi yhteisön jäseneksi.

Tutkija on väistämättä tungetteliija, joka astelee toisten ihmisten tilaan, ensinnäkin fyysisiin tiloihin, kuten työntekijöiden työhuoneisiin, neuvotteluhuoneisiin ja kahvihuoneisiin. Toiseksi, tutkija astuu sisälle toisten ihmisten toimintaan ja vuorovaikutussuhteisiin. Etnografian alkuvaiheita luonnehtii paikattomuus. Omalla kohdallani paikattomuus konkretisoitui päivystystilassa, jossa vartijat huolehtivat päivittäisistä rutiineista ja asioitten sujuvuudesta ja jonne muutkin työntekijät kokoontuvat kahville ja syömään eväitään. En muista nähneeni koko tutkimusprosessin aikana yhdenkään vangin, lukuun ottamatta siivoojaa, ylittäneen päivystyksen kynnystä. Käydessäni muutamaa vuotta aiemmin tekemässä silloista tutkimustani varten haastattelun yhdelle Vanajan osaston vangille olin aikeissa kävellä päivystystilaan. Yksi vartijoista kielsi sanoen, ettei tänne vaan tiskin taakse. Tutkimusprosessin aikana päivystystila alkoi hiljalleen tuntua jopa kotoisalta. Suhde paikkaan rakentuu ihmisten kautta, ja kun on tutustunut kaikkiin vartijoihin ja muistaa jokaisen nimen, tulee päivystyksestä inhimillinen, tuttujen ihmisten paikka, josta käsin he hoitavat työtään, juovat kahvia ja tarinoivat keskenään.

Nämä tapahtumat veivät lähemmäs vankien kokemuksia. Kevään kurssilaiset tulivat Vanajalle vain muutamaa päivää ennen kurssin alkua. He kertoivat värikkäästi epävarmuuden tunteista päivittäisissä ilmoittautumistilanteissa: mitä pitäisi sanoa, kun jotkut naisista sanovat vain ”terve” ja toiset nimensä ja solun numeron. Kurssilaiset pohtivat myös ruokasalitilanteita: miten menetellä, kun toistuvasti sattuu istumaan väärään pöytään? On nöyryyttävää nostella tarjotinta yhä uudelleen ja etsiä seuraa, johon kelpaa. Nämä kokemukset avautuvat aivan toisella tavoin silloin, kun on itsekkin istunut ”väärälle paikalle”. Vanajalle tullessa tuntuu siltä, että ihmisiä on mahdotoman paljon, erityisesti ruokasalissa ja ilmoittautumisjonossa. Väen paljous ahdistaa. Tämäkin kokemus oli itselleni tuttu. Syksyn pimeät illat pysähdyttivät miettimään niiden vankien kohtaloa, joilla ei todellakaan ole paikkaa toisten joukossa, joita syrjitään rikoksensa vuoksi. Yksi tutkimukseen osallistuneista naisista vastasi kysymykseen, mikä on vankilassa kaikkein vaikeinta: ”yksinäisyys”.

Osallistuvaan ja osallistavaan tutkimusotteeseen perustuva monen kuukauden mittainen etnografia on vaativa kaikille osapuolille. Alkuvaiheeseen liittyvää epävarmuutta ja siitä kumpuavaa ahdistusta ei voi eikä tarvitsekaan välttää. Olisihan kummallista, jos tuntemattomien ihmisten kesken heti vallitsisi lämmin luottamuksen henki. Onnistuakseen etnografia edellyttää sitä, että kumpikin osapuoli kunnioittaa toisensa tekemistä siinä määrin, ettei ainakaan tahallisesti pyri sitä hankaloittamaan. Tutkimusprosessin edetessä aloin melkein kuulua Vanajalle.

Oletko ollut sairaana vai lomalla? Olet välillä ollut kotona? Pitkästä aikaa täällä. Tällaisia kommentteja kuulin, kun olin pari viikkoa poissa ja ne olivat tutkimusprosessin ilon hetkiä.

Yksi etnografisen tutkimuksen keskeisiä kysymyksiä on ulkopuolisuuden ja sisäpuolisuuden välinen jännite. Tutkijan on tärkeää pysytellä ulkopuolella, mutta toisaalta mitään olennaista ymmärrystä tutkimuskohteesta ei synny, ellei tutkijaa päästetä osalliseksi. Osalliseksi on pyrittävä ja löydettävä oma tapa olla ulkopuolinen, mutta kuitenkin osallinen ja siten laitoksen toimintoihin hyväksytty. Jälkikäteen olen ajatellut, että halusin ehkä liikaakin päästä osalliseksi ja siksi käytin niin kovin suuren osan tutkimusajasta kenttätyöhön. Etäännyttäminen on ollut vaikeaa. Koko ajan on tuntunut, että kirjoitan Vanajan ihmisistä ja heille, joihin tutustuin. Tietokoneen ruutua katsoessani näen tuttuja naisia Vanajan käytävillä ja sinipukuisia vartijoita päivystystiskin takana. Tutustuin useisiin vankeihin ja työntekijöihin myös ihmisinä, kiinnyin heihin ja koin hyvin merkittäväksi sen, että minut hyväksyttiin yhteisöön. Muistan myös puuduttavat väsymyksen hetket pimeinä myöhäissyksyn aamuina, ärtymyksen ja ajoittaisen turhautumisen. Tutkimus, joka on pitkällä aikavälillä intensiivisesti osa arjen työtä, on molemmille osapuolille, sekä työntekijöille että tutkijalle, vaativa. Tutkimusraporttia kirjoittaessani en ole saanut etäisyyttä aineistoon. Tunteet ovat olleet voimakkaasti läsnä myös kirjoitusprosessissa. Oikeastaan tuntuu siltä, että kirjoitan sen kokemuksen sisältä, mikä minulle muodostui vuoden 2005 elokuun ja vuoden 2006 huhtikuun välisenä aikana Vanajan osastolla.

Läheisyyden ja etäisyyden välinen jännite on olennainen osa kaikkea etnografista tutkimusta. Helsingin vankilan päihdeettömällä osastolla Jussi Perälä (2004, 44) sulautui vankien joukkoon siinä määrin, että osastolla vierailevat kriminaalihuollon työntekijät kyselivät myös häneltä vapautumisajankohtaa. Koulukoteja koskevassa tutkimuksessaan Tarja Pösö (1993) kertoo, kuinka hän sai itsensä kiinni selittämästä vierailijaryhmälle (kehuvaan sävyyn), että *meillä on täällä tapana...* Anni Vanhala (2005) puolestaan työskenteli osan aineiston keruujajastaan tutkimansa naisten asuntolan sosiaalityöntekijänä. Vankeinhoidon sosiaalityöntekijöiden koulutuspäivillä keväällä 2006 käytin toistuvasti ilmaisua ”meillä Vanajalla”. Paikka, jossa osallistuu päihdekurssille, syö, nukkuu, kirjoittaa muistiinpanoja, keskustelee, katsoo televisiota, käy kahvilla, kiertää lenkkipolun ja käy saunassa, saa aivan erilaisen merkityksen

kuin vankila tai asuntola, jossa käy tutkijan roolissa ainoastaan tekemässä haastatteluja. Vanajaan liittyy muistikuvia paitsi siellä työskentelevistä ja asuvista ihmisistä myös itsestä eri tilanteissa.

Tutkimuksen subjektiivisuus on nähtävissä prosessin kaikissa vaiheissa. Olen toteuttanut itse aineiston keruun kaikki osuudet ja osallistunut aktiivisesti erityisesti syksyn mutta osin myös kevään päihdekurssin toteutukseen ja suunnitteluun. Oma toimintani on siis osa tutkimusaineistoa. Tutkimusaineisto ei suinkaan palaudu pelkästään päihdekurssin istunnoista ja haastatteluista kirjoittamiini muistiinpanoihin ja kokoamaani haastatteluaineistoon, vaan myös niihin kokemuksiin, ajatuksiin ja tunteisiin, joita olen erityisesti Vanajan osastolla, mutta myös Hämeenlinnan vankilassa tallentanut mieleeni. Kyseessä ei ole toimintatutkimus, mutta kylläkin yhteistoiminnallisesti toteutettu työkäytäntöjä arvioiva ja niitä kehittämään pyrkivä tutkimus, jossa oma osallistuminen päihdekurssin toteutukseen on vaikuttanut myös haastatteluaineiston luonteeseen: Vanajan osaston vangit ja työntekijät eivät ole puhuneet neutraalille ulkopuoliselle tutkijalle. Tutkimusmenetelmät ovat olleet vahvasti sidoksissa arkeen siten, että tutkijana olen päässyt osalliseksi Vanajan osaston päihdekuntoutuksen toteutuksen kaikista vaiheista ja tullut ainakin jonkinasteisesti tietoiseksi paikan kuntouttaville toiminnolle asettamista reunaehdoista. Vankien eletty kokemustieto ja työntekijöiden työn kautta muodostunut kokemustieto muodostavat tulkintojeni perustan, jota täydentävät omakohtaiset kokemukseni Vanajan osastolla.

Työntekijöiden ja vankien päihdekuntoutusta koskevaa kokemustietoa voi kutsua hiljaiseksi tiedoksi, jota puolestaan voi nimittää ”toiseksi tiedoksi”. Toinen tieto on arjessa muodostuvaa ymmärrystä, jolla voi olla niin sanottua virallista tietoa kyseenalaistava merkitys. Hiljainen tieto liittyy ihmisten muistiin, kokemuksiin, tuntemuksiin, osaamiseen, toimintaan ja menettelytapoihin tavalla, joka tekee siitä henkilökohtaista. Hiljainen tieto on usein sanallistamatonta, mutta näkyy toiminnassa intuitiivisesti löydettyinä tarkoituksenmukaisina ja luovina ratkaisuina. Paikan päältä saatavan hiljaisen tiedon avulla on mahdollista käsittää, miksi etäältä katsottuna suhteellisen samanlaisessa tilanteessa elävien ihmisten selviytymisessä voi olla ratkaisevia eroja. Nämä erot liittyvät niin henkilökohtaiseen toimintakykyyn kuin tilanteiden luonteeseen. Hiljaisen tiedon kerääminen vaatii kärsivällisyyttä ja aikaa, kykyä kuunnella ja käsittää heikkoja merkkejä. (Hänninen 2005, 106–107.)

3.4 TOISTEN TYÖSTÄ JA ELÄMÄSTÄ KIRJOITTAMINEN

Sensitiivisillä tutkimusaiheilla tarkoitetaan ihmisten vaikeisiin elämäntilanteisiin ja haavoittaviin kokemuksiin kohdistuvaa tutkimusta. Sensitiiviset tutkimusaiheet asettavat tutkimuksen eettiselle toteutukselle erityisiä vaatimuksia.

(Laitinen 2004, 85–94.) Tämä tutkimus on eettisen sensitiivisyyden näkökulmasta haasteellinen kahdessa merkityksessä: Ensinnäkin tutkimukseen osallistuneet naisvangit ovat kertoneet itsestään ja elämästään sekä päihdekurssilla että tutkimushaastatteluissa. Päihdekurssilla ja kahdenkeskisissä haastatteluissa naiset ovat pohtineet paitsi päihderiippuvuutta myös monia muita arkaluonteisia henkilökohtaisia asioita, kuten esimerkiksi väkivalta, raiskaus, lasten huostaanotto, mielenterveydelliset vaikeudet, asunnon menetys, miesystävän rikollisuus. Toiseksi, tutkimus kohdistuu kuntouttavaan toimintaan, jonka toteuttajista osa on tekstistä helposti tunnistettavissa vankeinhoidon sisällä. Tutkimustekstin tulisi tehdä oikeutta tutkimukseen osallistuneille naisille ja Vanajan osaston sekä Hämeenlinnan vankilan työntekijöiden työlle. Tämän periaatteen katson toteutuvan parhaiten siten, että pyrin nostamaan päihdekuntoutuksesta ja laajemminkin kuntouttavasta toiminnasta esiin ne asiat, jotka oman tulkintani perusteella ovat tärkeitä ajatellen päihdekuntoutuksen kehittämistä vankilaolosuhteiden asettamisrajoissa. Helpointa olisi kirjoittaa vain hyvää. Tutkijan velvollisuus kuitenkin on tuoda esiin niitä asioita, joita pitää epäkohtina, joita tulisi muuttaa tai joita kohentaa (Vanhala 2005, 57–59).

Etnografinen tutkimus on kaikissa vaiheissaan vuorovaikutuksellista ja henkilökohtaista. Myös kirjoitusprosessissa tutkimukseen osallistuneet ihmiset ovat tutkijan mielessä läsnä olevia ja siten vaikuttavat tekstin syntyyn. Moniaineistisuus tuo analyysiin ja tekstiin lisää haasteita. Kaikkien osapuolten tulisi näkyä tekstissä siten, että he voivat tunnistaa heidän kertomansa pohjalta tehdyt tulkinnat ja hyväksyä ne omikseen. Tutkijan tulkintojen täytyy säilyttää yhteys kuhunkin aineistoon. (Vanhala 2005, 53.)

Sensitiivisyys tai sen puute todellistuu eri tavoin, ikään kuin eri ulottuvuuksina. Toiminnallinen sensitiivisyys merkitsee tutkijan tapaa kohdata tutkimuksessa mukana olevat ihmiset ja lisäksi se näkyy siinä, miten hän tulkitsee heidän toimintaansa. Tämänkaltaisessa tutkimuksessa toiminnallinen sensitiivisyys on ratkaisevassa merkityksessä. Dialogisuuteen ja jaettuun asiantuntijuuteen pyrkivä tutkimus käy muutoin täysin mahdottomaksi. Toiminnallinen sensitiivisyys edellyttää työympäristön ymmärtämistä: sen tajuamista missä reunaehdoissa toiminta toteutuu. Tulkintojen sensitiivisyys liittyy siihen, missä määrin tutkimukseen osallistuneet kokevat tulleen ymmärretyiksi tekstiä lukiessaan. Kulttuurinen sensitiivisyys liittyy tutkijan taitoon kohdata toisenlaisia arvoja omaavia ihmisiä. (Pohjola 2003, 54–48.) Tutkimuksen edetessä opin näkemään omaa rajoittuneisuuttani suhteessa pohtivan keskustelun ja lukemisen arvostukseen. Karaoken laulaminen ja kuntosali voivat olla todella tärkeitä toimintoja paitsi kuntoutuksen näkökulmasta myös tuomalla iloa laitosen arkeen.

Syksyn ryhmässä kaipuulleni syvällisiin keskusteluihin naureskeltiin:

RG: *Olisitko kiinnostunut jatkoryhmästä?*

Joo, miksi ei. Mutta se olisi sitten varmaan aika erilainen kuin tää kurssi?

RG: *Mitähän se vois sisältää, olisiko keskustelua?*

Joo, keskustelua. Ja sitten semmosta ihan normaalia. Toimintaa (nauria).

RG: *Mites semmonen terapeutisesti painottunut keskustelu?*

Ei, ei. Älä kuule nyt ollenkaan rupee... (nauria).

Riitta hei, katotsä amerikkalaisia toimintaleffoja?

En.

No mitä sä sitten katot?

Yhteiskunnallisia ja kirjallisuusohjelmia, semmosia missä on romaaneista ja runoista. Ja jääkiekkoa.

No se jääkiekko oli yllätys.

Myös tutkimukseen osallistuvat tekevät tulkintoja ja luovat oman käsityksensä tutkijasta ja hänen toiminnastaan. Tutkimukseen ja siten tutkijaan voi ymmärrettävästi kohdistua epäluuloja ja suoranaisia pelkoja: tullaan ulkoapäin arvostelemaan ymmärtämättä työn sisältöjä, vankien problematiikkaa ja työympäristön asettamia rajoituksia. Olisikin tärkeää, että työntekijät ja vangit voisivat erityisesti tutkimuksen alussa mutta myös tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa keskustella tutkijan kanssa tutkimuksen tarkoituksesta ja toteutustavoista. Tutkimuksen alkuvaiheessa kerroin Vanajan osaston osastokokouksessa työntekijöille tutkimuksesta ja laadin siitä lyhyen kirjallisen selvityksen. Päihdeohjaajien tekemissä valintahaastatteluihin kerroin jokaiselle hakijalle tutkimuksesta ja lisäksi kummankin päihdeohjaajien ensimmäisessä istunnossa. Vanajan osaston kaikille vangeille esittelin tutkimuksen pääperiaatteet niin sanotussa vanki-infossa vuoden 2005 syksyllä.

Tutkimuksen painopiste on Vanajan osaston päihdekurssissa, jonka toteutus on varsin pitkälle päihdeohjaajan tehtävä. Tutkimuksen missään vaiheessa en ole voinut kiistää sitä, etteikö tutkimuskohteen tietynlainen henkilöityminen olisi haasteellinen ja kiusallinenkin realiteetti, johon oli löydettävä toimiva ratkaisu. Asetelma muodostui vieläpä poikkeuksellisen haastavaksi, kun päihdeohjaajan tehtäväksi tuli ensimmäisestä työpäivästään lukien avata työtään ulkopuoliselle, entuudestaan tuntemattomalle tutkijalle. Tutkimusprosessissa tapahtuneet yllättävät käännteet tuottivat tilanteen, jossa päihdeohjaajalla ei juurikaan ollut mahdollisuutta tutustua etukäteen tutkijaan. Hämmäntävässä tilanteessa emme myöskään oikein osanneet suunnitella yhteistä työtämme ja keskinäistä työnjakoa. Tilanteen teki yhä vain haasteellisemmaksi se, että päihdeohjaajalla ei koulutuksensa pohjalta ollut näkemystä kvalitatiivisen tutkimuksen periaatteista ja toteutustavoista. Hänellä ei ollut myöskään mahdollisuutta käyttää aikaansa tämän tutkimuksen periaatteisiin syventymiseen. Päihdekurssi oli saatava käyntiin. Kurssille valitut vangit olivat jo toista kuukautta odottaneet, ja tutkimus oli alkuperäisestä alkamisajastaan kuukauden myöhässä.

Olemme yhdessä päihdeohjaajan kanssa keskustelleet kurssin sisällöistä, käsikirjan tehtävistä, niiden merkityksestä kurssilaisten elämässä ja aivan erityisesti siitä, kuinka tehtävien avulla tavoitettaisiin paremmin se todellisuus, jota ryhmään osallistuvat naiset ovat eläneet ja johon he ovat palaamassa. Olemme pohtineet ryhädynamiikkaa yrittäen ymmärtää, mitä ryhmässä on tapahtumassa ja miten pääsisimme vaikeista tilanteista eteenpäin. Mietimme paljon myös ulkopuolisten vierailijoiden merkitystä ja kurssin temaattista kokonaisuutta. Syksyn kurssilla oli varsin paljon vapautteen valmentavaa tematiikkaa, samoin keväällä. Ohjaaja lisäsi kurssiin asumista koskevan teeman ja jälkihuoltoon liittyvien järjestöjen esittelyä minun toivomuksestani.

Kevään lopulla mietimme teemalla ”kokonaisvaltaisuus vai keskittyminen” kurssin rakennetta. Ohjaaja koki, että päihdeosioista katoaa punainen lanka, ja hänen oma otteensa ryhmän ohjaamiseen kadottaa jännitettään, kun eri tematiikkaa esitteleviä vierailijoita on niin runsaasti. Päihdeongelman käsittelystä vähenee intensiteetti, ja kurssilaisten on vaikea hahmottaa eri päihdejaksuja toisiinsa liittyväksi prosessiksi. Tämän kokemuksen pohjalta hän päätti kokeilla uudenlaista, selkeästi päihdeongelmaan fokusoituvaa rakennetta syksyllä 2006. Yhteisenä pyrkimyksenämme oli saada ote päihdeohjelmaan, käsikirjaan, siihen mistä Vanajan osastolla on kyse ja miten päihdeohjaajan työ rakentuu toimintakokonaisuuden osaksi ja mistä kaikista toimenkuva koostuu. Näkemyksemme kurssikokonaisuuden painotuksista ei ole aivan yhtenevä. Dialogisen kehittämisen idea on juuri se, että ei pyritä yksimielisyyteen, vaan toimintoja kehitetään tuomalla eri näkökulmista kehittämisehdotuksia yhteiseen keskusteluun (Järvinen 2006, 36–37).

Osallistumisen kautta kertyvien tunnelmien ja toimintojen kuvaaminen on vaikeaa. Oikeiden sanojen löytäminen ja ylipäänsä sanallistamisen vaikeus korostuu raporttia kirjoitettaessa, mutta laajemmin se koskee tutkimusprosessia kokonaisuudessaankin. (Pösö 2005, 128–129.) Erityisesti vankilo-oissa on oltava tarkka siitä, mistä voi puhua ja kenen kanssa. Tutkimusaineiston moniulotteinen henkilökohtaisuus, vuorovaikutuksellisuus ja paikallisuus asettavat suuria haasteita aineiston jäsentämiselle ja olennaisuuksien löytämiselle, etäännyttämiselle ja läheltä kirjoittamiselle. Läheltä kirjoittamisella tarkoitan sellaista kirjoitustapaa, joka pyrkii säilyttämään mahdollisimman tiiviin yhteyden tutkimuksessa kuvattavaan toimintaan ja niin vankien kuin työntekijöiden kertomiin kokemuksiin.

Etnografisin menetelmin on mahdollista etsiä työntekijöiden ja naisvankien omia näkökulmia, jotka tutkija tulkitsee, sanallistaa ja kirjoittaa tulkintojensa pohjalta raportin. Tutkija toimii ainakin pienen aikaa ja pieneltä osin samassa elämänmuodossa tutkimukseen osallistuvien ihmisten kanssa. Jotain tämän elämänmuodon erityisyydestä pitäisi saada siirretyksi tekstiin siten, että myös lukijat pääsevät siitä osallisiksi. (Utriainen 2004, 261.)

Olen pyrkinyt niin aineiston keruussa kuin kirjoittamisessa tavoittamaan ja säilyttämään moniäänisyyden siten, että eri osapuolten näkemyksistä muodostuisi kokonaisuus, jossa kukin taho säilyttää ominaislaatunsa. Raportissa puhuvat päihdetyöntekijät ja muutkin kuntouttavaan henkilöstöön kuuluvat, vartijat ja vangit. Katson ensiarvoisen tärkeäksi naisvankien kokemusten ja näkemysten tulkitsemisen ja niiden pohjalta kirjoittamisen, koska heitä varten päihdekuntoutusta toteutetaan ja heidän mahdollisuutensa saada äänensä julkisesti kuuluviin ovat heikommat kuin työntekijöiden. Tutkimuksen lähtökohta on niin sanottu jaettu asiantuntijuus, jonka mukaisesti kaikilla asianosaisilla, niin työntekijöillä kuin vangeilla ja tutkijalla, on omasta näkökulmastaan tärkeää sanottavaa päihdekuntoutuksen kehittämiseen. Tärkein on päihdeohjaajan näkökulma, koska hän vastaa kurssin toteutuksesta.

3.5 TUTKIMUSAINEISTO

Vuoden 2005 syksyllä kurssi sijoittui ajalle 6.10.–22.12., ja sille osallistui seitsemän naista, joista kaksi vapautui ennen kurssin päättymistä. Ryhmä kokoontui tiistai-, keskiviikko- ja torstai- ja perjantai-iltoina klo 7.30–11.30. Kevään 2006 kurssi ajoittui jaksolle 7.2.–27.4. ja kokoontui kolme kertaa viikossa ilta-aikoina klo 12.00–16.00. Kurssille osallistui kahdeksan naista, joista yksi vapautui kurssin ollessa vielä meneillään. Osallistujat olivat iältään 21–49-vuotiaita, useimmat ensi- tai toiskertaisia. Kolme kertaa tai useammin vankilassa olleita oli kaksi. Vankeusrangaistuksen syynä oli henki-, omaisuus-, huume-, moottoriajoneuvo- ja väkivaltarikoksia. Molemmille kurseille osallistui huumeiden käyttäjiä, alkoholi-riippuvaisia ja sekakäyttäjiä. Huumetaustaisissa oli sekä amfetamiinin että opiaattien käyttäjiä. Käyttöhistoriaa oli kaikilla useita vuosia, jopa runsaat parikymmentä vuotta. Yleensä käyttö oli aloitettu varhaisessa teini-iässä, jolloin nuorilla, 20–30-vuotiaillakin oli jo pitkä, monia aineita sisältävä, päihdehistoria.

Kaikki naiset suhtautuivat läsnäoloon päihdekurssilla myönteisesti samoin kuin kahdenkeskisiin haastatteluihin, joita tein ennen kurssin alkua, sen aikana ja syksyn kurssilaisille vielä kurssin päättymisen jälkeen. Aineiston keruuvaiheen päätyttyä vuoden 2006 huhtikuun lopussa oli yli puolet myös syksyn kurssille osallistuneista edelleen vankilassa. Tutkimuksen aikana minulla oli kuitenkin mahdollisuus osallistua useiden naisvankien vapautumisjärjestelyjä koskevaan suunnitteluun yhdessä heidän ja työntekijöiden kanssa. Kävin tapaamassa yhtä syksyn päihdeohjelmaan osallistuneista hänen uudessa kodissaan ja yksi kertoi kirjeitse kuulumisistaan. Kolmeen yhteydenottopyyntöä koskevaan kirjeeseen en saanut vastausta.

Tutkimukseen on käytännössä osallistunut Vanajan osaston koko henkilökunta: nykyinen ja entinen päihdeohjaaja, osastonjohtaja, sairaanhoitaja, molemmat ylivartijat, kaikki 12 vartijaa, keittäjä ja työnjohtajat. Haastattelut

ovat olleet hyvin vapaamuotoisia ja keskustelunomaisia tilanteita, joissa työntekijät ovat kertoneet omasta työstään. Lisäksi haastatteluihin ovat osallistuneet Hämeenlinnan vankilan psykologi ja mielenterveyshoitaja, molemmat päihdeohjaajat ja päihdeettömän osaston ”ala-avon” vartijat. Muutamia haastatteluja nauhoitin, useimmista tein muistiinpanoja keskustelun lomassa. Monipuolisen aineiston avulla olen pyrkinyt hahmottamaan naisten päihdekuntoutusta kokonaisuutena ja jäsentämään sen keskeisimpiä piirteitä eri henkilökuntaryhmien ja vankien kertoman pohjalta.

Asiakirja-aineiston merkitys on vähäinen lukuun ottamatta kirjallisia hakemuksia, jotka naiset ovat kirjoittaneet päihdekurssille hakiessaan. Nimilehdistä olen tarkistanut rikostaustan, ja syksyn kurssilaisten osalta heistä laaditut riski- ja tarvearviot. Riski- ja tarvearviot numeerisina luokituksina ovat niin erilaista aineistoa kuin keräämäni laadullinen aineisto, etten ole niitä käyttänyt aineistoa analysoidessani.

Vaikka tutkimusraportissa käyttämäni empiirinen aineisto on suurelta osin peräisin haastatteluista, on osallistuvan havainnoinnin kautta muodostunut aineisto kaikkein merkityksellisin. Ellen olisi osallistunut kahdelle päihdekurssille, en ymmärtäisi, mistä arkitodellisuudessa on kyse enkä pystyisi tekemään realistisia kehittämisehdotuksia. Osallisuus päihdekuntoutuksessa vaikutti siten, että se oli pohjana haastattelutilanteissa ja vaikutti siihen, mitä kysyin ja mistä näkökulmasta. Haastattelujen ajoittainen hajanaisuus ja naisten väsymys tuli ymmärrettäväksi päihdekurssilla havaitsemaani väsymystä vasten. Koko aineisto on keskustelunomainen. Olen tavannut kaikkia tutkimukseen osallistuneita Vanajan osaston työntekijöitä ja vankeja lukuisissa eri yhteyksissä, joten haastattelut asettuvat osaksi vuorovaikutuksellista kokonaisuutta. Vanajan osaston päihdeohjaaja toimi sananmukaisesti kanssatutkijana. Hänen kanssaan jakamani kokemukset päihdekurssilla ja yhteiset keskustelumme ovat aineiston ydin.

4 VANKEINHOIDON PÄIHDEKUNTOUTUKSEN REUNAEDOT JA TOTEUTUMISMUODOT

4.1 PÄIHDEKUNTOUTUKSEN REUNAEDOT

Ei ole samantekevää millaisessa ympäristössä kuntoutusta toteutetaan. Margaret Mallochin (2000, 138) näkemyksen mukaan laitosturvallisuus ja kuntouttava toiminta ovat niin sovittamattomassa ristiriidassa keskenään, ettei vankilan sisälle voi muodostua kuntoutusta tukevaa terapeutista ympäristöä. Terapeuttisen ympäristön tunnuspiirteiksi voi nähdä ainakin luottamuksen ilmapiirin, kunkin osallistujan ainutlaatuisuuden kunnioittamisen ja pyrkimyksen keskinäiselle kunnioitukselle perustuvaan yhdenvertaisuuteen. Laitosturvallisuuden ensisijaisuus merkitsee kontrollin ja sen myötä erilaisten tarkastusten korostumista, yhdenmukaista kohtelua ja ylhäältäpäin tulevaa vallankäyttöä.

Vuonna -92 olin aikeissa jättää koko vankeinhoidon: vankien keskinäiset suhteet raaistuivat niin paljon ja kielenkäyttö raaistui siinä määrin. Vangit kulkivat silmät mustina eikä ollut keinoja siihen puuttua. (vartija)

Päihdeongelmat, huumeiden välitys ja siihen liittyvä uhkailu ja väkivaltaisuus ovat suljettujen laitosten arkipäivää. Päihdeiden tarjontaa ja päihderikollisuutta pyritään ehkäisemään paitsi valvonta- ja kontrollitoimin myös vuorovaikutuksellisin keinoin. Näin pyritään lisäämään laitosturvallisuutta sekä väkivalan ehkäisyn että paremman ilmapiirin aikaansaamiseksi. Nykyisillä henkilökuntaresursseilla ja voimakkaasti kasvaneen vankimäärän puristuksessa tämä on osoittautunut isoissa suljetuissa laitoksissa ylivoimaiseksi tehtäväksi, jonka alle henkilökunta on uupumassa. (Ruckenstein & Teppo 2005.)

Päihdeetön ympäristö on kuitenkin edellytys sille, että vanki voi hoitaa päihderiippuvuuttaan. Kaikki avolaitokset ovat päihdeettömiä, mikä tarkoittaa vankien sitoutumista päihdekontrolliin. Suljettujen vankiloitten osastoilla rikos- ja päihdemyönteinen ilmapiiri tuhoavat kuntoutuksen edellytyksiä niiltäkin vangeilta, jotka sitä haluaisivat. Seuraava ote on Kylmäkosken vankilan Vapari-kurssin ryhmäistuntoja koskevasta sosiaalityöntekijän päiväkirjasta (Granfelt 2005, 129).

Vanki Z ehkä itsekin halusi jotenkin selvittää asennettaan kertomalla, miten vaikea on säilyttää oma muutosasenne osastolla, jossa muiden

puheet pääsääntöisesti ovat niin toisenlaisia ja vastaan kaikkia omia yrityksiä ja suunnitelmia.

Vankeinhoidon päihdekuntoutuksen suunnitelmallinen ja tavoitteellinen kehittäminen ja käyttöönotto alkoi varsinaisesti vasta 1990-luvulla, jolloin kuntoutuspessimismin takaa nousi orastava toivon kipinä laajalti länsimaihin levinneen What works – suuntauksen myötä: jospa sentään jokin toimii vankeinhoidossakin. Panostaminen päihdeongelmien hallintaan ja hoitoon myös vankiloissa tuli välttämättömäksi kasvaneen huumeongelman ja siitä seuranneiden vaikeuksien myötä. Päihdeongelmien ehkäisy esitettiin osaksi kaikkien ammattiryhmien työtä. Kuntoutuksen kehittäminen kohdistui erityisesti strukturoituihin toimintaohjelmiin, joissa keskitytään kognitiivis-behavioraalisen teorian pohjalta nimenomaisesti päihdeongelmia ja rikollisuutta ylläpitäviin ajattelu- ja käyttäytymismalleihin. Lisäksi korostettiin suunnitelmalista jatkuvuutta niin vankilan sisällä kuin siviiliin siirryttäessä. Keskeiset sanat ovatkin ”strukturoitu toimintaohjelma” ja ”jatkumo”. Iso haaste on myös sen konkretisointi, miten päihdekuntoutus jäsenyy vankilan arjessa moniammatilliseksi työksi. Vankeinhoitolaitos laati vuonna 1999 päihdetyön pohjaksi päihdestrategian, joka uudistettiin vuonna 2004. Päihdestrategiassa korostetaan päihdeongelman hoitoon motivoinnin ja kuntoutusjatkumojen merkitystä sekä naisten päihdekuntoutuksen kehittämisen ajankohtaisuutta. (Karsikas 2005, 22–23; Järvinen 2006, 6–11; Vankeinhoidon päihdestrategia vuosiksi 2005–2006.)

Ainakin naisvankien tilanne on se, että läheskään kaikille päihdekuntoutusta tarvitseville sitä ei ole tarjolla. Päihteettömällä osastoilla ja Vanajan päihdeohjelmassa ei ole riittävästi paikkoja suhteessa päihdekuntoutuksen tarpeeseen. Myös vankiyhteisön sisäiset ristiriidat saattavat olla esteenä päihdekuntoutukseen hakeutumiselle, vaikka oma motivaatio olisi kuinka korkea. Jos vanki on velkaantunut tai kertonut ”väärä asioita” poliisille tai tuomioistuimelle, voi ainoa mahdollisuus elää vailla väkivallan uhkaa olla hakeutuminen eristysosastolle, jossa ei ole minkäänlaisia toiminnan mahdollisuuksia. Vaikka näitä murheita ei olisikaan, on huumeriippuvaisen ihmisen todella vaikea pysytellä huumeista erossa muilla kuin päihteettömällä osastoilla. Päihdekuntoutukseen hakenut monikertainen, vaikeasti huumetaustainen naisvanki kuvasi tilannettaan vankilan osastolla:

”Kun ei mihinkään pääse. Olen hakenut ala-avolle (kuntouttava päihdeetön osasto, R.G.), mutta ei. Vartijat sanoo, että koeta Hanna sinnitellä. Kun se on koko ajan sitä kuivanarkkaamista, en jaksa kuunnella. Hammasta purren olen vastustanut kiusauksia. Kyllä joulukin oli – kolme päivää oli ovet auki. Toivoin, että panisivat jo kiinni. Mulla ei ole siviilissä mitään, ei ketään. Jos mä tästä vaan lähden (vailla mitään päihdekuntoutusta, R.G.) niin mä menen suoraan suden suuhun. Ja sitten taas tänne. En enää jaksa tätä. Haluaisin ihan uudet kuviot.”

Vankeinhoidon kuntouttava toiminta on sisällöltään hyvin laaja käsite. Se pitää sisällään kaikki toiminnat, joilla pyritään tukemaan vankilasta vapautuvien selviytymistä yhteiskunnassa ja vähentämään heidän riskiään syyllistyä uusiin rikoksiin. Vankeinhoidon kuntoutusta tunnetaan vankiloitten ulkopuolella heikosti, mikä hankaloittaa verkostoyhteistyön ja jatkumojen aikaansaamista. Viime vuosina kehitteillä olleita toimintamuotoja ovat erityisesti päihdekuntoutus ja rikoksettomuuteen tähtäävät toimintaohjelmat sekä muu sosiaalinen kuntoutus (Karsikas 2005, 19–27.) Viimeksi mainitusta hyvä esimerkki on Kylmäkosken vankilassa yhteistyössä Kriminaalihuollon tukisäätiön ja Tampereen kriminaalihuoltolaitoksen kanssa toteutettava Vapari-kurssi. Kurssin aikana pyritään rakentamaan jokaiselle vangille tukiverkosto ja sitouttamaan vanki suunnitelmalliseen kuntoutusprosessiin myös vapautumisen jälkeen. Kuntouttava työ on useimmiten prosessi, joka sisältää aloittamisia, keskeyttämisiä ja uudelleen aloittamisia.

4.2 RYHMÄMUOTOINEN PÄIHDEKUNTOUTUS

Ryhmämuotoisten päihdeohjelmien ja rikoksettomuuteen tähtäävien toimintaohjelmien merkitys on korostunut viime vuosikymmenen aikana, ja yksilötyön sisällöllisen ja metodisen kehittämisen osuus jäänyt vähäisemmäksi (Karsikas 2005, 19–22; myös Järvinen 2006; Yhdyskuntaseuraamus työryhmän raportti 2006). Useat vangit ja työntekijät kritisoivat kuntoutuksen yksipuolista painottumista ohjelmiin perustuviin ryhmiin. Ryhmämuotoiset strukturoidut toimintaohjelmat toteutetaan yleensä ennalta määritellyn mallin mukaisesti, eivätkä ne tarjoa juurikaan mahdollisuuksia yksilöllisten tilanteiden huomioon ottamiseen. Ryhmässä ei myöskään voida syvemmin käsitellä yksittäisen vangin asioita.

Vanajan osaston päihdeohjelman valintahaastatteluissa päihdeohjaaja kysyi vangeilta suhtautumisesta ryhmäkuntoutukseen: jännittääkö ryhmässä puhuminen? Myös hakemuslomakkeessa kysytään valmiutta osallistua ryhmämuotoiseen kuntoutukseen. Tämä olisi hyvä ja tärkeä keskustelunaihe, jos realistisesti olisi tarjota myös yksilökuntoutusta avolaitoksessa.

Ryhmien käyttöä voi perustella ensinnäkin sillä, että tämä kuntoutusmuoto mahdollistaa useammalle osallistumisen kuntouttavaan toimintaan. Toiseksi, ajatuksena on vankien keskinäisen vertaistuen hyödyntäminen ja kehittäminen. Kolmas peruste on se, että ryhmässä on mahdollista harjoitella ja kehittää vuorovaikutustaitoja. Ryhmän avulla voi myös lisätä omaa itse-tuntemusta toisilta saadun palautteen ja itsereflektion avulla.

Yhteisöperiaatteella toimivissa päihdekuntoutusyksiköissä vertaisryhmä on samastumisen kohde ja palautteen antaja. Vertaisryhmän antama palaute on

monesti huomattavasti tehokkaampaa kuin henkilökunnan antama palaute. Arja Ruisniemen (2006) tutkimuksen mukaan laitostuntoutuksessa olevien asiakkaiden oli vaikea ottaa vastaan positiivista palautetta. Hoidon aikana luottamus toisiin ihmisiin oli kuitenkin kasvanut. Pelko muita ihmisiä kohtaan oli vähentynyt, sosiaaliset taidot kehittyneet ja vastavuoroinen sosiaalinen kanssakäyminen lisääntynyt. Oman itsen vahvistumisen myötä muut ihmiset koettiin enemmän voimavarana kuin uhkana. Myös oman tutkimukseni aineistossa on kommentteja siitä, kuinka avovankilan ihmispaljous ja kuntoutuksen ryhmämuotoisuus ovat aluksi tuntuneet lähes ylivoimaisilta koettelemuksilta, mutta vähitellen tilanne on helpottunut.

" Sitä ei tajuta miten vaikeaa ryhmän pitäminen oikeasti on, kun tehdään noita päätöksiä että panostetaan ryhmiin, ryhmän tärkeyttä korostavia. Se ei ole sama asia kuin siviilissä. Siinä on niin monet vankilahierarkian asettamat ehdot, että se on tosi vaikeaa. Suljetussa talossa joutuu tekemään ryhmäytymisen kanssa valtavasti työtä. Kursilla on ollut sekalaista porukkaa, esimerkiksi korvaushoitolaisia. Se on asettanut ohjaajan ammattitaidolle vaatimukset. Esimerkiksi huomaa heti, että joku ei halua puhuttavan jostain. Päätteet näyttävät aika pientäkin osaa, se on yllättävää." (päihdeohjaaja)

Hämeenlinnan vankilan päihdeohjaajan mainitsema teemojen rajautuminen tuli esille myös vankien haastatteluissa: esimerkiksi itsetuntemus ja tunteiden käsittely saattoi olla itselle tärkeä aihe, johon olisi halunnut syventyä. Tähän ei kuitenkaan rohjennut ryhtyä, koska aihe niin selvästi ärsytti jotakuta tai joitakin muita ryhmän jäseniä. Vaikka korvaushoidossa olevat vangit eivät saa osallistua Vanajan osaston päihdekurssille, *sekalaisen porukan* haaste näkyy siitä huolimatta ryhmän jäsenten elämäkokemusten, arvojen ja ajattelutavan keskinäisinä eroavuuksina myös avolaitoksessa.

Vaikka vankeinhoidossa on voimakkaasti panostettu ryhmämuotoiseen kuntoutukseen, ja sen merkitystä korostetaan myös päihdestrategiassa, tekivät kaikki päihdeohjaajat myös yksilötyötä. Vankilaympäristö ei ole este luottamuksille asiakassuhteille, ja niin vangit kuin työntekijät toivoivat yksilötyölle vahvempaa asemaa päihdekuntoutuksen osana.

"Haluan luottaa siihen, että yksilötyön merkitys nostetaan. Jos vain ryhmä on se juttu ja siihen ei saada resursseja, niin vankeinhoitoon ei saada päteviä työntekijöitä... Yksilötyöhön pitäisi panostaa vahvasti joka puolella." (päihdeohjaaja)

"Yksilötyön tarvehan on aika valtava. Jouduin rajaamaan sitä rajusti, koska huomasin, etten voi tehdä vankityötä koko päivää." (päihdeohjaaja)

Yksilötyön merkitys ja sisältö on selkeä psykologin ja sosiaalityöntekijän työssä, mutta ei niinkään päihdeohjaajien kohdalla. Sosiaalityöntekijällä on

hoidettavanaan erilaisia vapautumiseen ja sosiaalisiin ongelmiin liittyviä kysymyksiä, ja psykologin luona on mahdollisuus terapeutisiin keskusteluihin ja kriisityöhön. Vanajan osaston psykiatria erikoistunut sairaanhoitaja ja Hämeenlinnan vankilan mielenterveyshoitaja tekevät yksilötyötä. Päihdeongelmat olivat isossa merkityksessä heidän kaikkien työssä, vaikka päihdenäkökulma ei olekaan itsestään selvästi ensisijainen siten kuin päihdeohjaajilla. Myös Vanajan osaston päihdeohjaaja piti tärkeänä yksilötyön merkitystä ja pyrki laajentamaan omaa asiakastyötään ryhmämuotoisen päihdekuntoutuksen lisäksi yksilötyöhön. Korvaushoidossa olevien naisvankien kohdalla tämä onkin ainoa mahdollisuus, koska heitä ei valita päihdeohjelmaan eikä päihdeettömille osastoille.

Kognitiivista työskentelyotetta voi hyvin soveltaa yksilötyössä, ja kognitiivisen psykoterapiakoulutuksen hankkineet terapeutit tekevätkin enimmäkseen yksilöpsykoterapiaa. Hämeenlinnan vankilan psykologi kertoi psykoterapian olevan mielekäs ja mahdollinen hoitomuoto myös vankilassa. Tämän tutkimuksen yhteydessä ja aiemmin tekemässäni (Granfelt 2003) keskustelin muutaman henkirikoksesta tuomitun naisen kanssa rikoksesta selviytymisestä. He korostivat sitä, kuinka suuri merkitys heille oli ollut vankilassa saadulla psykoterapialla, joka oli mahdollistanut vankilaan johtaneen tapahtuman perusteellisen läpikäymisen.

Vankilaorganisaatio ja vankikulttuuri aiheuttavat jännitteitä ryhmien toimintaan. Myös Tourusen ja Perälän (2004, 56–57) tutkimuksessa vangit toivoivat mahdollisuutta käsitellä asioitaan syvemmin ja monipuolisemmin, mutta samaan aikaan suhtautuivat varauksellisesti vankilassa pidettäviin ryhmiin. Organisatoriset, vankihierarkiaan ja huumeiden käyttäjien alakulttuuriin liittyvät kysymykset ovat niitä, jotka yleensä nostetaan esiin pohdittaessa vankeinhoidon (päihde)kuntoutuksen erityistä vaatuvuutta.

”Mutta kun sä olet vankilassa sun täytyy olla tietynlainen, sun täytyy vetää tietynlaista roolia. Mulla oli tosi helppo rooli, koska mä olin hiljainen, mulla ei ollut koviksen roolia, niin kuin meidän ryhmässäkin muutamalla oli ja sitä täytyy ylläpitää... Jos siinä olisi enemmän yksilötyötä, niin ehkä koviskin pystyisi riisumaan sen roolin.”

Näiden rakenteellisten ja kulttuuristen kysymysten rinnalle haluan nostaa tarvitsevuuden, joka kumpuaa rikkinäisestä elämänhistoriasta ja monenlaisista vaille jäämisen kokemuksista. Tarvitsevuuteen vastaaminen merkitsee vankien elämäntilanteeseen paneutumista laajemmin kuin vain päihdenäkökulmasta. Kokonaisvaltaisemmassa lähestymistavassa päihdenäkökulma ei ole jatkuvasti ensisijainen. Tarvitsevuuteen vastaaminen edellyttää, että ohjaajalla on mahdollisuus päihdeohjelman aikana tutustua osallistujiin ”kokonaisina ihmisinä”, ei ainoastaan päihdetaustaisina naisvankeina. On tärkeää, että ehditään keskittyä kunkin naisen yksilölliseen elämäntilanteeseen. Ihanteellisessa tapauksessa kuntoutuksessa toteutuu ”tiiviiden ja ilma-

vuuden liitto”: päihderiippuvuutta käsitellään monipuolisesti, mutta kuitenkin niin, että on riittävästi aikaa jokaisen osallistujan tunteille ja ajatuksille ja niiden keskinäiselle jakamiselle. Tällöin ohjelman struktuuri tehtäväpatteristoinen ei survo alleen henkilökohtaisia suruja ja ilon hetkiä, vaan antaa tilaa yksilöitä herkästi huomioon ottavalle lähestymistavalle.

4.3 KOGNITIIVIS-BEHAVIORAALISET OHJELMAT VANKEINHOIDON KUNTOUTUKSEN PERUSTANA

”Mulle sanottiin, että jos CS-kurssia pitää väärin, tulee entistä terävämpiä rikollisia. On pidettävä juuri kirjan mukaan ja prosessi on tärkeä, viis sisällöstä. Mietin itse esimerkit periaatteella tätä vanki lähtee miettimään.” (vartija)

Kognitiivis-behavioraalinen viitekehys on kansainvälisestikin laajasti vankeinhoidon ja kriminaalihuollon kuntoutuksessa käytössä oleva teoriamaali. Lisäksi sitä käytetään Suomessa ja kansainvälisesti monissa päihdehuollon yksiköissä. Kognitiivista suuntausta ja sen pohjalta toteutuvia hoito-ohjelmia on tutkittu runsaasti ja osoitettu niiden toimivuus tieteelliseen näyttöön perustuvien kriteereiden (evidence-based) mukaisesti. Näyttöön ja mittaamiseen perustuvalla tutkimuksella on tosin rajoituksensa: kaikkea inhimilliseen toimintaan ja vuorovaikutukseen liittyvää ei voi eksaktein mittarein eikä koeasetelmin tutkia. Vastavuoroiset vuorovaikutussuhteet, jotka ovat kuntouttavan työn keskeinen elementti silloin, jos luovutaan asiantuntija- ja interventiokeskeisestä ”kohteiden käsittelystä”, eivät pelkisty muuttujia kontrolloivan koeasetelman alle (Arnkil & Seikkula 2005, 54–63).

Kognitiivinen terapia on psykoterapiamuoto, joka pyrkii vähentämään asiakkaan tunne-elämän vaikeuksia ja hänelle itselleen haitallista käyttäytymistä muuttamalla taustalla vaikuttavia ajattelutapoja ja vääristyneitä uskomuksia. Kognitiivinen terapia on aktiivinen, direktiivinen, ajallisesti rajattu, strukturoitu lähestymistapa erilaisten psyykkisten häiriöiden hoidossa. Se perustuu periaatteeseen, jonka mukaan ihmisen tunteet ja käyttäytyminen määräytyvät sen mukaisesti, miten hän jäsentää maailmaa. Kognitiot (ajatukset ja mielikuvat) pohjautuvat varsin pysyviin kognitiivisiin malleihin, skeemoihin. Skeemat, kuten ”en selviydy, elämä on ylivoimaista” ovat syntyneet ihmisen elämänkulun aiemmissa vaiheissa. Tällainen skeema voi syntyä esimerkiksi lapselle, joka elää vanhempiensa vaikeiden päihdeongelmien keskellä. Skeema voi olla ”unohduksissa” pitkän aikaa, mutta saattaa aktivoitua uudelleen tilanteessa, joka muistuttaa sitä tilannetta tai niitä tilanteita, joissa se alun perin syntyi. (Holmberg 1993.) Tällainen voi olla esimerkiksi vankilasta vapautuminen, jolloin olisi järjestettävä lukuisia elämän perusasioita, kuten asunto ja toimeentulo ja löydettävä vastaus kysymykseen miten selviytyä ilman päihteitä.

Tärkeä työskentelyn kohde ovat ongelmia ylläpitävät ajatusvääristymät, jotka aktivoituvat varsinkin turvattomiksi koetuissa tilanteissa. Esimerkiksi silloin, kun asiakas miettii vaikkapa tuetun asumisen yhteisöön hakeutumista, voi mieleen nousta ajatus *En osaa olla muitten ihmisten kanssa*. (Holmberg, 1993, 3–4.) Vaikka tällaisilla näkemyksillä ja tuntemuksilla on tietynlainen pohja ihmisen aiemmissa kokemuksissa, ne ehdottomina ja ylikorostuneina muodostuvat esteeksi uusille mahdollisuuksille ja tutustumiselle itsen eri puoliin, erityisesti niihin, jotka käyttämättöminä ovat jääneet kehittymättä.

Kognitiivisesta viitekehyksestä käsin ohjautuvassa työskentelyssä pyritään irtautumaan itseä ja muita koskevista kokonaisvaltaisista uskomuksista, kuten esimerkiksi “olen lapsesta asti ollut kriminaali luonne” tai “pamppuihin ei ole luottamista”. Työntekijä strukturoi tilanteen niin, että asiakkaalle jää mahdollisuus kyseenalaistaa ja löytää mahdollisimman paljon virhepäätelmiä itse. Muutos asiakkaan ajattelussa saavutetaan kokemuksellisen oppimisen, ei työntekijän autoritaaristen toteamusten avulla. Perusajatus, joka asiakkaalle tulee välittää, on näkemys yhteistyösuhteesta, jossa yhdessä paneudutaan tutkimaan ajatusten sisältöjä. Kognitiivinen työskentely pohjautuu yhdessä jäsenennyille näkemykselle siitä, mikä on kyseisen asiakkaan tapa ymmärtää ja tulkita elämänsä tapahtumia. Tältä pohjalta lähdetään selvittämään, miten ajatusvääristymät pitävät yllä päihderiippuvuutta, altistavat retkahduksille ja ovat esteenä muutokselle niin päihteidenkäytön osalta kuin laajemminkin uuden elämäntavan rakentamisessa. (Holmberg 2001, 221–243; Kuusinen 2001, 25–27.)

Vankeinhuonon kuntoutuksen kehittäminen on painottunut nimenomaan kognitiivis-behavioraalisiin toimintaohjelmiin. Maarit Suomela (2002, 221–238) on jäsentänyt näiden ohjelmien sisältöä ja tausta-ajattelua. Hän suomentaa kognitiivisen viittaamaan kaikkeen ihmisen mielessä tapahtuvaan: ajatteluun, havainnointiin, muistiin ja tunteisiin. Behavioraalinen taas viittaa toimintaan. Kognitiivis-behavioraalisia ohjelmia yhdistää näkemys, jonka mukaan ajattelu määrää ihmisen toimintaa. Ajatteluun vaikuttamalla voidaan vaikuttaa käyttäytymiseen ja niihin ratkaisuihin, joita ihminen tekee. Käyttäytymistä ohjaavat elämänhistorian aikana opitut ajattelutavat ja toimintamallit, joita pyritään muuttamaan. Minäkuvan keskeinen osa on ihmisen käsitys omasta itsestä. Minäkuva vaikuttaa ratkaisevasti siihen, miten ihminen elämänsä eri tilanteissa toimii. Se, millaisia itseä koskevia tunteita tietyssä tilanteessa herää, vaikuttaa siihen, miten tilanteessa toimii. (Mt. 221–238.)

Kognitiivisten ohjelmien tavoitteena on auttaa ihmisiä tulemaan tietoisiksi omista epäadekvaateista tulkintatavoistaan ja auttaa heitä ymmärtämään ajattelun, tunteiden ja käyttäytymisen välisiä yhteyksiä. Ratkaisevaa on henkilön oma motivaatio kyseenalaistaa ajatteluaan ja käyttäytymistään. Kognitiivisissa toimintaohjelmissa keskitytään ensisijaisesti nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Elämänhistorian merkitystä ei kielletä, vaikka muutosprosessi keskitetty tämän hetken ongelmiin, joita päihdetaustaisilla vangeilla on yleensä

enemmän kuin tarpeeksi. Nykyisyyttä analysoimalla on mahdollista yltää myös kehityshistorialliseen ymmärrykseen: mistä virheelliset uskomukset kumpuavat ja missä elämänvaiheessa ne on sisäistetty. (Kuusinen 2001, 25–35.)

Tiukasti ohjekirjan mukaan toteutettavat strukturoidut kognitiivis-behavioraaliseen viitekehukseen nojautuvat kohdennetusti rikolliseen käyttäytymiseen ja päihteiden käyttöön vaikuttamaan pyrkivät ohjelmat eivät mahdollista vaikeiden elämänkokemusten läpikäymistä, jotka ovat saattaneet ratkaisevasti vaikuttaa kielteisen minäkäsityksen sisäistämiseen ja siitä seuraavaan itse-tuhoiseen käytökseen. Tämän lisäksi ne sivuuttavat päihteiden ongelmakäytön ja rikollisuuden osana laajempaa marginalisaatiota (Järvinen 2006, 10). Sen sijaan niiden avulla voidaan lisätä valmiuksia selviytyä aiempaa paremmin yhteiskunnassa, vaikka taakkana on traumaattinen elämänhistoria ja vapauduttua vastassa asenteiltaan kova, yhä eriarvoisemmaksi käyvä yhteiskunta.

Toimintaohjelmien toteutuksessa on tärkeässä merkityksessä kurssilaisten ja ohjaajan välinen vuorovaikutus. Tarkoitus ei ole, että ohjaajat ylhäältäpäin kertovat, mikä on oikeaa ja mikä väärää ajattelua ja toimintaa tai miten pitää käyttäytyä, vaan kurssilaisia motivoidaan ja ohjataan pohtimaan omaa toimintaansa ja tarkastelemaan ajatuskulttuuriaan. Uusia, aiempaa tarkoituksenmukaisempia ajattelutapoja pitäisi siis löytää oman psyykkisen työskentelyn kautta, ei valmiiksi annettuina. Toimintaohjelmien avulla pyritään monipuolistamaan osallistujien maailmankuvaa ja käsitystä itsestä sekä pohtimaan oman toiminnan vaikutuksia muihin ihmisiin. Näin halutaan vahvistaa vastuullisuutta sekä itsen että muiden ihmisten suhteen. Ryhmämuotoisen kuntoutuksen toivotaan tarjoavan edellytyksiä vuorovaikutustaitojen parantamiseen. Toimintaohjelmat ovat nimensä mukaisesti toiminnallisia, ja tavoitteena on varustaa vangit aiempaa paremmilla ongelmanratkaisutaidoilla. Ohjelmien avulla yritetään etsiä mielekkäitä ja realistisesti toteutettavissa olevia vaihtoehtoja päihteille ja rikoksille. (Hypén, 2002, 110–118; Suomela 2002, 221–227.)

Vankeinhoidossa käytössä olevia kognitiivis-behavioraalisia ohjelmia voi perustellusti kritisoida siitä, että ne eivät tavoita päihderiippuvuuteen ja rikolliseen käyttäytymiseen liittyviä laajempia sosiaalisia ja kulttuurisia tekijöitä eivätkä vahvasti strukturoituina ja ryhmämuotoisina mahdollista syventymistä ihmisten henkilökohtaisiin kokemuksiin. Strukturoitujen ohjelmien lisäksi tarvitaan myös muunlaista, yksilöllisempää ja sosiaaliseen kontekstiin kohdentuvaa työskentelyä. Vanajan osaston päihdeohjelma ei ole tiukasti strukturoitu, vaan antaa mahdollisuuksia teemojen joustavaan käsittelyyn ja tehtävien valintaan kulloisenkin ryhmän tilanne huomioon ottaen. Tätä mahdollisuutta kannattaa tietoisesti hyödyntää ja kehittää käsikirjaa nimenomaan siten, että se luo temaattisen struktuurin työskentelylle, mutta samanaikaisesti antaa tilaa joustavalle asiakaslähtöisyydelle vastakohtana mekaaniselle etenemiselle.

What works -suuntauksessa kiinnostuksen kohteena on yksilön ja rikoksen välinen suhde, ei laajempi marginalisointiproblematiikka. Rikos ja päihteet ovat kuitenkin vain osa ihmisen kokonaisu-elämäntilanteessa, ja rikos voi olla osa marginaalissa oloa. Rikos tuo jotakin erityistä elämäntilanteeseen, marginaaliin. Etenkin vankilakierteessä elävillä psykososiaaliset ongelmat, mielenterveysongelmat, päihdeongelmat ja usein myös asunnottomuus ovat kietoutuneet yhteen. Sidokset rikos- ja päihdekulttuuriin vaikeuttavat elämäntavan muutosta. (Järvinen 2006, 10–11.)

Olen ohjannut CS-kursseja, mutta siihen ei ollut riittävästi resursseja ja valmistelin kurssikertoja kotona vapaa-aikana. Enää en ryhtyisi pitämään kursseja, koska se vaatii niin erilaista orientaatiota suhteessa perustyöhön. Työnantaja on kiinnostunut isoista määristä, ei kurssien sisällöistä. Niistä ei kukaan ole koskaan kysynyt. (vartija)

Kokemus määrällisen arvioinnin korostuksesta nousi aika ajoin joko suoraan tai peitetymmin esiin työntekijöiden puheissa. Kritiikin sisältö oli se, että isojen vankimäärien kaavamainen kurssittaminen on noussut itsetarkoitukseksi, eikä painoa niinkään laiteta sille, mitä merkitystä toimintaohjelmiin osallistumisella on vangeille ja heidän elämälleen. Tiukasti strukturoitujen toimintaohjelmien ohjaaminen antaa vain varsin niukasti tilaa työntekijöiden henkilökohtaisen osaamisen ja työn kautta muodostuneen ymmärryksen hyödyntämiselle.

Kukaan ei ole kysynyt, että hyötyykö ne vangit siitä. (ohjelmasta, R.G.). (päihdeohjaaja)

5 PSYKOSOSIAALISTA TYÖTÄ SULJETUSSA VANKILASSA

Tässä luvussa keskityn kuvaamaan Hämeenlinnan vankilassa toteutuvaa naisvankien päihdekuntoutusta ja mielenterveystyötä. Luku on aineistolähtöinen ja pohjautuu Hämeenlinnan vankilan työntekijöiden haastatteluille. Ensiksi kuvaan päihdetyötä tavallisilla osastoilla, ”kerroksilla” ja sen jälkeen yhteisöhoitollisen päihdeettömän osaston toimintaa. Lopuksi otan esille mielenterveyteen liittyvät kysymykset. Koko luvun läpi kulkeva teema on mielenterveys- ja päihdeongelmien toisiinsa kytkeytyminen.

Vaikka tutkimus keskittyy Vanajan osaston päihdekuntoutukseen, tämä luku kohdistuu Hämeenlinnan suljetun vankilan päihdekuntoutukseen ja mielenterveystyöhön. Yksi tutkimustehtävistä on sen arvioiminen, kuinka hyvin Vanajan osaston päihdeohjelma asettuu osaksi koko vankeusajan kuntoutusjatkumoa. Suurin osa avovankilan päihdekuntoutukseen tulevista naisvangeista siirtyy Hämeenlinnan vankilasta. Näin ollen oli välttämätöntä perehtyä myös suljetun laitoksen päihdekuntoutukseen, johon mielenterveystyö kiinteästi liittyy.

Suljetun vankilan päihdekuntoutukseen osallistuu myös niitä naisia, jotka eivät täytä avolaitoksen kriteereitä, eivätkä toisaalta kaikki Vanajan osaston päihdeohjelmaan osallistuvat ole osallistuneet suljetussa laitoksessa päihdekuntoutukseen. Sen sijaan he ovat saattaneet olla mielenterveystoimittajan tai psykologin asiakkaita. Päihdekurseille valituista naisista lähes kaikki olivat olleet ainakin jollakin tavoin päihdeohjaajaan kontaktissa. Yksi ei tiennyt päihdeohjaajan olemassaolosta lainkaan, mutta hänellä oli hoitosuhde mielenterveystoimittajan kanssa.

Hämeenlinnan vankilassa työskentelee kaksi päihdeohjaajaa, joista toisen asiakaskuntaan kuuluvat myös miesvangit. Tekstissä on otteita päihdeohjaajien haastatteluista, ja päihdeettömän osaston, ala-avon, ohjaajan haastattelun pohjalta olen kirjoittanut minämuotoisen kertomuksen. Päihdekuntoutusjatkumon kehittämisen näkökulmasta suljetun vankilan päihdeettömällä osastoilla tehtävä työ on ensiarvoisen tärkeää. Tavallisten osastojen, ”kerrosten” päihdeohjaajan kokemustieto tuo esiin suljetussa vankilassa tehtävän päihdetyön vaativuuden ja monella tavoin ristiriitaisen luonteen. Naisvankien psyykinen pahoinvointi ja mielenterveysongelmien kietoutuminen päihderiippuvuuteen on tärkeä teema kuntoutuksen sisällöllisen kehittämisen näkökulmasta. Tästä johtuen olen kirjoittanut psykologin ja mielenterveystoimittajan haastattelujen pohjalta mielenterveystyöstä oman jakson, jonka tarkoitus on luoda pohja tutkimusraportin kahdeksannen luvun sensitiivisiä aiheita käsittelevälle osiolle.

5.1 ”KERROSTEN PÄIHDEKUNTOUTUS”

Suljettujen vankiloiden kerroksille kelpaavat nekin ihmiset, joille siviilissä lähes kaikki kynnykset ovat liian korkeita – miehet ja naiset, jotka kiertelevät akuutissa päihdekierteessä huumeluukkujen, kadun ja vankilan kehää. Vankeinhoidon päihdestrategiassa vuosille 2004–2006 todetaankin, että vankiloissa tavoitetaan myös se syrjäytynyt väestönosa, joka jää palvelujen ulottumattomiin vapaudessa. Päihderiippuvuuden kietoutuminen sosiaalisten ongelmien vyyhteen tekee perustelluksi moniammatillisen psykososiaalisen työn kehittämisen vankeinhoidossa. On vaikea kuvitella haasteellisempaa paikkaa moniammatillisen psykososiaalisen työn kehittämiseksi kuin suljetun vankilan osastot. Seuraamusvaihtoehtojen monipuolistumisen myötä vankila-kierteeseen on jäänyt yhä vaikeammin syrjäytyneiden ihmisten pieni ryhmä, jonka Kimmo Hypén (2004, 54) on määritellyt suomalaisen yhteiskunnan köyhimmäksi, syrjäytyneimmäksi ja sairaimmaksi väestönosaksi. Vankeinhoidon päihdestrategiassa huomautetaan, että vankeinhoito on näköalapaikka syrjäytymiseen ja sen seurauksiin.

Kyllä mä sanoisin näin, että naiset vankeina menee hurjasti alaspäin. Moniongelmaisempaa väkeä sieltä tulee sisään. Sen on muutaman vuoden aikana sisällä huomannut, mäkin olen huomannut. Se on valtava se moniongelmaisuus... Huumeongelmien syventyminen näkyy tavallaan joka osastolla. (päihdeohjaaja)

Myös muutamat Vanajan vankilan vartijat puhuivat ”vankiaineksen huononemisesta” ja huokailivat, että mihin tässä vielä joudutaankaan. Kun rikokset ja päihdeongelmat ovat osa syvää ja moniulotteista marginalisaatiota, tulee päihdekuntoutus kytkeä osaksi pitkäkestoista moniammatillista psykososiaalista työtä. Moniammatillinen yhteistyö on määritelty päihdestrategiassa vankeinhoidon kuntoutuksen perusajatuksiksi. Suunnitelmallinen yhteistyö ei vielä ole vakiintunut työskentelymalli, vaikka yksittäisten vankien asioissa yhteistyötä saatetaan tehdä hyvinkin intensiivisesti.

Meillä on tämmönen kk-ryhmä, mihin kuuluu psykologi, sosiaalityöntekijä, vapaa-ajan ohjaaja, ala-avon ohjaaja. Semmonen tiimityöskentely vankeinhoidossa on aika outoa. Kyllä tässä erittäin yksin on. Henkilökemian mukaan tekee yhteistyötä...(päihdeohjaaja)

Psykososiaalisen työotteen kehittämistä osana vankeinhoidon kuntoutusta perustelee se realiteetti, että päihde- ja mielenterveysongelmien erottelu ihmisen elämäkokonaisuudessa on usein keinotekoisia ja tuhoaa tarkoituksenmukaisen kuntoutuksen suunnittelua. Psykososiaalisen työotteen kehittäminen on perusteltua sekä yksittäisten työntekijöiden työorientaationa että moniammatillisena yhteistyönä, jossa työntekijät oppivat toisiltaan. Moniammatillinen tiimityö on tärkeää, koska päihdekuntoutuksessa joudutaan

jatkuvasti kohtaamaan niin psykologian kuin sosiaalityön alaan liittyviä kysymyksiä. Mikäli yhteistyö jää sattumanvaraiseksi, menetetään mahdollisuuksia keskinäisen erityisosaamisen ja kokemustiedon jakamiseen.

Vanajan osaston entinen ohjaaja arvioi Hämeenlinnan vankilan kuntouttavan työryhmän jääneen hänelle melko etäiseksi. Yhteistyö muiden kuin päihdeohjaajien kanssa oli satunnaista, yksittäisten vankien asioihin liittyvää. Myös nykyisen ohjaajan yhteistyökumppaneita olivat lähinnä päihdeohjaajat. Tutustuminen ja yhteistyösuhteiden luominen Vanajan yhteisössä vie runsaasti aikaa, joten ei voi odottaa suunnitelmallisen yhteistyön rakentuneen Hämeenlinnan vankilan kuntouttavan työryhmän kanssa runsaan puolen vuoden aikana. Kokonaisvaltaisen psykososiaalisen kuntoutuksen näkökulmasta olisi tärkeää, että yhteistyötä tehtäisiin laajemmin kuin vain päihdesektorin sisällä. Päihdeohjelmaan osallistui naisia, jotka olivat olleet psykologin, sosiaalityöntekijän tai mielenterveyshoitajan asiakkaina Hämeenlinnan vankilassa. Jatkumonäkökulmasta olisi perusteltua, että vanki ja ne Hämeenlinnan vankilan kuntouttavan työryhmän jäsenet, jotka ovat vangin kanssa työskennelleet, tekisivät yhdessä Vanajan osaston päihdeohjaajan kanssa tilannearvion siinä vaiheessa, kun vanki on siirtymässä avolaitoksen päihdeohjelmaan. Tällöin voitaisiin heti alkuvaiheessa arvioida myös mielenterveystyön tarve ja mahdollisimman tarkoituksenmukainen hoitojatkumo.

Tilastojen mukaan on motivointia ja päihdetyötä tietyssä kehyksessä. En mä tiedä, kuka niitä tekee. Nostin keskusteluun, että kuka meillä talossa tekee motivointia, koska mä en sitä ainakaan tee. Kerroksilla ei varmasti tehdä tarpeeksi päihdetyötä, eihän siitä ole epäilystäkään. Tavallaan meitä on yksi päihdetyöntekijä ja noin 200 vankia. Päihdestrategiat on täynnä hirveän hyviä asioita, mutta käytännössä se, miten ne toteutetaan kivitalossa, on erittäin vaikeaa. (päihdeohjaaja)

Vankeinhoidon päihdestrategia luo pohjan päihdekuntoutuksen kehittämiseksi. Työntekijät joutuvat arkisessa työssään tekemään valintoja siitä, mihin keskittyä ja millä tavoin realisoida päihdestrategian tavoitteita oman työnsä konkreettisessa toteutuksessa. Hämeenlinnan vankilan tavallisilla osastoilla, ”kerroksilla”, on vain yksi päihdeohjaaja, joka vastaa sekä nais- että miesvankien päihdekuntoutuksesta. Yksi päihdeohjaaja ei mitenkään ehdi vastata vankien tarvitsevuuteen edes päihdeongelman osalta, johon usein liittyy myös muita paneutumista vaativia psykososiaalisia vaikeuksia. Käytännön realiteetit asettavat rajoituksia päihdestrategiassa esitetyille tavoitteille.

Mun täytyy miettiä lähestyväkö mielenterveys- vai päihdenäkökulmasta. Kun näen sen ihmisen ja kun hän sen asian mulle esittää, että on päihdeongelma, sen usein näkee, että se ei ole ollenkaan se ongelma, vaan se on selkeästi mielenterveysongelma. Kun kysyn, onko päihdehoitoja ja hän sanoo, ettei ole ja sitten alan selvittää miksei ole, niin sitten selviääkin että on erinäinen liuta osastohoitoja psykiatrisella

puolella ja mä huomaan, että liikunkin ihan väärällä puolella... Mun työn raja varmasti menis siinä, että selvä, jos sulla ei ole päihdeongelmaa, niin laita rutina jollekin muulle. Mutta enhän mä voi tehdä niin, että jos ihminen käyttää amfetamiinia niin kyllä mä koen, että se on myös mun asia. (päihdeohjaaja)

Monella tavoin syrjäytyneet ihmiset, joiden elämässä päihde- ja mielen-terveysongelmat ovat toisiaan pahentavia ja yhteiskunnan palvelujärjestelmästä syrjäyttäviä, ovat vankeinhoidon päihdekuntoutuksen kaikkein haasteellisin asiakasryhmä. Hämeenlinnan vankilan työntekijöiden kanssa keskustellessa tuli selvääkin selymmäksi tarve kehittää sellaista moniammatillista kuntouttavaa työtä, jossa yhdistyy päihde-, mielenterveys- ja sosiaalityön osaaminen.

Se kuri ja järjestys mikä kolmosen (Hämeenlinnan vankilan osasto, R.G.) naisilla on keskenään, niin kyllä siinä heikommat jää jalkoihin. Eikä ehkä edes uskalla hakeutua päihdeohjaajan puheille... Kun naisvanki hakeutuu mun puheille mä näen hänestä ihan eri puolen kuin se mitä hän esittää kolmosella.

Vankina elämistä on mahdoton ymmärtää, ellei sitä ole itse kokenut. Elämää eivät rajoita ainoastaan vankilan lukuisat viralliset säännöt ja kontrolli, vaan vankiyhteisön sisäinen hierarkia ja vallankäyttö (Lindberg 2005, 49–59). Myös aiemmin Hämeenlinnan vankilassa työskennelleet Vanajan osaston vartijat kertoivat siitä, kuinka vaikeaa tai peräti mahdotonta yksittäisten vankien on toimia toisin kuin vankiyhteisön normit vaativat. Edellisessä tutkimuksessani (Granfelt 2005, 126–127) Riihimäen vankilan päihdeohjaaja ja vartija kuvasivat, kuinka ison työn vanki on tehnyt päättäessään hakea päihdeettömälle osastolle ja kuinka kovin keinoin huumekauppiat pitävät asiakkaistaan kiinni vankilan osastoilla.

Mä olen kai asettanut itselleni niin pienet tavoitteet. Että jos mä saan edes muutaman vangin vuodessa oikeasti eteenpäin niin mä olen siitä kauhean kiitollinen ja tyytyväinen. Mä en kerta kaikkiaan pysty auttamaan kaikkia ja kaikki eivät edes halua mun apua. Sillä mä olen jotenkin jaksanut. (päihdeohjaaja)

Sitaatin tärkeitä sanoja ovat ”pienet tavoitteet” ja ”saan oikeasti eteenpäin”. Vankilassa oppii näkemään, kuinka suuren työn takana pienet muutokset ja elämäntilanteen koheneminen ovat niiden ihmisten kohdalla, joiden elämänhistoria on täynnä osattomuutta, sosiaalisten ongelmien kasautumista ja yhä syvemmälle rikos- ja päihdekulttuuriin ajautumista. ”Oikeasti eteenpäin” merkitsee vangin jonkin elämäneläyksen tai elämän kokonaisuuden kohenemista tai toisaalta myös sitä, että vanki ehkä ensimmäistä kertaa on todella pysähtynyt miettimään päihdeongelmaansa ja sitä, mitä elämältään haluaa ja mikä on mahdollista.

5.2 PIENI KUNTOUTTAVA YHTEISÖ ”ALA-AVO”

Ala-avo on Hämeenlinnan vankilan ainoa naisvankien päihdekuntoutukseen keskittynyt osasto. Kuusipaikkainen osasto toimii yhteisöhoidon periaatteella, ja sinne päästäkseen vangin on tehtävä kirjallinen hakemus. Osaston toimintamalli sai alkunsa siellä useita vuosia ohjaajana työskennelleen psykiatrian erikoissairaanhoidajan kehittämistyön tuloksena. Nykyinen ohjaaja, terveydenhoitaja koulutukseltaan, on jatkanut osaston kuntoutusohjelman sisällöllistä kehittämistä. Vanajan päihdeohjelman näkökulmasta ala-avo on kaikkein keskeisin yhteistyötaho. Vanajan osaston kuntoutuksen tulisi syventää ja laajentaa niitä teemoja, joihin ala-avon yhteisöllisen kuntoutuksen ja ohjaajan yksilötyön kautta on perehdytty. Olen kirjoittanut ohjaajan haastattelun pohjalta kuvauksen, jonka tarkoitus on kuvata sekä osaston toimintaa että sinne hakeutuvien vankien problematiikkaa.

Käyn haastattelemassa jokaisen vangin, jolta tulee osastolle hakemus. Jo siitä, miten hakemus on täytetty, saa aika paljon käsitystä ja haastattelutilanteessa kiinnitän huomiota vaikutelmaan ja vuorovaikutukseen. Osastolla keskustellaan paljon ja pitää pystyä kommunikoimaan toisten kanssa. Ujous ei ole esteenä, mutta kovin kireä ja aggressiivinen ei saisi olla. Päihteistä irti pyrkiminen on ydinasia, joten yritän selvittää, onko vanki yhtään oikeasti pohtinut päihdeongelmaansa ja onko hänellä valmiutta käsitellä sitä. Esimerkiksi se, että haluaa rauhallisemmalle osastolle, pois kerrosten hälinästä, ei riitä perusteluksi. Tänne valittavilla vangeilla ei saisi olla kauheasti psyykkisiä vaikeuksia, mutta nykyään on hankala löytää edes kohtalaisen hyvässä psyykkisessä kunnossa olevia päihdeongelmaisia. Paha olo, ahdistus ja masennus on naisvangeilla niin voimakasta. Masennus näkyy siten, että vanki ei jaksaisi tehdä oikein mitään. Ahdistunut taas vetäytyy selliin suljetun oven taakse. Myös vieroitusoireet saattavat olla todella vaikeat. Esimerkiksi vanki X tuli kerroksilta vankisairaalan kautta, koska vieroitusoireet olivat niin voimakkaat, ettei hän olisi täällä selviytynyt.

Vankeja osastolle valitessani kysyn näkemyksiä paitsi tämän osaston molemmilta vartijoilta myös vartiopäälliköltä, kerrosten päihdeohjaajalta ja vartijoilta. On mahdollista, että tänne eivät ihan kaikki osaa hakeutua. Vangit kuulevat toisiltaan ja vartijoilta, mutta silti joku voi jäädä sivuun. Korvaushoidossa olevia ei voida ottaa, heille pitäisi olla oma osastonsa. Aika monella hakijalla on ollut bentsolääkitys, mutta jos vanki on valmis luopumaan lääkkeistä, niin voidaan tehdä suunnitelma ja sitten kun lääkitys on lopetettu, hän pääsee osastolle.

Kuntoutuksen näkökulmasta hyvä tilanne olisi sellainen, että tuomiota olisi noin vuosi jäljellä. Sellaista vankia, jolla on rangaistusaikaa alle

neljä kuukautta, ei kannata ottaa, koska hänen kanssaan ei kuitenkaan ehdittäisi tehdä juuri mitään. Ihanteellisessa tapauksessa vanki osallistuu päihdekuntoutukseen tällä osastolla neljän kuukauden ajan ja siirtyy sen jälkeen Vanajalle, josta vapautuu käytyään ensin päihdekurssin. Monet vapautuvat täältä avohuollon palvelujen turvin siviiliin, mutta on täältä lähdetty suoraan laituskuntoutukseenkin.

Kuntoutuksen aluksi kartoitan jokaisen osastolle tulleen vangin kanssa hänen päihdehistoriansa ja elämäntilanteen kokonaisuuden. Kukin kanssa määritellään tavoitteet ja kahdesti kuukaudessa käyn vangin kanssa henkilökohtaisen keskustelun. Olen koko ajan osastolla vankien käytettävissä ja tämän koen keskeiseksi osaksi työtäni. Kuntoutus on suurelta osin ryhmämuotoista. Itse pitämieni ryhmien lisäksi osastolla käy ulkopuolisia, sekä päihde- ja sosiaalialan ammattilaisia että vertaisryhmien edustajia. Keskustelupainotteisten ryhmien lisäksi osaston ohjelmaan sisältyy liikuntaa, ruuanvalmistusta ja kauneudenhoitoa. Tarkoitukseni on ottaa käyttöön Kalterit taakse -ohjelma, joka on selkeä ja hyväksymismenettelyn läpikäynyt ohjelma. Työni on itsenäistä ja saan osaston vartijoilta tukea. Toivoisin osastotyöhön moniammatillista osaamista, erityisesti mielenterveysalan ammattilaiselle olisi tarvetta.

Yhteisöhoitollisen osaston kynnyks on osalle vankeja liian korkea. Ei saa olla psyykkisesti kovin huonokuntoinen, ei käyttää lääkkeitä eikä olla korvaushoidossa. Nämä rajoitukset ovat perusteltuja osaston toimintamallin näkökulmasta, mutta asettavat haasteen korvaushoidossa olevien psykososiaalisen kuntoutuksen kehittämiseksi ja vielä sitäkin suuremmalla syyllä, koska he eivät voi osallistua Vanajan osaston ryhmämuotoiseen päihdekuntoutukseen. Korvaushoidossa olevien psykososiaalisen kuntoutuksen kehittäminen onkin asetettu vankeinhoidon päihdestrategiassa tavoitteeksi. Sellaisen kuntoutuksen kehittäminen, jossa hoito kohdennetaan integroidusti sekä päihde- että mielenterveysongelmiin on ajankohtainen tehtävä naisvankien päihdekuntoutuksessa. Tämä tulee selvästi esiin molempien päihdeohjaajien kerronnassa: psyykinen pahoinvointi syrjäyttää osan vaikeasti päihderiippuvaisista naisvangeista vankeinhoidon(kin) päihdekuntoutuksesta. Päihdekuntoutuksen keskittäminen ryhmämuotoisiin ohjelmiin on naisvankien näkökulmasta ongelmallista, koska osa päihderiippuvaisista, kuntoutukseen motivoituneista naisista ei pysty elämään tiiviissä yhteisössä eikä käsittelemään asioitaan ryhmätilanteissa.

Pitäisi olla päihdekurssi heti kun on tullut vankilaan. Silloin on mieli sekaisin ja pää täynnä ajatuksia. Ei tällainen vapautteen valmentava (kuten Vanajan päihdekurssi, R..G), vaan päihtheisiin kohdentuva... Pitäisi päästä heti kuntoutuksen alkuun.

Nuoren huumeitaustaisen naisvangin esittämä näkemys on aivan vankeinhoidon linjausten mukainen. Kuntoutuksen pitäisi olla jatkumona etenevä

prosessi koko vankeusajan ja mieluiten niin, että siviilissä mahdollisesti alkanut kuntoutus jatkuisi vankilassa ja edelleen vapautumisen jälkeen. Myös Vanajan osaston ylivartija korosti kuntoutuksen merkitystä aivan vankeuden alkuaikana, jonka varsinkin ensikertalaiset kokevat hämmentävänä kriisitilanteena. Yksi Vanajan päihdeohjelmaan osallistuneista naisista kertoikin tyytyväisenä, kuinka vartija oli Hämeenlinnan vankilan vastaanotto-osastolla kysynyt, kiinnostaako päihdekuntoutus. Nuoren ensikertalaisen ei ollut tarvinnut lainkaan suorittaa tuomiota kerroksilla, vaan hän oli päässyt suoraan päihhteettömälle osastolle ja sieltä edelleen Vanajalle.

Myös seuraavassa sitaatissa puhujana on nuori nainen, jolle vankilan päihdekuntoutus on merkinnyt ensimmäistä kertaa vakavasti päihdeongelman ääreen pysähtymistä:

Ensin en päässyt ala-avolle, jouduin odottelemaan ja siten olinkin sitä mieltä, etten mene ollenkaan. Vartijat sanoivat, että kyllä menet. Ala-avo oli tosi hyvä paikka. Tällaisia pieniä osastoja pitäisi olla enemmän. On niin vähän ja harvoille tarjolla, kun ala-avokin on vain kuusipaikkainen.

Päihdestrategiassa korostetaan päihdekuntoutuksen kuuluvan kaikkien henkilökuntaryhmien työhön. Sitaatista on luettavissa, kuinka merkittävässä roolissa valvontahenkilöstö voi olla päihdekuntoutukseen kannustamisessa. Tässä tapauksessa kuntoutukseen kannustaminen saa erityisen arvokkaan merkityksen, koska kyseessä on nuori nainen, jolla on jo muutama vankilakerta takana ja joka kertoi olleensa aiemmilla tuomioilla kerroksilla ”pölyssä”. Näin valvontahenkilökunta oli osannut tarttua otolliseen hetkeen: kuntoutus eteni ala-avolla erinomaisesti ja sieltä edelleen Vanajan osaston päihdekurssille.

Jatkumo ala-avon ja Vanajan päihdekurssin välillä ei kuitenkaan toimi kovin hyvin. Syksyn päihdekurssille tuli ainoastaan yksi nainen suoraan ala-avolta. Päihhteettömältä sopimusosastolta, taka-avolta, siirtyneistä yksi oli suorittanut osan tuomiosta ala-avolla, samoin kuin toinen Vanajan osastolle jo aiemmin sijoittuneista. Kevään kurssille tuli kaksi naista ala-avolta, toinen suoraan ja toinen jo hieman aiemmin avolaitokseen siirtyneenä. Ala-avon neljän kuukauden mittaisen päihdekuntoutuksen ja Vanajan päihdekurssin välillä on ollut yhteensovittamisongelmia sekä ajoituksen että sisällön osalta. Vanajan päihdeohjelman alkamisajankohta on osunut vain muutaman vangin kohdalla sopivaan vaiheeseen suhteessa ala-avon kuntoutukseen. Päihdeohjelmien sisällä on myös ollut osittain päällekkäisyyttä: samoja teemoja ja tehtäviä on käsitelty siten, että niihin ei ole vankien kokemuksen mukaan tullut uutta näkökulmaa, eivätkä ne ole sisällöllisesti syventyneet.

Kun kuntoutukseen käytettävissä olevia resursseja on vain vähän, on tällaisen turhauttavan toiston karsiminen tärkeää.

Vanajan osaston päihdeohjelmaa varten laadittu käsikirja pohjautuu osittain Järvenpään sosiaalisairaalassa kehitetylle Kalterit taakse -ohjelmalle. Vanajan osaston päihdeohjelmaa kehitettäessä ja työstettäessä käsikirjaluonnosta täytyy ottaa huomioon se, että ala-avon päihdekuntoutus rakentuu Kalterit taakse -ohjelman mukaisesti, jossa ei ole otettu huomioon naisvankien erityistarpeita. Koska on kyse naisvankien päihdekuntoutusjatkumosta, on tärkeää, että Vanajan osaston ohjelmaa työstettäessä otetaan tietoisesti huomioon naisnäkökulma. Muutoin ei voida puhua naisten päihdekuntoutuksesta, vaan päinvastoin ylläpidetään naisten näkymättömyyttä vankeinhoidon kehittämistyössä.

5.3 MIELENTERVEYSTYÖ

Kun näkee sellissä yliannostuksen ottaneen, ihan rikkinäisen narkkarin, jonka paikka olis jossain ihan muualla. (vartija)

Vankiloissa elää ihmisiä, joista osan elämänhistoriaan on kertynyt kärsimyksiä lapsuudesta alkaen ja joista monet ovat aiheuttaneet ehkä suurtakin kärsimystä muille ihmisille. Vankeinhoidon arkipäivässä kohdataan ihmisenä olemisen kaikkein raskaimpia ulottuvuuksia, kuten itsetuhoisuus, kärsimys, pahuus, hylätyksi tuleminen ja epätoivo. Jokaisen vankeinhoidon työntekijän on henkilökohtaisesti ratkaistava millä paneutumisen asteella työtään tekee: kuinka paljon pystyy, jaksaa ja haluaa itseään kuormittaa toisten ihmisten vaikeuksilla.

Richard Sennett (2005, 148–151) on auttamistyön eettisiä jännitteitä syvältä luotaavassa kirjassaan käsitellyt myötätunnon ja toisen ihmisen kunnioittamisen vaikeutta eriarvoisuuden yhteiskunnassa. Sensitiivisesti toisten pahaa oloa aistivan ihmisen uupuminen tarkoittaa tilannetta, jossa jatkuvasti tuskallinen todellisuus kuluttaa empatiavarastot loppuun. Toisten ihmisten tuska voi aiheuttaa herkän ja eläytymiskykyisen työntekijän tunteille niin suuren taakan, että hän lopulta lakkaa tuntemasta: myötätunto palaa loppuun kuin sammuva liekki. Myötäeläjän uupumus herättää kysymyksen siitä, kuinka paljon huomiota muut ihmiset ansaitsevat? Tämä kysymys ajankohtaistuu aina, kun pohditaan henkilökohtaista sitoutumista työhön. Jokainen saavuttaa ennemmin tai myöhemmin pisteen, jossa toteaa ”enempään en pysty enkä jaksa”. Herkkyys toisten ihmisten kärsimystä kohtaan saattaa äärimmillään estää työntekijää elämästä omaa elämänsä. (Mt. 148–151.)

Kerroksilla useimmat vartijat sanoo että mene koppiin ja ole hiljaa. (vartija)

Aggressiivinen käytös saattaa olla keino suojata itseä sietämättömiltä hädän ja voimattomuuden kokemuksilta. Jos vuorovaikutus tuottaa jatkuvasti loukkauksia, lisääntyy myös aggressiivisuus suojana etenevää itsetunnon

menettämistä vastaan. Monet naisvangit kehittävät aggressiivisia käyttäytymismalleja torjuakseen voimattomuutta ja puolustaakseen minäkäsitystä. (Lindberg, 2005, 52–53.)

Työ kerroksilla on kamalaa. Jos sä ajattelet, että on kolmekymmentä ihmistä ja kaikki vihaa sua. (vartija)

Hämeenlinnan vankilan kerroksilla varmastikaan jokainen vanki ei vihaa jokaista vartijaa, vaikka osastolla siltä näyttäisikin. Vankien joukossa on monenlaisia ihmisiä, myös ensi kertaa vankilaan joutuneita niin sanottua tavallista elämää eläneitä naisia. Vanajan osaston vartijoista monet ovat aiemmin työskennelleet suljetussa vankilassa. Vartijat kertoivat vankiyhteisön paineesta: yksin ollessaan vanki saattaa kertoa jopa henkilökohtaisia asioitaan vartijalle, mutta muiden läsnä ollessa on suhtauduttava voimakkaasti etäisyyttä pitäen.

Vaikka vankeusrangaistuksessa on kyse ”vain” vapauden menettämisestä, voi elämä vankilassa olla sananmukaisesti rangaistuksen kärsimistä:

Jouduin neljän hengen selliin ja olen ihmetellyt kuinka mä olen siellä yleensä pärjännytkään. Nyt taas olen kokenut ajan kulun niin hitaaksi. Varsinkin viikonloppu sujuu niin mahdottoman hitaasti. Viikonloppuna 50 kertaa tunnissa katsoo kelloa, että eikö se ollenkaan etene... Kun olen aiheuttanut sen että täällä ollaan, niin on pakko... Kauhulla ajattelen näitä raukkoja jotka on täällä pitkään. Kun mä tykkään että jokaikinen päivä on vaikea. Ahdistus kävi niin päälle käyväksi lomalta palattua, kun ajattelin, että taas täällä ollaan. Silloin kuin tuomioni sain, syyttäjä oli sitä mieltä, että vankilassa on niin hyvää terapiaa saatavilla, mutta katin kontit... Kun meitäkin on osastolla kolmekymmentä. Sitä vartijatkin tuskailee, että kun porukkaa on niin paljon, niin siinä sitten pinna palaa. Ja sitten tulee sanomista ja pahaa mieltä kaikille. Kyllä se on aika hirvittävä homma. Varsinaista pelkoa en ole kokenut, mutta ahdistavien ajatusten myötä on klaustrofobia iskenyt. On niin ahdistavaa kun ovi pistetään kiinni. Jos meillä ei ole syystä tai toisesta töitä, niin pistetään selliin ja ovi kiinni ja se tuntuu niin kauhean pahalta... Eilenkin kun oli kaunis sunnuntaipäivä, ulkoilu alkaa klo 10 ja sitä kestää puoli tuntia tai tunti ja sen jälkeen ei ulos pääse. Kyllä sitä ihminen mukautuu niin, että siitäkin osaa nauttia kun puoli tuntia saa pyöriä tossa pihalla. Mies on käynyt perhetapaamisessa. Se on kauhistuttanut se pleksitapaaminen niin, etten ole sitä ollenkaan ottanut, kun siinä on kuusi henkeä huutamassa.

Avovankilassa elämä on sentään helpompaa:

Nyt viikkaan paitoja kahdeksan viikkoa kaksi päivää ja viikonloppuna on loma: valoa tunnelin päässä... Aika tulee Vanajallakin pitkäksi. Mutta lenkkipolku on hieno, aina kun muistaa kv:n pihan...

Vankeusrangaistus saa eri ihmisten elämässä erilaisen merkityksen. Oman aineistoni pohjalta elämä suljetun vankilan kerroksilla näyttyy hyvin ras-kaana, niin vankien kuin työntekijöidenkin kuvaamana. Ero yhteisöhoitoliiseen päihdeettömään osastoon ja aivan erityisesti Vanajan avolaitokseen on todella suuri. Ulkona olemisen merkityksestä puhui useampikin. Se, että ei pääse ulos, tuottaa kokemuksen, että *pää ei kestä*. Ala-avolla nuori nainen suunnitteli, että heti Vanajalle päästyä *mä lähden kiertämään sitä lenkkipol-kuu*. On kovin ymmärrettävää, että myös ne naisvangit, joilla ei ole päihde-ongelmaa, haluaisivat päihdeettömälle osastolle, pois ”kerrosten hälinästä”, mihiin ala-avon ohjaaja viittasikin haastattelussa.

Vanajan osaston päihdekuntoutukseen hakeutuvista naisista osa on ollut Hämeenlinnan vankilan mielenterveyshoitajan asiakkaina. Kaksi naista kertoi kaipaavansa niitä kahdenkeskisiä keskusteluja, joihiin yksilötyö mielenterveys-hoitajan kanssa oli tarjonnut mahdollisuuden. Mielenterveyshoitajan vastaan-otolle on matala kynnyks: myös ne vangit, jotka eivät täytä päihdeettömien osastojen tai Vanajan osaston valintakriteereitä, kelpaavat asiakkaiksi.

Keskustelu mielenterveyshoitajan kanssa tarjosi välähdyksen ahdistuneen ja masentuneen naisvingin elämän ahtauteen. Olen kirjoittanut keskustelumme pohjalta tekstin, jonka tarkoitus on kuvata psyykkisesti huonokuntoisten naisvankien kärsimystä sekä lääkkeiden suurta merkitystä vankilassa:

Hämeenlinnan vankilan mielenterveyshoitajan ikkunasta näkyy kerrok-sittain kalteri-ikkunoita. Keltaisten tiiliseinien sisällä, muurien keskellä on pieni tyhjä piha, joka on eristysosaston vankien käytössä. Bentso-diatsepiinilääkitys voi olla osa mielenterveyshoitajan asiakkaiden identiteettiä. ”Bentsoja” on käytetty valtavia määriä ja tuntuu, ettei muu lääkitys auta. Moni naisvanki kokee, ettei ole oma itsensä ilman bentsodiatsepiinilääkitystä.

Mielenterveyshoitaja ottaa vastaan kaikki, jotka lähettävät hänelle ”rutinan” tai jotka tulevat henkilökunnan ohjaamina. Osa työstä on keskustelua vankien kanssa kerroksilla. Yhteistyö vankilan psykiatrin kanssa on tiivistä ja lääkeasiat hyvin keskeinen osa työtä. Mielenter-veyshoitaja on ensisijaisesti suuntautunut lyhytterapiaan: joskus yksikin kerta voi riittää, mutta tarvittaessa hän työskentelee vangin kanssa useamman vuoden. Bentsodiatsepiinilääkityksestä vierottau-tuminen on rankka prosessi, johon voidaan liittää terapeuttisia keskus-teluja. Lääkityksestä luopuminen saattaa onnistua muutamassa kuu-kaudessa, mutta voi olla vuodenkin kestävä prosessi.

Fobiat, ahdistus, masennus ja paniikkioireet ovat arkipäivää mielen-terveyshoitajan vastaanotolla. Elämä kerroksilla voi äärimmäisyyksiin asti pelottaa arkaa ihmistä, jolle rikollismaailma on vieras: osaston käytävällä ei uskalla liikkua, kun kokee olevansa paikassa, joka on

"eläintarha, jossa pahoinpidellään ja riidellään ruuasta". Mutta avun tarvitsija voi olla myös eristykseen joutunut rajaton riehuja. Monesti vangilla on yksinkertaisesti paha olla, mutta ahdinkoon ei millään tahdo saada otetta. Varsinkin ensikertalaisille vankilaan joutuminen on koko elämää järkyttävä kriisi, ja toistuvasti vankilaan palanneitakin vankilaympäristö ahdistaa. Suurin osa vangeista on vaikeasti päihdeongelmaisia, joten selvin päin oleminen ottaa koville. Mielenterveyshoitajan sanoin:

Vankilaan tulevat Suomen vaikeimmat päihdeongelmaiset ja vankiloissa pitäisi olla parhaat työntekijät.

Käytävällä ovat odottamassa kalpeat naiset hätäisin silmin:

"Mä en saa nukutuksi."

"Mua ahdistaa."

Pitkää vankeusrangaistusta suorittavilla kiusaus lieventää paha oloa päih-teillä on suuri (Lindberg 2005, 47). Kerroksilla päih-teitä tarjotaan heillekin, jotka eivät ole niitä aiemmin käyttäneet. Aineistossani ja myös aiemmassa tutkimuksessani (Granfelt 2003) on mainintoja huumeiden tarjoamisesta nimenomaan pitkää tuomiota suorittaville naisille, joilla ei ole aiempaa käyttöhistoriaa. Tämä realiteetti huomioon ottaen vahvakin valvotusti hoidettu lääki-tys on monin verroin parempi vaihtoehto, vaikka se ei poistakaan ahdistusta aiheuttavia tekijöitä.

Hämeenlinnan vankilan psykologin asiakkaina on sekä nais- että miesvan-keja, joiden kanssa hän tekee yksilötyötä. Kriisitilanteessa vanki voi käydä psykologin vastaanotolla jopa kaksi, kolme kertaa viikossa, muulloin pää-sääntöisesti kerran kahdessa viikossa. Päihdeongelmat näkyvät myös psyko-login työssä, ja yhteistyötä kerrosten päihdeohjaajan kanssa on paljon. Psykologin kokemuksen mukaan psykoterapiaa on mahdollista ja mielekäästä tehdä vankilassa: vangin oma motivaatio psyykkiseen työskentelyyn on onnistumisen tärkein ehto. Psykologin asiakkaina on pääsääntöisesti ahdis-tuneita, masentuneita ja yksinäisiä ihmisiä. Fobiat ja paniikkioireet ovat van-geilla yleisiä ja ne saattavat vankilassa entisestään pahentua. Naisvangit kantavat lapsista kovasti murhetta. Lapset ovat monelle naisvangille oljen-korsi, jonka varassa vielä elää toive yrittää elämänmuutosta. Vaikeudet sijoitusperheen kanssa voivat olla ahdistuksen aiheena, erityisesti jos sijais-perhe ei tahdo antaa äidin pitää yhteyttä lapsiinsa. Päihdeongelmien lisäksi myös sosiaaliset ongelmat kulkeutuvat psykologin vastaanotolle. Sosiaali-työntekijä onkin läheinen yhteistyökumppani. Psykologin(kin) työssä näky, kuinka kipeästi vangit kaipaavat yksilöllistä paneutumista vaikeaan elämän-tilanteeseensa Psykologin näkemyksen mukaan vankilatyössä on käyttöä paitsi kognitiiviselle myös psykodynaamiselle viitekehykselle perustuvalla psykoterapeuttiselle työlle.

Miksi kognitiivisuus on niin kriittistä ylitse kaiken muun ja ryhmät kaikki kaikessa?

Kuntoutusjatkumoa kehitettäessä tulisi kiinnittää huomiota paitsi päihdetyöhön myös laajemmin psykososiaaliseen kuntoutukseen. Vanajan osaston päihdekurssille hakeneissa ja valituiksi tulleissa oli naisia, joilla oli ollut asiakassuhde Hämeenlinnan vankilan psykologin tai mielenterveyshoitajan kanssa. Psykkisen työn alueelle kuuluvat asiat eivät välittyneet Vanajan osaston päihdekurssille, vaikka niillä on suuri merkitys päihdekuntoutuksen ja jatkohoidon suunnittelun näkökulmasta. Tavoitteiden asettelussa, kuntoutussuunnitelmien laadinnassa ja jatkohoidon järjestelyssä on hyötyä moniammatillisesta kokonaisnäkemyksestä. Päihdekuntoutusjatkumoa rakennettaessa yhteistyötä ei tule rajata ainoastaan päihdeohjaajien keskinäiseksi tiedonvaihdoiksi.

6 VANAJAN OSASTO: KUNTOUTTAVA AVOVANKILA NAISILLE

”Täällä osa kehittyä ja ulkonäöltäänkin kaunistuu raketin lailla.” (vartija)

Tässä luvussa kuvaan vapauteen valmentavan päihdekurssin toimintakontekstia, toisin sanoen Vanajan avovankilaa. Keskityn lähinnä ihmisympäristön kuvaamiseen. Ensin esittelen perustietoja vuonna 2005 Vanajan osastolle sijoitetuista vangeista ja kerron valintaperusteista. Tämän jälkeen lukija pääsee tutustumaan kolmen tapauksertomuksen kautta niihin naisiin, jotka osallistuvat päihdekuntoutukseen. Lopuksi keskityn yhdyshenkilötoimintaan, joka on tärkeä osa Vanajan osaston vartijoiden työtä.

6.1 ELÄMÄÄ JA TYÖNTEKOA AVOVANKILASSA

Vanajan osaston toiminnassa keskeisiksi painopistealueiksi on määritelty päihdekuntoutus ja vapauteen valmentaminen. Vuoden 2005 toimintakertomuksessa sanotaan, että Vanajalla on mahdollisuus yksilölliseen kuntoutukseen. On tietysti tulkinnanvaraista, mitä yksilöllisellä kuntoutuksella tarkoitetaan, mutta henkilökuntarakenne ei mahdollista kovin suuria valinnan vaihtoehtoja yksilöllisille kuntoutussuunnitelmille. Toisin kuin miesten avovankiloissa Vanajalla ei ole sosiaalityöntekijää, vaikka vapauteen valmentaminen on avolaitoksen perustehtävä. Myöskään psykologin palveluja ei ole. Kuntoutukseen keskittyvä henkilökunta koostuu kahdesta työntekijästä: sairaanhoitaja ja päihdeohjaaja. Suurin osa vangeista työskentelee ompelimossa, jossa tarjolla oleva työ on yksitoikkoista vaiheompelua. Päihdekurssin valintahaastatteluissa toivetyöpaikkoja olivat ulkotyöt ja keittiö, mutta tällaisia töitä on tarjolla vain muutamalle. Tutkimuksen aikana kolme naista opiskeli lähellä sijaitsevassa Kiipulan ammattioppilaitoksessa.

Vuoden 2005 aikana Vanajan osastolle tulleista yhteensä 76 naisvangista oli henkirikoksesta (murha, tappo tai tapon yritys) vankeusrangaistukseen tuomittuja 14. Väkivaltarikoksesta tuomittuja oli 10 ja ryöstöstä kuusi. Varkauksista tuomittuja oli 12 ja muista omaisuusrikoksista 15. Huumausainerikoksesta rangaistuja oli 20. Ajoneuvon kuljettamisesta päihtyneenä tai muusta liikenne rikkomuksesta tuomion saaneita oli kaikkein eniten, 28. Sakon muuntorangaistusta suoritti seitsemän naista, joista kuitenkin vain kahdella oli kyseessä ainoastaan sakon muuntorangaistus. Samalla naisella saattoi olla useampia rikosnimikkeitä, enimmillään neljä: esimerkiksi huumausainerikos, varkaus, muu omaisuusrikos ja liikenne rikkomus. Tilastossa ei ole eritelty

päärikosta. Viiden vangin osalta tilastoon ei ole merkitty laituskertaisuutta, mutta joka tapauksessa valtaosa Vanajan osaston naisvangeista on ensi kertaa vankilassa, käytettävissä olevan tilaston mukaan 52. Toiskertaisia oli 10, kolmatta kertaa vankeusrangaistusta suorittavia neljä ja vähintään neljättä kertaa vankilassa olevia viisi. 1980-luvulla syntyneitä oli 19, joista nuorin oli syntynyt vuonna 1986, 1970-luvulla syntyneitä oli 24, 1960-luvulla syntyneitä 20, 1950-luvulla syntyneitä kahdeksan ja 1940-luvulla syntyneitä viisi.

Vuonna 2005 Suomen vankiloissa oli naisvankeja keskimäärin 242, joista kolmannes oli tuomittu henkirikoksesta tai sen yrityksestä ja noin viidesosa huumausainerikoksesta (Vankeinhoidon vuosikertomus 2005, 37–38). Vanajan osastolla henkirikoksesta tuomittuja oli noin neljännes vangeista ja runsas neljäsosa oli saanut ehdottoman vankeusrangaistuksen huumausainerikoksesta.

Vaikka suurin osa Vanajan osaston vangeista on ensi kertaa vankilassa, Vanajan osastolle otetaan myös hyvin syrjäytyneitä monikertaisia uusijoita. Useita kertoja vankilaan palanneiden avolaitoshakemuksia arvioitaessa pyritään erityisesti kiinnittämään huomiota siihen, ettei laitokseen pääsisi muodostumaan rikollisuutta ja päihteitä suosivaa alakulttuuria, mikä tuhoaa kuntoutuksen edellytykset. Ihanteellinen jäljellä olevan rangaistusajan pituus on noin vuosi tai vähän sen alle. Avolaitoskelpoisuus edellyttää työkykyä, mutta Vanajan osastolla kuntoutusmotivaatio ja -tarve on ensisijainen suhteessa työkykyyn. Vakavasti psyykkisesti sairas ihminen ei kuitenkaan selviydy avolaitoksessa. Paitsi työnteko myös yhteisöön sopeutuminen on tällöin ylivoimaista. Tutkimuksen aikana kävi konkreettisesti selväksi, kuinka vaikea syvästi masentuneen ihmisen voi olla avolaitoksessa (niin kuin ylipäänsä vankilassa), eikä myöskään ryhmämuotoinen päihdekuntoutus tällöin ole oikea hoitomuoto. Vaihtoehdot ovat kuitenkin vähissä, ja Vanajan osaston henkilökunta yrittää auttaa jaksamista erityisjärjestelyin, esimerkiksi vähentämällä työssäkäyntivelvoitetta.

Kun valitaan vankeja, heidän tulee sitoutua kuntoutukseen, myös moraaliseen, ei pelkästään päihdekuntoutukseen, vaan sitoutua kohen-tamaan eri elämänalueitaan, käyttämään kaikkia niitä palveluja, joita on tarjolla... Pitäisi kehittää yhdysheiköiden kanssa tehtävää työtä siten, että osataan ottaa puheeksi, ei pelkästään niin, että aina vangin täytyy ottaa puheeksi. Lisäksi pitää olla kursseja, ehdottomasti kurssi väkivaltaa kokeneille naisille... Kuntoutusta ei ole se, että leikataan matonkuteita, askarrellaan tai käydään pilkillä, se on puuhaa... Aina meidän naiset jäävät miesvankien taakse ja suljetun vankilan taakse. Sanotaan, etteivät he mitään tarvitse, kun avolaitoksessa on niin hyvät oltavat muutenkin. Mutta ei se riitä, että käydään kaupassa ja sen semmoista... Vangit tulisi haastatella ennen Vanajalle tuloa: pahalta tuntuu kun joku sanoo, ettei minua päihdekuntoutus kiinnosta. Pitäisi voida sanoa, että lähde sitten kivitaloon... (vartija)

Vanajan osaston valvontahenkilökunnasta suuri osa on sitoutunut kuntouttavan työn kehittämiseen. Edellä olevasta sitaatista on luettavissa kuntoutuksen rakenne: vartijat tekevät perustyötä, mikä tarkoittaa valmiutta tukea vankeja asioiden hoidossa ja taitoa motivoida heitä osallistumaan tarjolla oleville kursseille. Vartijan vangin kanssa tekemä yksilötyö on osa kuntoutusta. Sitaatissa tulee esiin erittäin tärkeä asia: kuntoutuksen ja vapaa-ajan toiminnan ”puuhan” välinen ero. Vankeinhoidossa on vuosikymmenien perinne erilaisella vapaa-ajan toiminnalla, kuten askartelu, leipominen, liikunta ja musiikki. Nämä toiminnot eivät ole kuntoutusta, mutta niitä voidaan käyttää kuntouttavasti, esimerkiksi osana päihdeohjelmaa. Tällöin niiden paikka ja toteutustapa kuntoutuskokonaisuudessa on mietittävä ja perusteltava kuntoutuksen tavoitteita vasten.

6.2 NAISTEN TARINAT

Olen kirjoittanut neljä tarinaa kuvaamaan niiden naisten elämää, jotka osallistuvat avovankilan päihdekuntoutukseen. Tarinoitten kautta haluan kuvata naisvankien erilaisia elämäntilanteita ja sitä, kuinka monenlaisten kysymysten parissa päihdekurssille osallistuvat naiset kamppailevat. Päihdeongelma jäsentyy osaksi elämäntilannetta ja -historiaa, joka on kullakin omanlaisensa, vaikka yhteisiä piirteitä löytyykin. Tarinat on kirjoitettu siten, että niissä olevat elämänongelmat ovat sellaisia, joihin vankeinhoidon kuntouttavalla toiminnalla ja siihen kytkeytyvällä jatkohoidolla pitäisi voida vaikuttaa. Tarinoiden kautta voi nähdä, kuinka päihdekuntoutus keskeisyydestään huolimatta on vain osa kuntouttavaa toimintaa. Elämäntilanteen kokonaisuus muodostaa kehyksen päihderiippuvuudelle, kuntoutusjatkumo päihdekurssille.

Tarinat perustuvat päihdekurssille osallistuneiden naisten haastatteluille. Yksittäiset elämäkerrat eivät ole vain subjektiivisia tulkintoja, vaan myös henkilökohtaisen ja sosiaalisen leikkauspisteitä. Yksilöllinen ei sulje pois yhteisöllistä eikä yhteiskunnallista ulottuvuutta: se, mikä koskee kertojaa, koskee myös monia muita. Omasta elämästä kertominen tapahtuu aina jossakin historiallisessa, yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa. Tapa, jolla elämästä kerrotaan ja kerronnan kohteeksi valikoituvat tapahtumat ovat suhteessa tähän kontekstiin. (Huttunen 2002, 35–37, 349.) Tässä kerronnan konteksti on avovankila ja siellä toteutuva päihdekuntoutus.

Olen valinnut haastattelut siten, että niiden avulla saan nostetuksi esiin naisvankien psykososiaalisen problematiikan haasteellisuuden. Tarinoitten takana on nuoria ja keski-ikäisiä, vankilakertaisuudeltaan ja päihdehistorialtaan erilaisia naisia, äitejä ja lapsettomia naisia. Näistä kaikista tarinoista löytyy vaikeita asioita, joita voi nimittää kärsimykseksi. Terhi Utriais (2004, 252) sanoja mukailen on etsittävä kykyä *kuunnella* tarina ja olla hiljaa, mutta myös kykyä analyttisesti ja kriittisesti *katsoa* millaisiin eri laajuisiin ja

syvyisiin yhteyksiin tarina kuuluu. Kriittinen analyysi on ensisijaisesti kohdistettava niihin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin, jotka tuottavat ja ylläpitävät kärsimystä ja syrjäytymistä.

Maria:

Tarinoista ensimmäinen, Marian tarina, kertoo siitä, kuinka vankila voi olla päätepieste traumaattisten tapahtumien kuormittamalle elämänhistorialle. Marian tarinan avulla haluan nostaa esiin sen, kuinka tärkeä on mahdollisuus kokonaisvaltaiseen pitkäkestoiseen psykososiaaliseen tukeen silloin, kun elämäntilanne on monella tavoin rikkonainen. Pääteet ovat vain osa ylivoimaisen vaikeaa, lopulta täysin hallinnasta pois luisunutta elämäntilannetta.

Vankilaan joutuminen oli hirveä shokki. Ei mulla ollut minkäänlaista käsitystä siitä, millainen vankila on. Kyllä mä tiesin koko ajan että tulee tuomio, monta vuotta, ettei se sitten tullut kauheana yllätyksenä... Jos lusia täytyy niin kyllähän tää on ihanteellinen paikka.

Maria on varhaisessa keski-iässä oleva useamman lapsen äiti. Hänellä ei ole aiempaa rikostaustaa, yksi rikos on tuonut hänet moneksi vuodeksi vankilaan. Elämää ovat lapsuudesta asti rasittaneet vanhempien päihdeongelmat ja kodin väkivaltaisuus. Elämänsä onnellisimpana jaksona Maria muistelee niitä kuukausia, jotka hän eli yhdessä äitinsä kanssa päihdehoitolaitoksessa. Silloin äiti oli selvä ja läsnä oleva. Maria aloitti itse päihdeiden käytön jo lapse-na: alkoholia yhdeksänvuotiaana ja kannabista yksitoistavuotiaana.

Se oli muuten aika koskettava se laulu, jonka sä päihdekurssilla soitit. Mä ajattelin, että kunpa mullakin olis ollut äiti, jonka oven taakse olis voinut tulla.

Lapset ovat kovasti mielessä, ilona ja huolena. Maria toivoo, että heidän elämänsä olisi toisenlaista, turvallista ja huoletonta.

Toivon, että sukupolvien ketju katkeaisi tässä polvessa. Kun omat lähtökohdat ovat niin vaikeat, voisi ehkä ajatella, että voi antaa omille lapsille enemmän rakkautta... En todellakaan halua omille lapsilleni sitä, että tietää, että on olemassa, mutta ei mitään väliä, ei mitään kontaktia.

Päihhteettömyyden myötä lapset ovat tulleet yhä läheisemmiksi, erityisesti vanhin tytär on kertonut, kuinka hän tarvitsee äitiä. Maria on tyytyväinen lastensa sijoitusperheisiin. Yhteistyö toimii hyvin, eivätkä sijaisvanhemmat ole rajoittaneet yhteydenpitoa. Maria iloitsee siitä, että suhteet kaikkiin lapsiin ovat hyvät, vaikka elämänsä kaoottisimmissa vaiheissa hän ei ole pystynyt pitämään heihin yhteyttä. Nyt asiat ovat toisin: Maria tapaa lapsiaan lomilla, ja he ovat käyneet äitiä tervehtimässä Vanajan perhetalossa.

Maria kertoo vankilan olevan, päihdehoitolaitokset mukaan lukien, ensimmäinen paikka, jossa hän on ollut selvin päin. Motivaatio hoitaa päihdeongelmaa on herännyt vasta vankeusaikana. Tavoitteena on ehdoton päihteettömyys ja siviilissä jatkuva päihdehoito: *mä olen tehnyt itselleni selväksi, että viina ei sovi mun luonteelle.*

Alkoholin lisäksi lääkeriippuvuus on ollut Marialle suuri ongelma. Kaikenlaisten asioiden jännittäminen ja paniikkioireet ovat kuluttaneet voimia *"ja sitten kun mä olen niin ujo"*. Maria on ollut useita vuosia työelämässä, mutta jännityksen ja ahdistuneisuuden vuoksi hän ajautui lääkkeiden liikakäyttöön. Vankeuden alkuvaiheen ahdistuksesta hän ei olisi selviytynyt ilman vahvaa lääkitystä.

Vantaan vankilassa ja kv:llä olin sekaisin lääkkeistä. Asiat oli niin raskaita, että tarvitsin sekaisin oloa. Ala-avolla selvisin päihteettömään elämään. Bentsovieroitus oli todella vaikeaa, mutta sain toisilta vangeilta tukea. Vieläkin ahdistavissa tilanteissa, esimerkiksi verkostokokoukseen tai joskus lomalle lähtiessä, saattaa nousta mieleen, että kunpa olis muutama pami.

Maria on löytänyt vankien joukosta muutaman ihmisen, joihin hän luottaa. Kuitenkin erityisesti suljetussa vankilassa täytyi varoa, ettei puhu liikaa omista asioista, koska *ne leviää ja kääntyy itseä vastaan.*

Yhdyshenkilöön Marialla on hyvä ja luottamuksellinen suhde:

Hän on aidosti kiinnostunut, luotettava ja realistinen – ei lähde raketamaan mitään pilvilinnoja, vaan katsotaan niistä mahdollisuuksista käsin, joita on. Se on kyllä todella hyvä, että on yhdyshenkilö, kenen kanssa puhua asiat, eihän siitä tulis mitään jos kaikille tuolla. Suhde vartijoihin on täällä niin erilainen, ei kerroksilla voi edes olla suhdetta vartijaan. Kyllä ala-avollakin suhde vartijoitten ja vankien välillä on erilainen kuin kerroksilla. Siellä (ala-avolla, RG.) mulla oli omahoitajana vartija, käytiin läpi mun rikosta.

Avolaitokseen siirtyminen suljetusta vankilasta oli aluksi yllättävän vaikeaa: vapaammat olosuhteet herättivät kaipuun siviiliin.

Alkuvaiheessa tuntui muutaman päivän, että lähden kv:lle takaisin, etten jaksa olla täällä. Aluksi tuntui että onpas herrajumala paljon sääntöjä, että miten mä opin kaikki tietämään. Eniten huoletti ilmoitautumiset, että kuinka muistaa. Eihän tässä sitten loppupeleissä ole niin paljon, mutta kun kerralla tulee, niin tuntuu, että herrajumala tässä on hirveesti asioita. Pari viikkoa meni ja sitten tottui tähän.

Vankeusaikana Maria on tehnyt psyykkistä työtä paljon laajemmin kuin vain päihderiippuvuuden näkökulmasta:

Enhän mä tuntenut itseäni aiemmin, saa tutustua itseensä ihan uudestaan. Löytyy ihan ihmeellisiä puolia, mitä en ole tiennyt olevan olemasakaan. Mä olen aika syvällisesti ajatteleva ihminen. Vaikka olen aina ajatellut, että mä otan pinnallisesti kaikki, koska en ole päässyt sisimpääni koskaan. Mä en osannut ennen itkeä, nyt osaan. Olin rakentanut sellaisen suojamuurin ympärilleni, en päästänyt ketään lähelleni. Mä olen miettinyt, että onko se jokin pelko, ettei voi päästää toista lähelle. Ettei joku haavoita sua vielä enemmän. Kai se on ollut se pelko, että haavoitetaan vielä enemmän, mitä on jo haavoitettu. Oikeastaan ne kaikki kipeät asiat tulee nyt vastaan. Enhän mä ole käsitellyt niitä koskaan. Sitä on siviilissä turruttanut pahan olon päihteisiin, että pystyy unohtamaan kaiken. Ei sitä uskois kuinka raskasta on pohtia kaikkia niitä asioita. Välillä tuntuu päässä, että katkaisis jo, että huh, huh, ei jaksa. Mutta ne vaan tulee.

Maria on käyttänyt hyväkseen niitä mahdollisuuksia, joita vankila pystyy tarjoamaan. Hän on osallistunut ryhmämuotoiseen päihdekuntoutukseen ja käynyt kahdenkeskisiä keskusteluja työntekijöiden kanssa, opiskellut ja harrastanut. Vankien joukosta on löytynyt läheinen ystävä, jonka kanssa on voinut jakaa henkilökohtaisia asioita. Marian käyttämä ilmaisu *suojamuuuri* tulee hyvin lähelle Catharina Erikssonin (1999, 300–303) asunnottomia naisia koskevassa tutkimuksessa käyttämää metaforaa *panssari*. Panssari toimii tavallaan selviytymisstrategiana uhkaavaksi koetussa tilanteessa, mutta samanaikaisesti se eristää läheisyydestä ja huolenpidosta. Suojamuurin (tai panssarin) sisällä ihminen jää vieraaksi toisille eikä vuorovaikutuksessa päästä käsittelemään merkityksellisiä asioita. Useampikin nainen puhui samasta asiasta vähän eri sanoin: *Tietyn rajan jälkeen en päästä ketään lähemmäksi. Vankilassa ei voi näyttää heikkoutta ja surullisuutta*, toistui useammassakin tarinassa.

Päihdekursseilla oli ajoittain levotonta. Naiset eivät jaksaneet keskittyä käsiteltävään teemaan eivätkä paneutua tehtäviin. Tähän varmasti osaltaan vaikuttaa Marian kuvaama tilanne – kaikki kipeät asiat, joita on vuosikaudet torjunut päihteillä, alkavat päihteettömyyden myötä puskea esiin alitajunnasta. Hämeenlinnan vankilan mielenterveyshoitaja kuvasi, kuinka usein vastaanotolla vangilla on epämääräisesti paha olla, mutta pahan olon syistä on vaikea saada otetta, koska se kietoutuu lukuisiin eri asioihin. Monella naisvangilla vankilaan joutumista edeltää itsetuhoinen päihteiden, rikosten ja väkivallan kierre. Vankeustuomion aikana tämän ajanjakson pahat kokemukset alkavat ahdistaa, tietoisesti ja tiedostamatta. Ei ole ihme, että päihdekurssilla väsyttää.

Marian elämässä toteutui yllättävä paradoksi: vankila oli se paikka, jossa hän pystyi itse lähestymään elämänsä kipeitä asioita ja valikoidusti päästämään myös muita ihmisiä lähelleen. Vankila näyttäytyy kuntoutumisen näkökulmasta päihdehoitolaitoksia merkittävämpänä. Toisaalta voidaan ajatella niinkin,

etteivät aiemmat hoitajaksot ole menneet hukkaan, vaan niistä on kertynyt eväitä, joita Maria on vankilassa hyödyntänyt, niin kuntoutuksessa kuin itseksensä tekemässään psyykkisessä työssä. Sitaatin lopussa Maria kertoo siitä, kuinka vaikeat asiat tulvivat mieleen ja kuinka raskasta niiden käsittely on. Kipeiden henkilökohtaisten asioiden käsittelyyn on päihdekurssilla aika pienet mahdollisuudet. Kurssi ei ole psykoterapiaryhmä, kutakin osallistujaa varten käytössä oleva aika on varsin rajallinen, eikä kurssi saa muodostua tunnesisällöltään liian kuormittavaksi. Jokaisella päihdeohjelmaan osallistuvalla naisella on huolia ja vaikeita elämäkokemuksia, jotka heijastuvat ryhmään, vaikka niitä ei sanallistettaisikaan.

Maria näkee vankeustuomion mahdollisuutena suuntautua uuteen elämään, vaikka vankilavuodet ovat olleet raskaita:

Toisaalta tää oli varmaan mun pelastus. Ei siinä varmaan olis enää paljon vaihtoehtoja ollut. En mä olis enää päässyt ylös tuolta. Ne voimavarat loppuu joskus, ei jaksa vaan. Onhan se kauheeta, että joutuu tämän kautta, että saa elämänsä raiteilleen, mutta ei mikään puoli vuotta tuomiota olis muuttanut mun elämää ja ajattelutapaa eikä muutakaan.

Kuntoutuksen näkökulmasta erityisen ongelmallisessa asemassa ovat ne lyhyttä tuomiota suorittavat vangit, jotka toistuvasti uusivat rikoksensa ja ovat monella tavoin huono-osaisuuden kierteessä. Heidän rangaistusaikansa on liian lyhyt päihdekuntoutukseen, heille ei määrätä kriminaalihuollon ehdon-alaisvalvontaa, eikä kukaan ehdi paneutua heidän sotkuiseen elämäntilanteeseensa vankeusaikana. Vapauduttuaan he ovat aikuissosiaalityön jonoissa viimeisinä. Heidän joukostaan löytyy paljon niitä, joilta Marian sanoin *voimavarat loppuu, ei jaksa vaan*. Edellyttäen, että vankeinhoidon kuntoutusta resurssoidaan nykyistä huomattavasti paremmin, voi suunnitelmallisesti toteutettu rangaistusaika tosiaankin olla, jos nyt ei pelastus, niin ainakin selkeästi elämäntavan muutosta tukeva, laajemminkin kuin vain rikoksettomuuden ja päihteettömyyden osalta. Marian tarina on osoitus vankeinhoidon kuntoutuksen merkityksestä. Pitkän vankeustuomion aikana useampikin työntekijä on tullut merkitykselliseksi. Kuntoutuksen kokonaisuus näyttäytyy kuitenkin enemmän mosaiikkimaisena kokoelmana kuin suunnitelmallisena jatkumona.

Rikokset tekevät vankeinhoidossa tehtävän kuntouttavan työn erityislaatuiseksi. Rikosten merkitystä vankien elämässä ei voi eikä saa unohtaa. Vankeinhoidon työntekijöille voi työkokemuksen kautta muodostua sellaista ymmärrystä, joka antaa mahdollisuudet käsitellä rikosta ja sen takana ja mukanaan tuomaa kärsimystä rikoksentekijän kanssa. Syyllisyyden tunteminen, läpi eläminen ja jakaminen toisen ihmisen kanssa voi merkitä henkistä kypsymistä toipumisprosessin tärkeänä osana.

Marialla on ollut voimia ja rohkeutta kohdata rikoksen aiheuttama syyllisyys:

Mä en missään tapauksessa halua käsitellä tätä mun rikosta missään ryhmässä. Mä olen antanut anteeksi itselleni mun rikoksen.

Marialla on tärkeä viesti naisvankien parissa tehtävän kuntoutuksen kehittäjille:

Ei tule mitään, jos ei oteta huomioon psyykkistä puolta.

Psykologian tai psykoterapian ammattilaiselle olisi käyttöä Vanajan osaston asiakastyössä vahvistamassa mielenterveyden kysymyksiin kohdentuvaa asiantuntijuutta. Osa yhdyshenkilöistä tekee paneutuvaa asiakastyötä, ja Marian kohdalla vuorovaikutussuhde toimii hyvin. Mahdollisuus psykoterapeutin tai psykologin konsultaatioon tarjoaisi ihmissuhdetyöhön suuntautuneille vartijoille mahdollisuuden syventää osaamistaan psykososiaalisessa työssä.

Aino

Ainon tarinan olen valinnut kuvaamaan ryhmämuotoisen kuntoutuksen rajoituksia myös niissä tilanteissa, joissa päihdekuntoutus on ehdottoman perusteltu rangaistusajan sisältö. Ryhmämuotoinen kuntoutus toteutuu vankeinhoidossa monella eri tavoin. Vanajan osaston päihdekurssi on osallistujamäärältään suhteellisen iso verrattuna vaikkapa ala-avon ryhmiin, joissa kolme, neljä naista keskustelee päihdeteemasta muiden osaston vankien keskittyessä ruuanvalmistukseen.

Aino on nuori ensikertalainen. Hän on käyttänyt opiaatteja vajaan kymmenen vuotta. Päihteiden käytön rahoittamiseksi Aino teki omaisuusrikoksia, joista seurasi noin kahden vuoden vankeusrangaistus. Jo ennen vankilaan joutumista Aino yritti päästä irti huumeista, mutta palasi kuitenkin käyttäjäkavereiden pariin. Aino kertoo jääneensä ”kerrasta koukkuun”. Heroiinista tuli hyvä ja vapautunut olo. Aino on teini-ikästä asti kamppailut ahdistuksen ja masennuksen kanssa, mihin päihteet ovat tuoneet helpotusta. Myös läheisimmät ystävät ovat olleet huumeiden käyttäjiä. Aino rakastaa luontoa ja eläimiä. Oikeastaan hän kuuluisi luonnon keskelle, pienelle maatilalle hoitamaan eläimiä. Myös rakennusala ja kaikenlainen käsillä tekeminen kiinnostaa.

Aino hakeutui jo aivan rangaistusajan alkuvaiheessa päihdekuntoutukseen:

Vartija kysyi kiinnostaako päihdekuntoutus. Sanoin, että kiinnostaa.

Koko vankeustuomion ajan Aino on yrittänyt tarjolla olevin keinoin hoitaa päihdeongelmaansa. Ensin hän osallistui päihdeettömän osaston, ala-avon,

kuntouttavaan toimintaan useita kuukausia ja siirtyi sieltä Vanajan osastolle päihdekuntoutukseen. Aino kertoo jännittävänsä ryhmätilanteita ja isossa joukossa oleminen tuntui jo lapsena vaikealta. Ala-asteelta on jäänyt pahoja muistoja tilanteista, joissa opettaja haukkui, nöyryytti ja pakotti ylivoimaisiin tehtäviin.

Ala-avon pieni ryhmä tuntui alkuvaikeuksista päästyä enimmäkseen hyvältä, joskin parin viimeisen kuukauden aikana alkoi tulla mieleen, että toistetaan samoja asioita eikä kuntoutumisprosessi enää edisty. Aino halusi jatkaa päihdekuntoutusta, ja hänet valittiin Vanajan osaston päihdeohjelmaan. Avolaitoksen päihdekurssilla jännitysoireet haittasivat huomattavasti aiheeseen keskittymistä, ja ohjelmaan kuuluvien tehtävien tekeminen aiheutti ahdistusta.

Ensimmäinen ajatus on, ettei ymmärrä mitä ja miten pitäisi tehdä. Sitten kun on tehnyt, yrittää sanoa vastauksen mahdollisimman nopeasti ja toivoo, ettei kysyttäisi mitään. On sellainen puhumisen pakko.

Vankeusajan lähestyessä loppua elämää rasittanut kuristava ahdistuksen tunne on vähentynyt. Aino kokee helpommaksi ihmisten seurassa olemisen, isossakin seurassa pystyy juttelemaan eikä enää ole tullut paniikkitunteita. Lomalla käydessä tuttavat sanoivat, että *eihän sua enää tunne. Koko olemus on muuttunut ja olet yhtä hymyä.*

Vankeinhoidon voimakas painotus ryhmämuotoiseen kuntoutukseen ei ole ollut Ainolle paras mahdollinen vaihtoehto. Mieluummin hän olisi valinnut yksilötyön. Aino onkin hyvin tyytyväinen siihen, että päihdekurssin jälkeen on ollut mahdollista keskustella vapautumiseen liittyvistä asioista päihdeohjaajan kanssa. Päihdekurssi on aktivoitunut tarttumaan aktiivisesti asioihin, mikä ei ole ollut Ainon vahvuuksia. Vähänkin oudoilta tuntuvia tilanteita on tehnyt mieli vältellä ja lykätä tuonnemmaksi. Aino kiittelee yhdyshenkilöä, joka jaksaa patistaa asioiden hoitoon:

Z alkoi puhua, että nyt Aino pitäis alkaa tekemään päätöksiä. Mä olin että eikä...

Vaikka päihdekuntoutus tuntui ajoittain lähes ylivoimaisen hankalalta, Aino on kuitenkin sitä mieltä, että kannatti osallistua. Päihdekurssi antoi uutta ajattelutavaa, ja tehtäviä miettiessä nousivat monet oman elämän asiat mieleen, vaikka hän ei halunnutkaan puhua niistä ryhmässä. Vapautumisen jälkeen Aino suunnittelee jatkavansa päihdeongelman työstämistä yksilöterapiassa a-klinikan tutun työntekijän kanssa. Vapautumisen lähestyessä asuntoon liittyvät huolet painavat mieltä. Aino on hakenut tukiasuntoa, mutta ei vielä tiedä, onko sellaista kotipaikkakunnalla tarjolla. Kunnallisen vuokra-asunnon järjestäminen on kovin epävarmaa, koska Ainolla on monen vuoden takainen häätö rasitteena. Hän toivoo saavansa asunnon alueelta, jossa ei käydä huumekauppaa. Motivaatio päihteettömään elämään on korkea.

Olen päättänyt, että se on loppu nyt. Kyllä mä onnistun.

Ainon elämässä on traumaattisia tapahtumia, joista hän ei halua kertoa. Omalla hiljaisella ja hienotunteisella tavallaan Aino on hyvin selvärajainen ja suojelee sisäistä maailmaansa. Ehkä vaikeiden kokemusten läpikäymiselle aikanaan löytyy oikea aika ja paikka. Vaikka päihdekurssille osallistuminen oli ajoittain lähes ylivoimaista, se oli kuitenkin hyödyksi. Aino edustaa niitä nuoria naisvankeja, joilla on runsaasti sosiaalisia ongelmia, joita on välttämättömästi ryhtyä hoitamaan riittävän ajoissa ennen vapautumista. Kurssin aikana Aino löysi itsestään aktiivisen, asioihin tarttuvan puolen. Päihdeohjelman sisällöt eivät menneet jännittämisen takia kokonaan ohitse. Läheiseksi kokemansa toisen nuoren naisvangin kanssa Aino pohti kurssin teemoja kahdenkeskisissä keskusteluissa vapaa-aikana.

Elisa

Elisa on tarinallaan edustamassa niitä naisvankeja, joiden elämässä päihteet ja rikokset ovat kietoutuneet osaksi syrjäytymiskierrettä. Vaikka useimmat ensikertalaiset eivät enää toistamiseen palaa vankilaan, on vankien enemmistö kuitenkin useampikertaisia uusijoita. Vankilakierteeseen ajautuneet muodostavat Kimmo Hypénin (2004, 54–56) tutkimuksen mukaan Suomen aikuisväestön köyhimmän, sairaimman ja syrjäytyneimmän väestöosan. Mitä useammin vankilaan on joutunut, sitä suuremmaksi kasvaa riski palata sinne yhä uudelleen. Huumeriippuvuus korreloi vahvasti toistuvien vankilakertojen kanssa. Kuitenkin myös monikertaisista uusijoista osa jää pysyvästi siviiliin. Todennäköisyys olla palaamatta kasvaa, jos vanki on motivoitunut hoitamaan päihdeongelmaansa ja saanut vankeusaikana siihen mahdollisuuden. (Mt.39–50.)

Elisan tarina on konkreettinen osoitus siitä, että myös monta kertaa vankilaan palannut nainen voi sitoutua vastuullisesti ja pitkäjänteisesti päihdekuntoutukseen, jos hänelle tarjotaan mahdollisuus.

”Linnakierre rupee piisaan ihan täydellisesti. Ei kiinnosta enää, ei jaksa. Kai sitä on mennyt sen jutun läpi jo ihan täydellisesti. Ajattelee paljon enemmän.”

Elisa toivoo, että Vanajalta vapauduttua varhaislapsuudessa alkanut laitospätkä vihdoin päättyisi. Sekä isällä että äidillä oli vaikea alkoholiongelma, ja vanhempien vaikeuksista johtuen Elisa sijoitettiin lastenkotiin aivan pienenä. Vaikka Elisa ei elänytkään vanhempiansa kodissa, suhde omaan isään muodostui läheiseksi, ja isän kuolema Elisan varhaislapsuudessa tuntui lähes ylitytsemättömältä menetykseltä. Äiti ei osannut suhtautua tyttärensä, vaan haukkui ja hakkasi ja kohteli tätä kuin ulkopuolista piikaa tilanteissa, jolloin lapset kävivät perhekodista käsin vanhempiaan tapaamassa. Tästä huolimatta Elisa puhuu äidistä ymmärtävästi ja on antanut hänelle anteeksi.

Vaikeissa kotitilanteissa Elisa koki isän olleen hänen turvanaan.

Elisa lähti nuorena tyttönä ulkomaille. Ensin hän kuljeskeli turvattomana, omillaan, mutta elämän mentyä täysin sekaisin, löytyi turvallinen sijoitusperhe. Teini-iässä Elisa joutui törkeän seksuaalirikoksen uhriksi, mitä hän ei ole missään elämänsä vaiheessa voinut käydä läpi. Elisa kertoo varhaisnuoruudessa alkaneesta alkoholinkäytöstä ja varastelusta, mikä loppui kokonaan hänen päästyään sijoitusperheeseen. Perheessä oli kova kuri, mutta Elisa koki saaneensa sijaisäidistä aidosti välittävän äidin.

Sijoitusperhe yläluokkaisine tapoineen poikkesi radikaalisti Elisan omasta taustasta. Nuorena aikuisena Elisa päätti, että ”haluan olla oma itseni” ja lähti sijaisperheestä hoitamaan nuoria, joiden äiti oli joutunut vankilaan. Sen jälkeen hän työskenteli siivoajana ja laivoilla, mutta elämä alkoi takaisin Suomeen palattua luisua yhä syvemmin päihteidenkäyttöön, väkivaltaisiin suhteisiin ja ennen pitkää myös rikoksiin, jotka johtivat vankilakierteeseen.

Kaksikymppisenä alkanut mennä alamäkeen. Olin niin nuori, ettei huomannutkaan, että on linnassa. Hissailtiin vaan postia jätkille alakertaan. Ei ollut mitään kuntoutusta, sellä vaan.

Elisa on lukuisia kertoja elämässään joutunut henkisen ja fyysisen väkivallan kohteeksi. Nuorena aikuisena hän syyllistyi päihtyneenä itsekin väkivallan tekoihin:

En mä kamoissa ole väkivaltainen, mutta viina tekee mut ihan hulluks.

Alkoholin käyttö on viime vuosina ollut suhteellisen vähäistä, mutta huumeista ja niiden hankintaan liittyvistä rikoksista on tullut paha kierre, johon liittyy väkivaltainen parisuhde.

Mitä se nyt on – kaks kaman käyttäjää niin eihän siitä tule mitään. Koko ajan pahoinpitelyjä ja mustasukkaisuutta. Siinä menee luottamus, siinä ei luota pätkääkään mitä toinen sanoo. Se menee kaman käyttäjillä se luottamus. Se on koko ajan valheita valheiden perään. Kun ei yhtään tiedä, missä mennään. Menee luottamus kaikkiin ihmisiin, kaikkiin... Kun kamaa käyttää, siinä pitää olla joku... Eli pelossa, mutta ei uskaltanut lähteä ja mihin lähteä kun ei ollut muuta paikkaa. Se oli mun koti, mutta en tuntenut sitä kodiksi.

Marita Husso (2003, 229–246) käyttää väkivaltaisessa parisuhteessa elävistä naisista ilmaisua ”kotonaan kodittomat”. Naisella on periaatteessa koti, mutta siitä on kadonnut ”kodin tuntu”. Suurin osa naisiin kohdistuneista väkivallan teoista tehdään kodin seinien sisällä. Päihderiippuvuus lisää naisen riippuvuutta väkivaltaisesta miehestä, mikä taas osaltaan vaikeuttaa päihderiippuvuudesta irtaantumista (Christensen 1989, 192–206).

Elisalla on kouluikäinen lapsi, joka on hänelle kovin rakas ja läheinen. Elisa kasvatti lastaan yksin, mutta vaikeuksien kasaannuttua ylivoimaisiksi hallita, lapsi otettiin huostaan, ja hän elää sijoitusperheessä. Elisan ja sijoitusperheen välinen yhteistyö toimii erinomaisesti. Sijaisvanhemmat eivät aseta esteitä yhteydenpidolle, vaan päinvastoin Elisa on tervetullut sijaisperheeseen lastaan tapaamaan useammaksikin päiväksi, ja sijaisvanhemmat kertovat lapsen kuulumisista. Elisa kuvailee, kuinka huolehtivainen ja ymmärtäväinen lapsi on: Kun äidillä ei ole ollut rahaa, lapsi on kioskia lähestyttäessä sanonut, ettei mitään karkkia haluakaan. Tai havaitessaan äidin surulliseksi on kiiruhtanut lohduttamaan. Tapaamisten päättyessä erot ovat olleet molemmin puolin vaikeita: lapsi on saattanut piiloutua ja kieltäytyä lähtemästä Elisan luota sijaiskotiin, koska *"tämä on mun koti, miksen mä saa olla täällä?"*

Äitiys, päihdeongelmat, rikokset ja väkivaltainen parisuhde ovat kipeä ja vaikeasti lähestyttävä kokonaisuus, joka on monien vankiäitien ja heidän lastensa todellisuutta. Kertomalla pieniä yksityiskohtaisia tarinoita lastensa tekemisistä voi jakaa mieltä painavaa syyllisyyttä ja surua. Elisakin mainitsi, että *senhän pitäisi olla toisin päin* (lapsen ei tulisi huolehtia vaan äidin, R.G.)

Surusta, johon sekoittuu syyllisyys, on vaikea vapautua. Ihminen voi juuttua itsehalveksunnan ja itsensä rankaisemisen kehään, mikä saattaa olla esteenä avun vastaanottamiselle ja sen myötä kuntoutumiselle. Sairaanhoidajan pitämällä mielenterveyteen keskittyneellä osiolla puhuttiin syyllisyydestä ja pahasta olost. Yksi naisista sanoi, että *sitä ajattelee, että minulla kuuluukin olla näin* (paha olo, R.G.).

Elisa hakeutui Vanajan päihdekurssille tavoitteenaan pyrkiä päihdeettömyyteen ja pohtia elämäntilannettaan perin pohjin, jolloin päihdekurssi muodostaa pohjan pitkäkestoisen jatkokuntoutuksen suunnittelulle. Motivaatio päihdeongelman ja myös muiden asioiden työstämiseen oli vahva ja säilyi päihdekurssin loppuun saakka:

Jokaisessa paperissa, mistä päihdekurssilla on keskusteltu, tulee mun elämän juttuja läpi. Aina on jotain mun elämän ajalta jossain kohtaa. Mä menen koko ajan omaa elämää läpi, vaikka välillä tympii. Teen pään sisällä todella rankasti töitä niiden asioiden kanssa. Mä olen kova mietiskelijä.

Elisa antoi ryhmään arvokkaan panoksen kertomalla avoimesti omista kokemuksistaan ja epäonnistumisistaan:

"Noin minäkin puhuin kymmenen, kaksikymmentä vuotta sitten ja tässä sitä ollaan".

Suunnitelmissa on hakeutua jo vankeusaikana jatkokuntoutukseen, joka mahdollistaisi paitsi päihdeasioitten käsittelyn myös laaja-alaisen psykososiaalisen tuen kokonaiselämäntilanteen työstämiseen.

En todellakaan halua mennä samaan vanhaan. Haluan hoitaa itseäni terveeksi. Tuntuu, että alan elämään, ajatukset ovat paremmalla puolella. Että saan elämäni tasapainoon ja saan olla lapseni kanssa.

Myös useita kertoja vankilaan palanneilla naisilla on mahdollisuus tulla valituiksi avolaitoksen päihdekurssille. Elisa kuuluu heihin, joista käytetään nimitystä ”syrjäytyneet” tai jopa ”syrjäytymisen kova ydin”. Elisan tarina on elävä esimerkki siitä, että myös ne vangit, joiden elämää ovat vuosikymmenien ajan kuormittaneet raskaat sosiaaliset ongelmat, voivat paitsi työstää omia asioitaan päihdekurssilla myös antaa toisille arvokasta kokemustietoa.

Päihdekurssille osallistuneista useampikin nainen suunnitteli päihdekuntoutuslaitokseen hakeutumista tuomion loppuajaksi. Lopulta päätöksen toteutti yksi syksyn kurssilaisista ja kaksi kevään kurssille osallistuneista. Aiemmissa tutkimuksissani (Granfelt 2003 ja 2005) on tullut esiin, kuinka merkittäväksi niin sanotut selviytyjät eli he, jotka ovat saavuttaneet pitkäkestoisen raittiuden ja löytäneet uuden, mielekkääksi kokemansa elämäntavan, arvioivat pitkäkestoisen, intensiivisen laitostuntoutusjakson. Vankilassa ymmärrettävästi koetaan ”laitosväsymystä” ja halutaan päästä ”omiin oloihin”, eikä siirtyä ”laitoksesta laitokseen”. Päihdekurssilla käytiin tutustumassa Järvenpään sosiaalisairaalaan ja esitteiden avulla perehdyttiin erilaisiin jatkokuntoutusmahdollisuuksiin. Lisäksi Silta-valmennusyhdistyksen ja Kiskon kuntoutuskeskuksen edustajat kävivät kertomassa toiminnastaan niin työntekijä- kuin asiakasnäkökulmasta.

Voitaisiinko tulevilla päihdekurssilla panostaa vielä enemmän jatkokuntoutusvaihtoehtojen, erityisesti laitostuntoutuksen merkityksen pohdintaan? Pitkäkestoiseen kuntoutukseen motivointi on yksi vankeinhoidon päihdekuntoutuksen tärkeimmistä tehtävistä. Elisan kohdalla tavoite toteutui: hän siirtyi Vanajalta Silta-valmennusyhdistyksen rangaistusaikaiseen kuntoutukseen. Elisa puhui jo Vanajan päihdekurssin valintahaastattelussa toiveestaan päästä nimenomaan Silta-valmennusyhdistyksen kuntoutukseen. Kiinnostus oli herännyt, kun yhdistyksen edustajat olivat käyneet kertomassa toiminnastaan Hämeenlinnan vankilassa. Tämä osoittaa sen, kuinka tärkeää on, että kuntoutusmahdollisuuksista käydään kertomassa myös vankilan tavallisilla osastoilla. Kaikki kuntoutukseen motivoituneet vangit eivät pääse päihdeettömille osastoille, joilla siviilitoimijat enimmäkseen vierailevat. On myös tärkeää, että vankilassa on mahdollisuus keskustella jatkohoitopaikkaan liittyvistä ristiriitaisista ajatuksistaan yhä uudelleen työntekijöiden ja/tai vertaistuen edustajien kanssa. Kuntoutukseen sitoutuminen ei tapahdu kerralla, vaan prosessinomaisesti epävarmuuden tunteita, ristiriitoja ja pelkoja työstäen. Tällaisen työskentelyn myötä myös vangin itsetuntemus ja ote päihdeongelmaan vahvistuvat.

Kun useita kertoja vankilaan palannut, monella tavoin syrjäytynyt nainen ryhtyy yrittämään elämäntavan muutosta, on epäonnistumisen riski suuri. Vanajan osastolla on haluttu tukea myös erittäin marginalisoituneiden naisten mahdollisuuksia päihdekuntoutukseen. Tämä on tärkeä eettinen kannanotto: avovankilan arkisessa työssä tehdään todeksi päihdestrategian tekstiä, jonka mukaan vankeinhoidossa tavoitetaan nekin ihmiset, jotka jäävät yhteiskunnan palvelujärjestelmän ulottumattomiin. Avolaitoksessa onnistuminen ja aktiivinen osallistuminen päihdekuntoutukseen on hyvä saavutus, vaikka elämä ei myöhemmin etenisikään suunnitelmien mukaisesti.

6.3 VARTIJAN TYÖ OSANA KUNTOUTTAVAA TOIMINTAA

Valvontahenkilökunnan merkitys Vanajan osaston toimintojen toteutuksessa ja kehittämisessä on merkittävä. Kuntouttavan tiimin kokouksessa vuoden 2006 kevättalvella kokoonpano oli aika omaperäinen: osastonjohtaja, sairaanhoitaja, päihdeohjaaja, keittiömestari, vartija ja tutkija. Päihdeohjaaja vastasi päihdekurssista, vartija ja keittiömestari Suuttumuksen hallinta -kurssista ja sairaanhoitaja suunnitteli väkivaltaa kokeneille naisille kohdentuvaa kurssia. Työliikkeessä ja keittiössä vankien työtä ohjaavat työnjohtajat ja keittäjät eivät huolehdi pelkästään vaiheompelun sujumisesta ja opasta mattojen kudonnasta, vaan tekevät myös ihmissuhdetyötä.

Päihteiden käyttö, väkivaltainen käytös tai uhkailu johtaa avolaitospaikan menettämiseen. Kielenkäyttö Vanajan osastolla poikkeaa huomattavasti suljetun vankilan arkipäivästä, jopa siinä määrin, että se on herättänyt suurta hämmästyystä Hämeenlinnan vankilasta avolaitokseen siirtyneissä vartijoissa: *kun sanoo huomenta, vastataan huomenta*. Vartijat korostivat sitä, kuinka *samat naiset käyttäytyvät täällä ihan eri tavalla*. Paikalla, niin fyysisellä ympäristöllä kuin ihmisympäristöllä, on merkitystä. Myös vangit puhuivat siitä, kuinka eri tavoin vartijat suhtautuvat heihin kerroksilla, päihteettömillä osastoilla ja avovankilassa. Vanajan osaston vartijoilla on aivan toisenlaiset mahdollisuudet muodostaa hyvin toimivia vuorovaikutussuhteita vankeihin kuin suljetussa laitoksessa.

Kerroksilla käytös on ihan erilaista, haistatellaan. Vartija on se paska virkapuku, joka tulee kertomaan ikävät asiat.

Koko Vanajan osaston henkilökunta osallistuu, ainakin periaatteessa, kuntouttavaan työhön. Vartijoita valittaessa kiinnitetään huomiota kiinnostukseen kehittää omaa ammattitaitoa lähityössä ja kurssien ohjaamisessa. Laitoksessa työskentelee 12 vartijaa ja kaksi ylivartijaa, joiden näkemykset työn painotuksesta vaihtelevat melkoisesti. Jotkut rajaavat yhdyshenkilötyön välttämättömien rutiinien ja loma-anomusten hoitoon, toiset tekevät paneutuvaa

ihmissuhdetyötä ja keskittyvät pitkäjännitteisesti yhdysvankiensä vapautumisen suunnitteluun. Vanajan osasto sijaitsee entisessä koulukodissa, jossa osa vartijoista on aiemmin työskennellyt. Vanajalla on siis sekä lastensuojelutaustaisia että suoraan vankeinhoidosta tulleita vartijoita. Lähes kaikilla on pitkä työkokemus vankeinhoidossa, monella parikymmentä vuotta. Vartijat pitävät työtään avovankilassa huomattavasti mielekkäämpänä ja monipuolisempaa kuin valvontatyötä suljetussa vankilassa.

Mulle ei riitä ovien avaaminen ja sulkeminen. Haluan tehdä monipuolisempaa työtä.

En missään tapauksessa halua suljettuun taloon. Täällä työ on mielekästä.

RG: Syksyllä kahvipöydässä huokasit, että kyllä tää on turhauttavaa työtä. Onko se pysyvä näkemys vai tilapäinen?

Kyllä se tilapäinen oli.

Suljetun vankilan vartijat eivät aina ymmärrä avolaitoksessa tehtävän työn luonnetta ja sen toisenlaista vaativuutta:

Osa Hävin (Hämeenlinnan vankilan, R.G.) vartijoista panettelee Vanajaa, että tämä on lepopaikka ja puuhamaa... Myös nuorista vartijoista suurimmalla osalla on jo koulutuksessa sellainen asenne, että vankeinhoidolliset asiat on paskaa, mieluummin että pääsee pyssyä käsittelemään.

Kv:lla osa on sitä mieltä, että Vanaja on nukkekoti ja eniten arvostelevat ne, jotka eivät ole ikinä käyneet... Osa vartijoista on vain rundiroudareita, aika paljolti nuoret vartijat ovat siihen suuntaan kallellaan, vain vähän on tänne halukkaita: pitää olla säpinää.

Edellisessä tutkimuksessani (Granfelt 2005) Riihimäen avovankilan vartija puhui samasta ristiriidasta: kun menee suljettuun vankilaan asioita hoitamaan, entiset työkaverit kyselevät, että milloinkas tulet taas oikeisiin töihin.

Yhdyshenkilötyö osana vartijan työtä

"Ei saa olla ennakkoluuloinen eikä vankivihainen. Jos sellaista huomaa itsessään, on nostettava kytkintä."

Vartijoiden toimenkuvassa kuntouttava työ sijoittuu pääosin niin sanotun yhdyshenkilötoiminnan alle. Tämän lisäksi kaksi vartijaa pitää Suuttumuksen hallinta -kursseja. Heistä toinen on suuntautunut kyseisen toimintaohjelman kehittämiseen naisvankien lähtökohdista, ja toinen osallistuu perhetyön kehittämiseen. Kaksi vartijaa osallistui tutkimuksen aikana molempien

päihdekurssien toteutukseen, toinen huolehti liikuntaosioista ja toinen vastasi läheisriippuvuutta koskevien jaksojen sisällöistä ja ohjauksesta. Yksi vartijoista on koulutautunut musiikin käyttöön psykososiaalisen työn välineenä. Musiikkiosio ei kuitenkaan toteutunut niillä kahdella päihdekurssilla, joihin tutkimus kohdistui.

Jos pidetään etäisyyttä tulee "heidän jutut" ja "meidän jutut".

Henkilökunnan ja vankien välillä on perinteisesti selkeä raja, ja käsitykset toisesta ryhmästä ovat kategoriset ja stereotyyppiset. Vankilaan rakentuu ikään kuin kaksi toisistaan erillään olevaa maailmaa, jotka perustuvat erilaisille sosiaalisille ja kulttuurisille arvoille ja keskinäiselle epäluottamukselle. Vankien ja henkilökunnan välille rakentuu voimakas "me–he" -kulttuuri sekä näiden molempien kategorioiden sisälle syntyvät alakulttuurit. (Lindberg 2005, 20; Malloch 2000, 33–39.) Skotlantilaista naisvankilaa ja siellä toteutettavaa päihdekuntoutusta tutkinut Margaret Malloch (mt. 139) katsoo, että laitosturvallisuuden korostaminen ja sen ristiriitaisuus, suoranainen vastakohtaisuus suhteessa kuntoutukseen on terapeutin ympäristön luomisen perustavanlaatuisin este vankeinhoidossa. Monet hänen tutkimukseensa osallistuneet naisvangit pitivät vankilaympäristöä huonosti toimivana ja suorastaan sopimattomana ympäristönä terapeutin työskentelyyn.

Kuntouttavia osastoja on kuitenkin hyvällä menestyksellä perustettu lukuisiin vankiloihin. Vartijoiden työnkuvasta ylipäänsä ja erityisesti kuntouttavilla osastoilla on viime vuosina käyty keskustelua. Myös Vanajan osastolla vartijat pohtivat työnsä sisältöä.

Täällä on 12 vartijaa, joilla on hyvin erilainen käsitys työn painopisteistä. Näen yhdyshenkilötyön ykkösasiana ja käyn omien vankieni kanssa keskusteluja vastaanottohuoneessa. Se herättää pahaa verta kun jättää päivystyksen. Päivystyksessä vangit eivät juuri muita asioita puhu kuin kysyvät lääkkeitä ja soittoasiat. Vankien huolet eivät kantaudu päivystykseen, eivätkä kaikki tiedä, kuinka suuri tarve on vapautumisjärjestelyille. Jotkut vartijoista ovat sitä mieltä, ettei kuulukaan auttaa, vangit ovat aikuisia ihmisiä. Työaika ei riitä eivätkä resurssit riitä siihen, mitä haluaisin tehdä ja minkä näen tarpeelliseksi.

Edellä olevassa sitaatissa vartija tuo esiin työhön olennaisesti kuuluvan ristiriidan: jos painottaa intensiivistä lähityötä pyrkien auttamaan vankeja heidän yksilöllisissä tilanteissaan, saattaa toisesta näkökulmasta katsottuna valvonta-tehtävien hoito jäädä vähemmälle. Sitaatista on luettavissa myös vankien tarvitsevuus. Vartijat ovat "saatavilla" – heidät tavoittaa ympäri vuorokauden päivystyksestä, ja yövuoron aikana he kiertävät vankien asuinsoluissa. Vartijoiden tehtäviin kuuluvat myös erilaiset kuljetukset – kauppaan, vankisairaalaan ja moneen muuhun paikkaan. Vartijoiden keskuudessa oli erilaisia näkemyksiä siitä, kuinka auliisti vankeja tulisi auttaa asioiden hoitamisessa:

Jotkut on sitä mieltä, ettei heti tarvitse nostaa persettä penkistä kun vanki pyytää jotain.

Vanajan henkilökunta toi avoimesti esille työyhteisössä olevia ristiriitoja koskien työn perustehtävää. Vartijat pohtivat haastattelutilanteissa sekä omaa suhdettaan työhönsä että valvontahenkilöstön keskuudessa havaittavissa olevia erilaisia työorientaatioita. Vartijat kertoivat myös tiedonkulun ja työnjaon epäselvyyksistä omien vankiensä asioissa suhteessa kuntouttavaan henkilökuntaan. Joskus yhdyshenkilöt kokivat, ettei se työ, mitä he olivat yhdysvankinsa kanssa tehneet, saanut riittävää painoarvoa vankia koskevissa ratkaisuisissa.

Vartijoiden työnkuvaa on pohdittu Helsingin vankilan päihdeettömään osastoon kohdistuneessa Tourusen ja Perälän (2004, 79–81) tutkimuksessa ja Tourusen (2000, 175–194) väitöskirjassa, joka kohdistuu yhden vankilan terapeutin yhteisöhoitoon periaattein toimivaan osastoon. Anssi Peräskylän (1986) Helsingin vankilassa toteuttama vanginvartijoiden oman työnsä tulkintakehyksiä analysoiva tutkimus on tietyiltä osin edelleen yllättävänkin ajankohtainen.

Helsingin vankilassa vartijat suhtautuivat toimenkuvansa laajentamiseen lähityön suuntaan kielteisesti. Vartijoiden mukaan lähityö ei Helsingin vankilan kaltaisessa laitoksessa sovellu osaksi vartijan työtä – päinvastoin, sitä yrittämällä ”pilataan hyvät suhteet vankeihin”. Vartijat näkivät toimenkuvansa monipuolistamisessa lukuisia palkkaukseen, työaikajärjestelyihin sekä vartijan ja vangin välisiin suhteisiin liittyviä ongelmia. Myöskään vangit eivät halunneet vartijaa lähityöntekijäkseen, mutta pitivät tärkeänä sitä, että päihdeettömällä osastolla olisi pysyvästi samat vartijat. Osaston omien vartijoiden kanssa asioiden hoito sujui hyvin, mutta tilapäisten sijaisten kanssa tahtoi aina syntyä kitkaa ja väärinkäsityksiä. Helsingin(kin) vankilan kehittämisen yksi pahimmista jarruista oli henkilökunnan niukkuus. Osittain juuri tästä syystä tutkijat päätyivät ehdottamaan vartijan toimenkuvan monipuolistamista lähityön suuntaan ja siihen tarvittavan koulutuksen järjestämistä. (Tourunen & Perälä 2004, 55–81.) Helsingin vankilan vartijat eivät itse esittäneet koulutustoiveita toisin kuin tässä tutkimuksessa, jossa useampikin vartija oli kiinnostunut hankkimaan lisäkoulutusta. Vanajan osaston vartijoiden toiveet kohdistuivat esimerkiksi kognitiivisen teorian perusteiden opiskeluun, musiikin terapeuttiin käyttöön, erityisryhmien liikunnan ohjauksen tai ylipäänsä oman ammattitaidon laajentamiseen vapautumisjärjestelyihin ja siviiliasioitten hoitoon liittyvissä kysymyksissä.

Toivoisin koulutusta siihen, että osaisin auttaa vankeja heidän elämässään nykyistä laajemmin. Tänään olen puhunut lastenvalvojan kanssa ja selvitetty eläkeasioita. Yhdelle lähiaikoina vapautuvalle on kuumeisesti yritetty järjestää työpaikkaa ja asuntoa. Yhdysvangeistani ainoastaan X ei juurikaan työllistä.

Tourusen (2000, 84–88) tutkimuksessa tuli esiin vartijoiden keskuudessa vallitsevat voimakkaasti toisistaan eroavat näkemykset suhteessa lähityöhön. Pääsääntöisesti etenkin nuoret vartijat olivat valmiita laajentamaan työnkuvansa vankien käytännöllisten asioiden hoitoon ja olivat koulutuksensa aikana perehtyneet vapautumisjärjestelyihin. Kuitenkaan heistäkään suurin osa ei halunnut osallistua ”henkisiin asioihin” eli paneutua vankien henkilökohtaisiin huoliin. Kyseisessä vankilassa hoito-osaston vartijat toimivat lähityöntekijöinä, käyttivät siviilivaatteita ja heidän työhönsä kuului osallistuminen kuntoutuksen toteutukseen. Osa nuorista vartijoista oli jo harjoittelujaksoillaan kiinnostunut laajemmasta työnkuvasta tutustuessaan vapauteen valmentautumiseen.

Vanajan osaston vartijoista muutamat tekivät hyvin intensiivistä lähityötä: he hoitivat vankien käytännöllisiä asioita ja paneutuivat kunkin yhdysvankin henkilökohtaiseen elämäntilanteeseen. Tätä työorientaatiota toteuttavat vartijat kokivat pääsääntöisesti työnsä mielekkääksi ja palkitsevaksi:

Vangit kyllä huomaavat, kun heidän elämänsä eteen tekee aidosti töitä.

Yhdyshenkilötyön ydinalue on ”omien vankien” kanssa tehtävä lähityö ja laajemmin koko vankiyhteisöön kohdistuva monipuolinen asioiden sujuvuudesta vastaaminen. Vartijan työhön kuuluvan kontrollitehtävän yhdistäminen lähityöhön on valvontahenkilökunnan yhteinen haaste. Toisaalta jokaisen vartijan on henkilökohtaisesti ratkaistava, miten omaa työtään painottaa. Pääsääntöisesti vartijat eivät kokeneet kontrollitehtävän yhdistämistä osaksi lähityötä kovin ongelmalliseksi. Sen sijaan näkemykset siitä, kuinka suurelta osin työtä tulisi painottaa kontrollitoimiin, vaihtelivat huomattavasti.

Koulukotitaustaiset naisvartijat olivat voimakkaasti lähityöhön suuntautuneita, mutta myös vankilataustaisten joukosta löytyi useita, jotka halusivat kehittää osaamistaan lähityössä tai jollakin kuntoutuksen osa-alueella. Täysin kielteisesti lähityöhön suhtautuvaksi ei haastattelujen perusteella määrittynyt yksikään vartijoista. Muutaman vartijan haastattelussa korostui yhdyshenkilötyön rajaaminen lähinnä vain loma-anomusten käsittelyyn. Kuitenkin, vaikka vartija itse määritteli oman yhdyshenkilötyönsä ”matalalla profiililla toteutuvaksi”, saattoi yhdysvanki kertoa, kuinka merkittäväksi oli kokenut kyseisen vartijan sensitiivisen tavan lähestyä ahdistavaa asiaa, vaikkapa rikosta. Laajimmillaan yhdyshenkilön työ käsittää sekä vapautumiseen valmentavaa työtä, psykososiaalista tukea ja erityisosaamista ”saatavilla olon” lisäksi, joka muodostaa vartijoiden työn perustan.

Piirrän jokaisen oman vankini kanssa elämänkentän: keitä kentälle kuuluu. Tuomion aikana sitten tarkistetaan, onko joku hypännyt kentältä pois tai muuttanut asemaansa.

Teen kaikkien kohdalla myös päihdehistoriakartoituksen... Pysin varmistamaan, ettei kukaan jää vapauduttua yksin. Toimin omien vankieni asianajajana kuntiin päin. Kunnat helposti työntävät vankeja valtion kansalaisiksi, mutta heillä on oikeus olla "kunnan kansalaisia".

Edellä olevassa sitaatissa vartija kuvaa laaja-alaista ja paneutuvaa sosiaalisen tilanteen selvittelyä tulovaiheessa, sen prosessinomaista etenemistä rangaistusajana ja vapautumisen valmistelua omana jaksonaan.

Vangeilla on huomattavan paljon vapautumisvaiheeseen liittyviä huolia ja järjestettäviä asioita, jotka liittyvät asumiseen, velkoihin, jatkokuntoutukseen sekä työhön, toimeentuloon ja koulutukseen. Sotkuisessa tilanteessa itseenäinen asioihin tarttuminen saattaa tuntua ylivoimaiselta: vapautumistilanne näyttää toivottomalta, ei ole käsitystä miltä suunnalta asioihin pitäisi tarttua ja lykätään asioiden hoitoa aina vain tuonnemmaksi. Vapautumiseen valmistava työ on Vanajan osastolla erityisen vaativaa, koska vangit vapautuvat eri puolille Suomea. Esimerkiksi tuetun asumisen vaihtoehtojen selvittely ja ylipäänsä kuntoutusjatkumojen rakentaminen edellyttää paljon enemmän työtä kuin tilanteessa, jossa voidaan rakentaa toimivat yhteistyösuhteet tietyn paikkakunnan keskeisiin toimijoihin.

Vangin tultua keskustelen tämän kanssa: selvitän tuomion pituuden, käräjäreissut, milloin alkaa loma-aika, onko lomasuunnitelmia. Ja teen tarkan (työ- ja toimintakyvyn arvio, R.G.). Olen kuulolla heti vangin tullessa. Pysin selvittämään lapsuutta ja elämäntilannetta, sillä vanki on osa perhettä. Lapsuuden sanovat yleensä aluksi hyväksi. Alussa on asetelmaa "vanki-pamppu".

Osa yhdyshenkilöistä tekee vankien äitiyttä tukevaa työtä esimerkiksi selvittelemällä lastensuojeluviranomaisten kanssa äidin mahdollisuuksia tavata lapsiaan vankilassa ja tukemalla äitiä ennen lapsia koskevia viranomaisneuvotteluja tai vaativia sijaisperhetapaamisia. Yhdyshenkilö voi myös toimia välittäjänä tilanteessa, jossa äiti ei pysty lainkaan asioimaan lastensuojeluviranomaisten kanssa. Joillakin vangeilla on hyvin luottamuksellinen suhde yhdyshenkilöön, jolloin on mahdollista käsitellä paitsi suhdetta lapsiin ja sijaisvanhempiin myös seurustelu- tai avioliittoasioihin liittyviä huolia.

Kriisitilanteessa tukeminen "tunnetty" voi toteutua esimerkiksi siten, että yövuorossa oleva vartija istuu vaikkapa yhden tunnin vangin huoneessa ja kuuntelee mieltä painavia asioita. Tunnetty voi olla myös enemmän tai vähemmän säännöllisiä keskusteluja masentuneen tai kriisiä elävän vangin kanssa. Tunnetty ei välttämättä merkitse paljoa puhetta: se voi olla ohikiitävä hetki osana arkista asioiden hoitoa, jolloin vanki kokee tulleen ymmärretyksi.

Ei ole aina niin kauhean tärkeää, että olisi tarjota ongelmanratkaisua. Monesti riittää se, että kuuntelee. Asioihin voi ottaa kantaa, niitä voi pohtia oman kokemusmaailmansa kautta.

Saatavilla olo on vartijoiden päivittäistä työtä: ilmoittautumisten vastaanottoa, vuorojen varaamista ja mitä kaikkea vartijat tekevätkään. Tämä on kaiken perusta ja se, miten vankeja näissä tilanteissa kohdellaan, kertoo arvostuksesta tai sen puutteesta. Vartijat puhuivat siitä, kuinka työkokemuksen myötä vähitellen *kehittyy silmä*. Tämä luo kykyä nähdä vangit yksilöinä, ei pelkästään vankeina:

Olen oppinut ihmissuhdetyötä työn kautta, myös suljetussa talossa. Vankeinhoidossa muodostuu silmä. Osaa nähdä miten eri ihmisten kanssa voi toimia: joidenkin kanssa huumoria, joidenkin kanssa vain tiukasti rajattu määräysten mukainen yhteistyö... Heti aluksi teen omille vangeille selväksi, että molemmin puolin pitää olla rehellinen, että mulle ei kannata tulla valehtelemaan.

Silmä lisää taitoa huomata vangin pahaa oloa: Päivystyksessä saatan ohimennen kysyä, että onko kaikki hyvin.

Vartijat korostivat toimintaympäristön merkitystä vangin ja vartijan välisessä vuorovaikutuksessa. Suljetun vankilan ”kerroksilla” vuorovaikutuksen esteenä voi olla vangin lähtökohtaisesti vihamielinen ja torjuva suhtautuminen kaikkiin vartijoihin. Suljetussa vankilassa työskennellyt vartija kuvasi, kuinka oli yrittänyt kysyä vangin voinnista ja kun vastaukseksi oli tullut ”vittuuks siinä kyselet!” oli päättänyt mielessään, että ”no ei kysellä sitten”. Ympäristön merkitys vuorovaikutuksen rakentumisessa tulee hyvin esiin myös seuraavassa:

Täällä (Vanajalla) olen Vilma. Siellä (kerroksilla) olen vartija Nieminen. Hoidan työni mutta en anna itsestäni mitään.

Kesävartijana Hämeenlinnan vankilassa työskennellyt päihdeohjaaja muisteli vankien hätää ja yksinäisyyttä suljetun vankilan selleissä ja vartijan työn psyykkistä kuormittavuutta:

Mä muistan sen työn profiilin erittäin hyvin, miltä se tuntui avata ja sulkea ne ovet aamulla ja illalla. Se oli aika surullistakin työtä. Usein tietyillä vangeilla oli tarve puhua, ja he olivat aika ammattilaisia siinä aina näkemään kuka puhuu ja kuka ei. Ja mä ajattelin, että jos mulla ei ollut mikään kiire, niin kyllä mä voin kuunnella. Ja kuinka surullista oli vetää ovi kiinni, kun toisella olis asiaa vaikka kuinka paljon. Ja toisaalta kuinka karu ja hyväksikäyttävä se ilmapiiri oli ja se väkivallan uhka.

Vartijoiden erityisosaamista voitaisiin hyödyntää myös muutoin kuin päihdekurssin osana, jolloin se olisi laajemman vankiryhmän ulottuvilla.

Esimerkiksi läheisriippuvuus voisi hyvin olla erillisen intensiivikurssin teema, eikä osa päihdeohjelmaa. Läheisriippuvuusjaksolla käsiteltiin tunteisiin, lapsuuden perheeseen ja merkittäviin ihmissuhteisiin liittyviä asioita, jotka koskettavat ylipäänsä ihmisiä. Oman lapsuudentaustan merkityksen pohtiminen suhteessa nykyisiin käyttäytymismalleihin kiinnostaisi varmasti myös muita kuin päihdekurssille hakeutuneita.

6.4 VARTIJOIDEN SUHDE PÄIHDEKUNTOUTUKSEEN

Useimpien vartijoiden haastattelut ajoittuivat syksyyn, jolloin uusi päihdeohjaaja oli vasta aloittanut työnsä. Yhteistyösuhteita ei ymmärrettävästi ollut vielä tässä vaiheessa ehtinyt paljon muodostua. Arvioidessaan päihdekuntoutuksen merkitystä omassa työssään monet vartijat muistelivat edellisen päihdeohjaajan kanssa toteutunutta yhteistyötä:

Päihdeohjaajan kanssa olen tehnyt paljon yhteistyötä, varsinkin silloin, kun yhdysvankeina on ollut nuoria päihdeongelmaisia. Viime keväänä yhdelle järjestyi paikka päihdelaitoksesta Y ja toiselle hoitokodista Z.

Päihdekuntoutus on NN:n aikana ollut sellaisessa mallissa niin kuin se pitää olla: kurssilla pitää olla ammattitaitoinen ohjaaja. Aluksi me kaikki yritettiin tehdä siellä jotakin eikä semmonen ollut oikein mistään kotoisin.

Pääsääntöisesti vartijat eivät mieltäneet päihdekurssin liittyvän omaan työhönsä. Yhteistyötä päihdeohjaajan kanssa saattoi olla vapautumisjärjestelyissä, erityisesti, jos vanki oli hakeutumassa laituskuntoutukseen. Edellinen päihdeohjaaja kertoi kokeneensa kurssin liian irralliseksi avovankilan arkisista toiminnoista:

Mä olen sanonut, että se ei ole mun kurssi, vaan se on Vanajan osaston päihdekurssi.

Tutkimuksen aikana tuli ajankohtaiseksi epäselvyys päihdekurssin tapahtumien suhteesta vankien lomaoikeuksiin. Tähän yksityiskohtaan kiteytyy kuntoutuksen ja kontrollin ongelmallinen suhde. Moniammatillisen ja suunnitelmallisen yhteistyön näkökulmasta on tärkeää, että ne vartijat, joiden yhdysvankeja osallistuu päihdekurssille, ovat selvillä kurssin tapahtumista ja ajankohtaisista sisällöistä. On kuitenkin välttämätöntä, että vangit voivat vapaasti puhua kaikista päihdeongelmaan ja muihinkin asioihinsa liittyvistä huolista pelkäämättä, että avoimuus vaikuttaa kielteisesti lomapäätökseen. Vartijat käsittelevät yhdysvankiensä loma-anomukset ja päättävät, puoltavatko loma-oikeutta. Vangin ja työntekijän välinen luottamus on aivan erityisen hauras

rakennelma vankilaoloissa, ja siksi sitä kannattaa vaalia. Luottamusta vahvistaisi se, että yhdyshenkilö pyytäisi aina myös vangin paikalle silloin, kun hän haluaa kuulla ohjaajalta päihdekurssin tapahtumista jotakin kyseisen vangin asioihin liittyvää.

Suunniteltu vapautuminen on yksi vankeinhoidon tärkeimmistä tehtävistä pyrkimyksissä uusintarikollisuuden vähentämiseen ja vapautuvan vangin auttamiseen löytämään paikkansa yhteiskunnassa. Päihdekurssille osallistuneista 16 naisesta vain kahdella oli varmasti tiedossa asunto heti vapautumisen jälkeen. Naisten asunnottomuus on tyypillisesti tilastoissa näkymätöntä asunnottomuutta. Isän, äidin tai vanhempien luokse asumaan meneminen oli tyypillinen ratkaisu nuorilla naisilla. Aikuisiällä vanhempien luona asuminen ei yleensä toimi ainakaan pitkäaikaisena asumismuotona. Yksi nuori nainen vapautui ”kaverien nurkkiin”. Yhdelläkään päihdekurssille osallistuneista ei ollut työ- tai koulutuspaikka tiedossa. Viidellä naisella oli ajankohtaisia lastensuojeluasioita. Lisäksi jokaisella 16 naisella oli pohdittavana siviilissä toteutuvan päihdekuntoutuksen suunnittelu ja järjestäminen. Joidenkin kohdalla mielenterveyspalveluihin hakeutuminen vapautumisen jälkeen oli pohdittavana. Vapautumiseen voi liittyä pelkoja väkivallan kohteeksi joutumisesta, vaikka niistä ei kenellekään uskaltaisi kertoakaan.

Näitä ongelmia Vanajan osastolla joudutaan selvittämään vartijakoulutuksen pohjalta. Päihdeohjaaja huolehtii päihdekuntoutuksen järjestämisestä yhdessä vangin kanssa, mutta yhteiskunnan rakenteisiin liittyvät sosiaaliset ongelmat, kuten asunnottomuus, työttömyys ja köyhyys ovat ensisijaisesti yhdyshenkilöiden vastuualuetta. Vartija saattaa jopa hoitaa yhdysvankinsa vaikeita lastensuojeluasioita. Yksi vartijoista esittikin toivomuksen, että *olisi hyvä saada tänne sosiaalityöntekijä vähän päivittämään näitä meidän tietoja.*

7 NAISVANKIEN VAPAUTEEN VALMENTAVA PÄIHDEOHJELMA

Tämä luku keskittyy vapauteen valmentavan päihdeohjelman teoreettisiin lähtökohtiin, tavoitteisiin ja työskentelytapoihin. Kirjoitan niistä vaikeuksista, haasteista ja ilon hetkistä, joita yhdessä päihdeohjaajan ja naisvankien kanssa kohtasin ryhmämuotoisen kuntoutuksen arjessa. Käsittelem päihdekurssin valintaprosessia ja sen ristiriitaisuutta eri näkökulmista. En tarkastele yksittäisiä päihdekurssin jaksoja, vaan nostan esiin niitä kysymyksiä, joita pidän tärkeinä ohjelmakokonaisuutta ajatellen.

7.1 PÄIHDEOHJELMAN LÄHTÖKOHDAT JA SISÄLLÖT

Vanajan osaston päihdeohjelman keskeisiä tavoitteita ovat tietoisuuden lisääminen omasta päihdeongelmasta ja motivaation vahvistaminen pitkäjänteiseen muutostyöskentelyyn. Kurssilla pohditaan uusia ongelmanratkaisuja ja käyttäytymismalleja riskitilanteiden varalle ja etsitään mahdollisuuksia elää hyvää elämää vailla päihteitä. Kurssin läpikulkeva teema on itsetuntemuksen ja -arvostuksen vahvistuminen. Itsetuntemuksen syventämiseen keskitytään ensisijaisesti päihderiippuvuuden näkökulmasta, mutta myös laajemmin omiin tunteisiin, arvoihin ja ihmissuhteisiin paneutumalla. Laajemmin yksilön elämäntilanteeseen kohdistuva näkökulma on tärkeä, jotta päihdeongelman tutkiminen ei jäisi ulkokohtaiseksi irrallisen oireen tarkasteluksi. Vapauteen valmentava päihdeohjelma keskittyy ensisijaisesti päihdeongelman käsittelyyn, jota täydentävät sosiaalis-taloudellisiin kysymyksiin, mielenterveyteen ja ihmissuhteisiin kohdistuvat jaksot. Lisäksi kurssin ohjelmaan sisältyy liikuntaa, ruuanlaittoa ja taidekäsityötä.

Päihdeohjelman lähtökohtana on päihdeongelman ymmärtäminen opittuna käyttäytymistapana, joka on vähitellen kehittynyt riippuvuudeksi. Päihderiippuvuudesta pyritään irtautumaan oman psyykkisen työskentelyn ja sitä tukevan vertais- ja ammattilaistuen avulla. Vapauteen valmentava päihdekurssi on ryhmämuotoista kuntoutusta, jonka aikana naiset paneutuvat päihdeongelmaansa monesta eri näkökulmasta kirjallisten tehtävien ja ryhmäkeskustelujen avulla. Päihdeohjaaja perehdyttää tehtäviin ja ohjaa ryhmäkeskustelua. Työskentelyn tärkeä voimavara on naisvankien keskinäinen kokemusten jakaminen. Kurssilla käyneet vierailijat kertovat sosiaalis-taloudellisista asioista, kuten tukihenkilö- ja vertaistukitoiminta, velka- ja talousneuvonta, työ- ja koulutusasiat ja tuettu asuminen. Vanajan osaston sairaanhoitaja vastasi mielenterveys- ja väkivalta-temoista ja ulkopuolinen terapeutti seksuaalisuutta käsittelevästä osiosta.

Vaikka vierailijat ovat vastuussa kukin oman jaksonsa temaattisesta sisällöstä, on ohjaajan läsnäololla tärkeä merkitys kurssin prosessinomaisen etene-
misen ja kokonaisuuden eheyden näkökulmasta. Kun ohjaaja tietää, mitä milläkin kerralla tapahtuu, hän pystyy paremmin sitomaan eri temaattiset osiot kokonaisuudeksi. Esimerkiksi mielenterveyteen ja seksuaalisuuteen liittyvillä jaksoilla käsiteltiin tunteisiin, omien rajojen puolustamiseen, ihmis-suhteisiin ja itsetuntemukseen liittyviä asioita, jotka liittyvät kiinteästi kurssin päihdeosioitten teemoihin. Toisinaan vierailijat esittivät päihdeongelmaan ja sen vaikutuksiin liittyviä selitysmalleja, jotka olivat ristiriidassa kurssin teoreettisen viitekehyksen kanssa. On tärkeää, että ohjaaja tukee kurssilaisia pohtimaan erilaisia, keskenään ristiriitaisiakin, tapoja hahmottaa päihde-ongelma ja auttaa heitä etsimään itselleen sopiva hoitomuoto.

Päihdeohjelmassa keskitytään oman päihdeongelman analysointiin, riippu-
vuuden eri ulottuvuuksiin, riskitilanteiden tunnistamiseen ja päihderiippu-
vuutta ylläpitävien ajattelu- ja käyttäytymismallien kyseenalaistamiseen ja uusien oppimiseen. Kurssilla ajatellaan, kirjoitetaan, keskustellaan ja kuun-
nellaan luentoja. Välillä hiljennytään rentoutusharjoituksiin, kuunnellaan musiikkia tai maalataan. Työskentely painottuu oman ajattelun ja käyttäytymisen tutkimiseen, ei tunteiden ja vaikeiden kokemusten jakamiseen. Käsiteltävät aiheet ovat kuitenkin emotionaalisesti raskaita, ja palauttavat mieleen vaikeita tapahtumia ja ihmissuhteita. Tämä ja monet ryhmän sisäiseen vuorovaiku-
tukseen liittyvät jännitteet tekevät ohjaajan työn vaativaksi, mutta sisällöllisesti rikkaaksi ihmissuhdetyöksi.

Kognitiivista työskentelyä ovat täydentämässä toiminnalliset jaksot, joissa keskitytään ruuan valmistukseen, liikuntaan, taidekasityöhön ja musiikkiin. Nämä jaksot ovat toistaiseksi toimineet lähinnä virkistystä ja mielihyvää tuovina, varsinaista ohjelmaa keventävinä osioina. Pyrkimyksenä on kehittää toiminnalliset jaksot tavoitteellisesti kuntoutusta tukeviksi ja ohjelmaan suunnitelmallisesti ajoitetuiksi kokonaisuuksiksi. Toiminnallisista jaksoista vastaavat Vanajan osaston vartijat ja kutomon työmestari yhdessä päihde-
ohjaajan kanssa. Näiden jaksojen suunnitelmallinen käyttö osana kokonai-
suutta edesauttaa sitä, että päihdekurssi jäsenyy paremmin Vanajan osas-
ton kuntouttavaan toimintaan. Taiteen, musiikin, kirjallisuuden ja kuvataiteen käyttö kuntoutuksen osana voi tukea erinomaisesti päihdekurssin itsetunte-
mukseen ja tunteiden tunnistamiseen liittyviä asioita.

7.2 PÄIHDEOHJELMAN TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT

Kognitiivisen viitekehyksen mukaisesti päihderiippuvuus ymmärretään opi-
tuksi toimintamalliksi, jolla on seurauksia ihmisen elämän eri osa-alueille ja joka pitkittyessään aiheuttaa merkittäviä fyysisiä ja psyykkisiä vaurioita ja

vaikeuksia sosiaalisissa suhteissa. Äärimmillään päihde ohjaa kaikkea toimintaa. Päihderiippuvuus vähentää toimintamahdollisuuksia ja voimavaroja elämän eri alueilla. Kuntoutuksen tavoitteena on ihmisen toimintakyvyn vahvistaminen. Päihderiippuvuus ei koskaan ole erityinen ilmiö ihmisen elämässä, ja jokainen elää toipumistaan omassa ainutlaatuisessa elämäntilanteessaan. (Ruisniemi 2006, 13–15, 27, 28.) Näihin kysymyksiin myös Vanajan päihdeohjelmassa pyritään vastaamaan. Tavoitteena on yhteisten kokemusten jakaminen toisten tilanteisiin samastumalla mutta myös keskinäisiä eroavuuksia ja erilaisia näkemyksiä vastakkain asettamalla.

Päihdeohjelmaa ei tee kognitiiviseksi se, että käsikirjan tehtävät on laadittu ja koottu yhteen kognitiivinen viitekehys lähtökohtana. Ohjaajan täytyy koulutuksen kautta sisäistää kyseinen teoriamalli niin hyvin, että hän pystyy ensin itse ymmärtämään tehtävien merkityksen kognitiivisesta viitekehystä käsin ja sen jälkeen selittämään kulloinkin käsiteltävän teeman ja siihen liittyvät tehtävät tavalla, joka on niin selkeä ja yksiselitteinen, että koko ryhmä ymmärtää, mitä ollaan tekemässä, miksi ja miten tehtävät liittyvät itse kunkin elämään. Tämä on perusedellytys sille, että ohjaaja onnistuu motivoimaan kurssilaiset keskittymään tehtävään. Muussa tapauksessa kurssin osiot jäävät irralliseksi teema- ja tehtäväkokoelmaksi, eikä ohjelmaan muodostu johdonmukaista sisällöllistä rakennetta.

Vanajan osaston päihdeohjaajalla ei tehtävään tullessaan ollut koulutusta kognitiivis-behavioraalisen viitekehysten käyttöön, mutta hän hakeutui koulutukseen heti, kun se oli mahdollista, vuoden 2006 alusta. Ensimmäinen, vuoden 2005 syksyllä toteutettu päihdekurssi ei näin ollen toiminut kognitiivis-behavioraalisen teorian mukaisesti, ja keväänkin kurssilla ohjaajan perusopinnot olivat vasta meneillään. Myöskään edellinen ohjaaja ei ollut koulutautunut kognitiivisen teoriasuuntauksen käyttöön päihdeohjelman viitekehystenä. Tästä johtuen tutkimuksessa ei voida arvioida kognitiivis-behavioraalisen viitekehysten soveltuvuutta päihdeohjelman taustateorianä. Jotta teoreettisen viitekehysten toimivuutta voisi arvioida, se edellyttäisi, että ohjelmaa toteuttava työntekijä on saanut sen soveltamiseen riittävän perusteellisen koulutuksen ja ehtinyt sisäistää teoriaopinnot osaksi omaa työskentelytapaansa. Kevään kurssilla ohjaaja alkoikin jo käyttää kognitiivista viitekehystä työnsä tukena:

"Kognitiivinen koulutus on eri tavalla avannut tehtävien sisällön. Syksyllä ne olivat vain tehtäviä. Onhan se ihan eri asia jos kognitiivisuus on itselle selkeä ja itsen kautta työstää asioita läpi niin että pystyy selkeästi ja ymmärrettävästi tuomaan ne ryhmäläisille."
(päihdeohjaaja)

Pitkäjännitteiset teoriaopinnot, jotka ovat vuorovaikutuksessa omaan työhön, tarjoavat aineksia sekä työn kehittämiseen että työntekijänä kehittymiseen. Ohjaaja olisi halunnut jatkaa teoriaopintoja välittömästi perusopintojen

suorittamisen jälkeen, mutta koulutusta ei ollut tarjolla. Sen sijaan tarjoutui mahdollisuus hakeutua kognitiivisesta viitekehystä käsin toteutuvaan työnohjaukseen. Yksilötyönohjaus on erinomainen mahdollisuus kehittää omaa ammattitaitoa päihdeohjaajan korostaman ”työstää asioita itsen kautta” -periaatteen mukaisesti.

Työnohjauksessa mahdollistuu teorian sisäistäminen paitsi suhteessa työtehtäviin myös omien kokemusten läpi elämisen kautta. Tältä pohjalta rakentuva työnohjaussuhde vahvistaa työorientaatiota, jossa vankeja ei nähdä ”toisina”, joille on tehtävä jotakin, jotka on saatava muuttumaan ennalta asetetun mallin mukaisesti ja joiden puolesta tiedetään, mitä heidän pitäisi elämälleen tehdä. Sen sijaan työskentelytavassa korostuu vuorovaikutuksen dialogisuus: etsitään yhdessä uusia mahdollisuuksia elämäntavan muutokselle ja päih-teistä irtautumiselle, yritetään löytää päihdeohjelmassa käsiteltäville asioille henkilökohtaisia merkityksiä, jaetaan kokemuksia ja tarkastellaan kokemusten ja näkemysten eroavuuksia.

Hyvin toimivassa työnohjaussuhteessa on mahdollista kehittää omaa ammattitaitoa siten, että teoreettinen tieto sisäistyy osaksi persoonallista työskentelyorientaatiota. Kun ohjaajan omakohtainen tuntuma kognitiivisen teorian periaatteisiin ja sisältöihin vahvistuu, kehittyä samanaikaisesti hänen taitonsa välittää teoreettisia aineksia osaksi päihdeohjelmaa ihmisläheisesti. Tällöin ne avautuvat myös ryhmään osallistuville naisille ja auttavat heitä ymmärtämään tehtävien merkityksen oman elämänsä näkökulmasta. Tavoitteena on, että kognitiivinen viitekehys toimii ohjaajan tukena ryhmän suunnitelmallisessa ja tavoitteellisessa ohjauksessa sekä vankien tukena heidän jäsentäessään sisäistä maailmaansa: ajattelua, tunteita ja käyttäytymistä. Teoreettinen viitekehys luo päihdeohjelman toteutukselle perustan, joka sitoo temaattiset osiot kokonaisuudeksi ja tehtävät osaksi käsiteltävää teemaa. Kun käsikirjalunnon työstetään johdonmukaisesti kognitiiviseen viitekehukseen nojautuvaksi ja hyödynnetään ohjaajan työn kautta muodostunutta ymmärrystä tehtävien toimivuudesta naisvankien näkökulmasta, saadaan käyttöön työväline, johon ohjaajalla on omakohtainen ote. Tällöin mahdollistuu tehtävien käyttö luovasti kulloisenkin ryhmän lähtökohdista käsin, eikä juututa käsittelemään tehtäviä mekaanisesti toinen toisensa perään.

7.3 PÄIHDEOHJELMAN KÄSIKIRJA

Vanajan osaston päihdeohjelma ei ole rakenteeltaan eikä ajankäytöltään tiukasti strukturoitu, mutta rakentuu kuitenkin pääosin käsikirjan mukaisesti ja painottuu kirjallisten tehtävien tekemiseen ja niiden pohjalta ryhmässä käytäviin keskusteluihin. Tarkoitus on myös antaa tietoa päihderiippuvuudesta siten, että kurssilaiset tulisivat paremmin tietoisiksi

oman päihdeongelmansa luonteesta ja saivat välineitä ja kannustusta pyrkimyksiinsä irtautua päihderiippuvuudesta.

Ohjaaja voi valita tehtäviä ryhmän lähtökohdat huomioon ottaen ja käyttää harkintansa mukaan teemoihin liittyvää muutakin materiaalia. Päihdeohjelmaa varten laadittu käsikirja sisältää paitsi päihderiippuvuuteen myös itse-tuntemukseen ja rikolliseen elämäntapaan sekä vapauteen valmentautumiseen liittyviä osioita. Käsikirjan tehtävät ovat osittain yhtenevät Järvenpään sosiaalisairaalassa kehitetyn Kalterit taakse -ohjelman kanssa. Yhtäläisyyksiä löytyy myös Hämeenlinnan vankisairaalan Elämäni valinta -päihdekuntoutujan käsikirjasta ja muistakin kognitiivisista ohjelmista. Päihdeohjelman osana pidetty läheisriippuvuutta käsittelevä jakso perustuu pääosin Tommy Hellstenin kirjoista löytyvälle ajattelumallille, jota jaksosta vastaava vartija on kehittänyt naisvankien lähtökohtiin soveltuvaksi.

Kurssilla käytössä oleva manuaali ei ole vielä käynyt läpi hyväksymismenettelyä, vaan sen työstäminen kognitiiviselle viitekehykselle perustuvaksi, johdonmukaisesti eteneväksi ja naisten näkökulmasta kirjoitetuksi käsikirjaksi on lähivuosien tehtävä. Nykyinen versio ei ota juurikaan huomioon naisnäkökulmaa, tehtävät ovat osittain vaikeaselkoisia ja tulkinnanvaraisia, eikä käsikirjasta muodostu ehyttä kokonaisuutta siten että temaattiset osiot tukisivat vuorovaikutuksellisesti toistensa sisältöä.

Käsikirjan tekstuaalinen viimeistely on tärkeää, jotta se, mitä kulloinkin on tarkoitus tehdä, ei jää epämääräiseksi. Päihdekurseilla oli useita kertoja epäselvyyttä esimerkiksi siitä, tarkoitettiinko tehtävässä nykyistä tilannetta, aikaa ennen vankilaan joutumista vai tulevaisuutta. Nykyisellään käsikirjassa on paljon pitkiin luetteloihin perustuvia tehtäviä, jotka eivät tukeneet syventyvää työskentelyotetta, vaan orientoivat mekaaniseen vastaamiseen rasti ruutuun -periaatteella. Käsiteltävien teemojen ja niihin liittyvien tehtävien kiinnittyminen osallistujien elämään on välttämätön ehto sille, että he kokevat ne mielekkäiksi. Tehtävät täytyy saada motivoituiksi siten, että ne ohjaavat pohtimaan omaa elämää, joko mennyttä tai vapautumisen jälkeen odottavaa tai molempia suhteessa käsiteltävään teemaan.

Kun käsikirjaa työstetään lopulliseen muotoon, on ensiarvoisen tärkeää, että siinä käytetään hyväksi niitä kokemuksia, joita ohjaajalle on ryhmää ohjattaessa kertynyt, ja kuunnellaan vankien näkemyksiä. Nykyisellään tehtävät orientoivat tarkastelemaan päihdeongelmaa nimenomaan yksilön ongelmana. Monet naisvangit ovat lujasti sidoksissa rikollisuutta ja päihderiippuvuutta ylläpitäviin parisuhteisiin, ja lapsiin liittyvät asiat painavat heidän mieltään. Päihderiippuvuudesta irtaantumisen työllistymiseen ja asumiseen liittyvät kysymykset ovat aivan keskeisiä, ja ne pitäisi saada sidotuksi osaksi pitkäjänteisesti laadittavaa selviytymissuunnitelmaa. Naisten rikollisuus poikkeaa miesten rikollisuudesta, mistä johtuen rikollista käyttäytymistä käsittelevät tehtävät eivät oikein toimineet. Tehtävissä ei tavoiteta niitä

sidonnaisuuksia, jotka osaltaan pitävät naisia rikollisessa elämäntavassa ja tuhoavat heidän pyrkimyksiään elämäntavan muutokseen.

Naisvankien näkökulmasta laadittu käsikirja, jonka toteutuksessa olisi hyödynnetty niin työntekijöiden kuin vankien kokemuksia valittaessa ohjelmassa käsiteltäviä teemoja, niiden käsittelytapaa ja teemoihin liittyviä tehtäviä, olisi suomalaisessa vankeinhoidossa ainutlaatuinen ja käyttökelpoinen myös Kriminaalihuoltolaitoksen naisasiakkaiden parissa tehtävässä yhdyskuntaseuraamustyössä. Yhdessä päihdeohjaajan kanssa pohdimme toistuvasti sitä, miten tehtävien käsittelyn saisi syvenemään siten, että kurssilaiset todella keskittyisivät pohtimaan kulloistakin tehtävää oman elämänsä näkökulmasta. Kokemusten jakaminen on edellytys vertaistuen toteutumiselle ja vuorovaikutustaitojen kehittämiseksi, mitkä on määritelty ryhmämuotoisen kuntoutuksen vahvuudeksi vankeinhoidon päihdestrategiassa ja Vanajan osaston käsikirjassa. Tehtävien motivointiin, ymmärrettäväksi tekemiseen ja niiden pohjalta käytävään keskusteluun tulee erityisesti panostaa. Käsikirjassa olisi hyvä olla enemmän toiminnallisina harjoituksina toteutettavia tehtäviä. Tehtäviä voisi olla nykyistä vähemmän, jolloin voitaisiin keskittyä keskeisten teemojen yhteyteen huolellisesti valittuihin tehtäviin, joiden kautta esimerkiksi riippuvuutta, retkahdusta ja rikosten suhdetta päihteiden käyttöön käsiteltäisiin monesta eri näkökulmasta ja erilaisin menetelmin.

Ajoittain kurssilaisilla oli vaikeuksia ymmärtää, mitä tehtävällä ylipäänsä tarkoitetaan ja ennen kaikkea mikä on tehtävän merkitys itselle. Tästä vaikeudesta myös Vanajan entinen, useita vuosia kurssia ohjannut ohjaaja kertoi oman kokemuksenaan: tehtävät ovat liian vaikeita joillekin osallistujista, mikä herättää ahdistusta, turhautumista ja levottomuutta. Aina välillä tuli sellainen vaikutelma, että tehtäviä tehtiin, koska kurssilla oli sellainen käytäntö, mutta ei itseä varten. Käsikirjan perustavanlaatuisin ongelma on se, että tehtävät jäävät liian suurelta osin papereiksi, jotka ohjaaja jakaa ja joiden perusteella vastataan kysymyksiin ikään kuin suoritettaisiin koulu-tehtäviä opettajan kehotuksesta. Itsereflektiiviseen työskentelyyn eli omien ajatussisältöjen analysointiin keskittyminen ei ole kovin vaatimaton tavoite silloin, kun ryhmässä on paljon levottomuutta, väsymystä, masennusta ja henkilökohtaisia huolia. Siitäkin syystä käsikirjan kehittämiseen paremmin naisten tilanteisiin osuvaksi olisi hyvä panostaa.

Käsikirja on aika pieni raami, että kyllä siinä itse on aika lailla liossa. Sää et voi olla noteeraamatta ihmisten henkilökohtaisia suruja. Kyllä siinä saa olla liossa tosi paljon... (entinen päihdeohjaaja)

Oman kokemukseni perusteella suurempi ongelma on se, että naisten henkilökohtaisia asioita tuli aika vähän ryhmään jaettavaksi. Tuntuma ihmisten henkilökohtaisiin huoliin ja toiveisiin jäi melko ohueksi. Ihanteellinen tilanne olisi se, että käsikirja strukturoisi ohjelman toteutusta antaen sille johdonmukaisen suunnan ja samanaikaisesti tukisi osallistujien henkilökohtaisen

otteen vahvistumista suhteessa päihdeongelmaan ja elämään laajemminkin. Koska en ole ollut läsnä muissa kuin tutkimusprosessin aikana pidetyissä ryhmissä, en pysty arvioimaan missä määrin tilanne on ollut aiemmin erilainen. Tutkimuksen kohteena olleita ryhmiä ohjannut päihdeohjaaja antoi tilaa kaikille osallistujille ja rohkaisi kertomaan ajankohtaisista huolista, jotka vaikuttavat ryhmässä jaksamiseen. Kaikista murheistaan ei kuitenkaan ryhmätilanteessa halua tai pysty puhumaan, eikä se ole aina tarkoituksenmukaistakaan.

Aivan kuten edellä siteerattu päihdeohjaaja toteaa, käsikirja ei sinänsä takaa ohjelman toimivuutta, vaan oleellista on ohjaajan ja ryhmän jäsenten keskinäinen vuorovaikutus. Ohjaajan tehtävänä on turvallisen työskentelyilmapiirin luominen ja ylläpitäminen, mikä ei ole varsinkaan vankiloaloissa helppo tehtävä. On tärkeää, että vankeinhoidon koulutuksessa tarjotaan mahdollisuus paitsi toimintaohjelmien myös vuorovaikutustaitojen opiskeluun niin ryhmien ohjauksen kuin yksilötyön näkökulmasta.

7.4 VALINTAPROSESSI

Vanajan osaston päihdeohjelma on valtakunnallinen ja siihen voivat hakea naisvangit paitsi Hämeenlinnan vankilasta myös kaikista niistä vankiloista, joissa on naispaikkoja. Tutkimuksen aikana kursseille ei tullut yhtään hakemusta muista vankiloista. Sen sijaan vuoden 2006 syksyn kurssille tuli hakemuksia myös muista vankiloista, ja valituksi tulleiden joukossa oli Hämeenlinnan vankilan ulkopuolelta hakeneita. Valtakunnallisuus tekee jatkumoperiaatteen erityisen haasteelliseksi. Päihdeohjaajien ja myös muun kuntouttavan henkilöstön keskinäisen yhteistyön tulisi ulottua kaikkiin niihin vankiloihin, joissa on naispaikkoja.

Lähtisin ensin katsomaan minkälaisia vankeja täällä on. Nyt meillä on kurssi ja siihen pitäisi löytää vangit. Tällainen kurssi vastaa hyvin pienen vankiryhmän tarpeisiin. Kukaan ei ole koskaan kysynyt, hyötyvätkö vangit siitä. (päihdeohjaaja)

Vanajan osaston entinen ohjaaja suhtautui varsin kriittisesti päihdekuntoutuksen keskittämiseen lähinnä yhteen ryhmämuotoiseen päihdeohjelmaan. Kritiikin sisältö jäsentyy kahdelle ulottuvuudelle: ensinnäkin resurssien kohdentaminen siten, että suuri osa naisvangeista jää ulkopuolelle, koska he eivät täytä päihdeohjelman kriteereitä ja toiseksi ohjelman toteutus ”ylhäältä käsin”, jolloin vangit joutuvat sopeutumaan valmiiseen ohjelmaan sen sijaan, että kuntoutusta rakennettaisiin alhaalta ylöspäin, asiakaslähtöisyyden periaatteen mukaisesti vankien yksilöllisiin tilanteisiin perehtyen. Myös Suuttumuksen hallinta -kurssia useiden vuosien ajan ohjannut vartija kritisoi naisvankien sivuuttamista kurssin sisällöissä ja tehtävissä. Suuttumuksen

hallinta -kurssi ei hänen kokemuksensa mukaan vastaa naisvankien näkökulmasta relevantteihin ongelmiin *eivätkä meidän fikset naiset käytä sellaista kieltä kuin kurssin tehtävissä räyhäävät (mies)vangit*.

Tutkimusprosessin alkuvaiheessa omakin vaikutelmani oli, että vankeja on suorastaan haalittava päihdekurssille. Vaikka vangeista suurimmalla osalla ainakin virallisten tilastojen mukaan on vaikea päihdeongelma, ei vuoden 2005 syksyn päihdekurssille näyttänyt olevan riittävästi hakijoita, ja toisaalta kaikki potentiaaliset hakijat eivät olleet kuulleetkaan kurssihausta.

Osallistujia valitsemassa

Vuoden 2005 syksyllä kävimme, silloinen päihdeohjaaja ja minä, ensin Hämeenlinnan vankilan päihdeohjauksen osastoilla, taka-avolla ja ala-avolla, haastattelemassa päihdekurssille hakemuksen jättäneitä naisia. Vanajan osastolta käsin ohjelmaan hakeneet naiset olimme jo tavanneet. Päihdeohjaukselta osastoilta hakijoita oli yhteensä neljä ja Vanajan osastolta kaksi. Kurssille mahtui vielä pari vankia, eikä sitä paitsi ollut itsestään selvää, että kaikki avolaitoksesta tai päihdeohjaukselta hakeneet tulisivat valituiksi. Niinpä potentiaalisia ehdokkaita ryhdyttiin etsimään kerroksilta. Katseltiin vankien nimilistaa vartijoiden päivystystilassa: löytyisikö työssä käyvistä sopivia? Yhden naisen soveltuvuutta mietittiin, mutta paikalle sattunut sairaanhoitaja kertoi hänen olevan kovin ”lääkehakuinen”. Toinenkin ehdokas löytyi. Hänestä nuori naisvartija lausui, että *se on karvan verran ihminen*. Kyseinen nainen ei kuitenkaan ollut päihdekuntoutuksesta kiinnostunut. Äiti-lapsi-osastolla tuomiota suorittavalla nuorella naisella taas oli liian paljon rangaistusaikaa jäljellä. Hän pääsi myöhemmin syksyllä siirtymään avolaitokseen ja tuli valituksi keväällä alkaneelle päihdekurssille.

Seuraavalla viikolla teimme uuden haastattelumatkan tavataksemme kerroksilta löytyneet uudet ehdokkaat. Ensimmäisen kohdalla esteeksi tuli bentso-*diatsepiini*lääkitys, jonka asteittainen vähentäminen oli vasta aluillaan. Hänestä kerrosvartija sanoi arvionaan, että hän on *asiallinen, hyväkäytöksinen, varmasti hoitaisi työnsä kun vain töihin pääsisi ja varmaan selviytyisi avolaitoksessa*. Toisesta ehdokkaasta oli jo tehty avolaitospäätös, mutta hän ei ollut hakenut päihdekurssille. Päihdekuntoutus kiinnosti, mutta ajatus ryhmässä puhumisesta kauhistutti. Ohjaaja korosti mahdollisuutta keskeyttää kurssi, jos ryhmätilanne alkaa tuntua aivan mahdottomalta. Ohjaajan rohkaiseva motivointi tuotti tulosta: nainen päätti täyttää hakemuksen. Osaston käytävällä meitä tuli tervehtimään nuori nainen moppi kädessä. Hän kyseli, mistä olemme ja kuultuaan, että Vanajalta, alkoi selostaa, että *mulla on nyt ihan eri asenne kuin edellisellä tuomiolla*. Häntä en ole tämän lyhyen kohtaamisen jälkeen nähnyt.

Valintaprosessi lähtee liikkeelle siitä, että vanki toimittaa Vanajan osaston päihdeohjaajalle kirjallisen hakemuksen, jossa perustelee tarvettaan

päihdekuntoutukseen, kuvaa päihdehistoriaansa ja luettelee aiemmat päihdehoidot vankilassa ja siviilissä. Tämän lisäksi vanki asettaa tavoitteet omalle päihdekuntoutukselleen ja kertoo, mihin asioihin elämässään toivoisi muutosta.

Miksi tarvitsen päihdekuntoutusta?

Olen koonnut seuraavaksi esimerkkejä perusteluista, joita naisten hakemuksista löytyi. Ohjelmaan hakeudutaan välittömästi päihteenkäyttöön liittyvistä syistä, mutta moni mainitsee myös muita elämänalueita, joille toivoo muutosta. Aika usein tavoitteeksi on asetettu koko elämäntavan muutos.

”Haluan elää huumeetonta tavallista elämää selvin päin ja viettää poikani kanssa mahdollisimman paljon aikaa.”

”Haluan vakavasti ruveta elämään päihteetöntä elämää oman itseni ja lasten ja läheisten vuoksi.”

Usein perusteluna esitettiin äitiys: halu kuntoutua erityisesti lasten takia. Lasten merkitys hoitoon motivoivana ja kuntoutusta edistävänä voi olla merkittävä (esim. Hyytinen 2006; Ruisniemi 2006; Sariola 2006, 137–163). Äidin kuntoutuminen ei kuitenkaan ole itsestään selvä peruste huostaanoton purkamiselle. Siitäkin syystä olisi tärkeää, että naiset näkisivät päihdekuntoutuksen itselleen merkittävänä muutoinkin kuin äitiyden näkökulmasta. Hyvin yleinen perustelu on toive tavallisesta elämästä. Tähän toiveeseen saattoi sisältyä ajatus ”täydellisestä elämäntavan muutoksesta”. Marginaalista käsin katsotaan ”tavallista elämää” sellaisena, josta itsellä ei ehkä ole lainkaan kokemusta. Tiedetään, mistä halutaan pois, mutta ei oikein tiedetä, mitä halutaan tai onko se mahdollista. Myös omassa lapsuuden perheessä on saatettu viettää ”vallitsevasta normaaliudesta” voimakkaasti poikkeavaa elämää. Hakemuksista välittyy kuva vaatimattomista toiveista: elää päihteettömänä omassa kodissa omien lasten kanssa tai ainakin heitä tavaten ja työelämään sijoittuminen. Näiden tavoitteiden toteutuminen ei ole vain ”itsestä kiinni”, vaan kysymys on myös rakenteellisista ongelmista, työttömyydestä, asunnottomuudesta ja yhteiskunnassa vallalla olevista kovista asenteista marginaaliryhmiä kohtaan.

”Minulla on luja tahto päästä kiinni päihteettömään elämään myös siviilissä.”

Sitaatissa kerrotaan ikään kuin rivien välissä siitä, että päihteettömälle osastolle tai avolaitokseen voi hakea myös siinä (sinänsä hyväksyttävässä) tarkoituksessa, että suorittaa tuomion käyttämättä päihkeitä, vaikka mahdollisesti jatkaakin käyttöä vapautumisen jälkeen. Ilmaisuu ”päästä kiinni” kuvaa kiinnittymisen halua, ikään kuin omakohtaista tutustumista päihteettömään elämään. Muissakin perusteluissa oli luettavissa toiveita saada tietää

mahdollisuuksista elää ilman päihteitä. Jos päihteiden käyttö on alkanut 10-vuotiaana ja jatkunut koko nuoruusiän ja varhaisen aikuisuuden, ei ole ihme, että päihteetön elämä on outo ja vieras ajatus, jonka tarjoamiin mahdollisuuksiin pitää hiljalleen tutustua. Juuri tähän Vanajan osaston päihdeohjelmassa pyritään: etsitään yhdessä itselle mieluisia, mahdollisuuksien rajoissa olevia vaihtoehtoja päihteiden käytölle ja rikoksille.

”Rikoskierteen katkaisu etten enää joutuisi vankilaan.”

”Haluan elää päihteetöntä elämää siviilissä tuomion jälkeen, enkä palata takaisin päihtyneenä tehdyn rikoksen takia!”

Edellä olevissa sitaateissa perusteeksi esitetään vankeinhoidon ja sen sisällä toteutettavan päihdekuntoutuksen ensisijainen virallinen tavoite: uusintarikollisuuden vähentäminen. Kaikilla päihdeohjelmaan osallistuneilla ei ollut raskaita psykososiaalisia vaikeuksia. Pääasia oli päästä eroon huumeista ja niihin liittyneistä rikoksista. Muilta osin asiat tuntuivat olevan järjestävissä ilman syvempää elämäntilanteeseen kohdentuvaa työskentelyä. Nämä naiset olivat kuitenkin aivan pieni vähemmistö: useimmilla oli vaikea sosiaalinen tilanne.

”Haluan varmistaa etten siviilissä enää käyttäisi alkoholia niin runsaasti että siitä tulisi ongelma.”

Perustelu on poikkeuksellinen siinä merkityksessä, että hakija ilmaisee avoimesti aikomuksensa jatkaa alkoholin käyttöä. Useimmiten tavoitteeksi ilmoitetaan päihteettömyys, joka on sisään rakennettu, vaikka ei suoranaisesti julkilausuttu tavoite vankeinhoidon päihdeohjelmissa. Päihdekurssilla huume-taustaiset naiset saattoivat pohtia, onnistuisiko alkoholin kohtuullinen käyttö tai voisiko silloin tällöin polttaa pilveä, jos on luopunut kovista huumeista.

”Haluan asioita, jotka tukisivat päihteettömyyttäni. Selkeyttä ja suuntaa. Itseäni vahvemmaksi sen suhteen, etten heti tilaisuuden tullen pyörtäisi päätöksiäni.”

Hakemuksessa on rehellisesti kuvattu, kuinka hauras päihteettömyyspyrkimys on ja kuinka todennäköistä on retkahtaminen, vilpittömästä pyrkimyksestä huolimatta. ”Selkeys ja suunta” ovat juuri niitä asioita, joita monet naisvangit etsivät: miten löytäisi itselle sopivan elämäntavan ja merkitykselliset tavoitteet, joiden toteutumista voi konkreettisesti edistää.

”Haluan oppia arvostamaan elämän hyviä puolia eikä pitämään niitä itsestään selvinä, oppia iloitsemaan niistä ilman päihteitä.”

Viimeisessä sitaatissa korostuu omaan elämään ja ajattelutapaan kohdistuva muutostyöskentely laajemmin kuin vain päihteettömyysnäkökulmasta. Ilon

löytyminen tavallisesta arjesta kumoaisi uskomuksen ”päihteetön elämä on tylsää enkä saa mistään mielihyvää”.

Esteitä valituksi tulemiselle

Esteinä päihdekurssille valituksi tulemiselle voivat olla liian lyhyt tuomio ja keskenkäiset rikosasiat. Sakko- ja tutkintavangeilla ei ole mahdollisuutta osallistua kurssille. Kurinpidollisia rikkeitä, kuten väkivaltaista käytöstä tai huumeiden käyttöä, ei saa olla ainakaan lähimenneisyydessä. Epäilyt huumevälityksestä tai osallisuudesta rikos- ja päihdemyönteisessä alakulttuurissa saattavat nousta esteiksi. Vanajan osastolla pyritään takaamaan ympäristön päihteettömyys ja estämään rikosmyönteisen alakulttuurin syntyminen. Vuoden 2005 aikana Vanajalle muodostui alakulttuuria, joka tuotti vankien ja henkilökunnan välille vastakkainasettelua. On tärkeää, että vangit uskaltavat hakeutua henkilökunnan puheille asioitaan hoitamaan ja keskustelemaan, muutoin kuntouttavalta toiminnalta on pohja poissa. Vankiyhteisöön ei saa muodostua uhkailua eikä väkivaltaa, mitä huumevälitys ja siihen liittyvät velkasuhteet helposti tuovat mukanaan. On mahdollista, että yksittäiset vangit joutuvat kärsimään tästä varovaisuudesta. Vanki, johon kohdistuu epäilyjä ja joka ei siitä syystä tule valituksi avolaitoksen päihdeohjelmaan, ei ole välttämättä syyllistynyt mihinkään. Tämä osaltaan kuvaa sitä ristiriitaista tilannetta, jossa vankeinhoiton päihdekuntoutusta tehdään: on huolehdittava laitosturvallisuudesta ja samanaikaisesti yrittävä antaa kaikille mahdollisuus päihdekuntoutukseen.

Bentsodiatsepiinilääkitys tai vaikeat mielenterveysongelmat voivat olla hakeutumisen hylkäämisen peruste. Syvästi masentuneelle tai ahdistuneelle ihmiselle ryhmämuotoinen päihdekuntoutus ei ole oikea hoitomuoto. Riippuvuutta aiheuttavat, mutta lääkärin määräämät lääkkeet, korvaushoito ja mielenterveysongelmat ovat niitä kysymyksiä, jotka eivät saisi olla esteenä päihdekuntoutukselle. Nykyisellään ne kuitenkin voimakkaasti rajaavat niitä, muutenkin vähäisiä, kuntoutusmahdollisuuksia, joita naisvangeille on tarjolla.

Kurssilaisia valittaessa saa suuren merkityksen hakijan motivaatio työskennellä päihdeongelmansa eteen. Valinnoissa ensisijalla ovat nuoret ja ensikertalaiset. Priorisoinnin taustalla on pyrkimys saada päihde- ja rikoskierre katkeamaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Hypénin (2004) tutkimuksessa on osoitettu, että riski palata uudelleen vankilaan on pienin ensikertalaisilla, ja kasvaa kertaisuuden lisääntymisen myötä. Naisilla uusimisriski on pienempi kuin miehillä, ja erityisen pieni ensikertalaisilla keski-ikäisillä naisilla. (Mt. 39–50.) Ei ole mahdotonta, etteikö myös toistuvasti vankilaan palannut, nuori tai keski-ikäinen nainen, voisi tulla valituksi päihdeohjelmaan. Kurseille valituista 10 oli ensi kertaa vankilassa, kolme toista kertaa, yksi kolmatta ja yksi kuudetta kertaa. Motivaatio päihdeongelman hoitoon voi olla korkea siinä vaiheessa, kun päihteiden tuhoisuus näkyy jo kaikilla elämänalueilla. Sitä vastoin ensikertainen nuori ei välttämättä koe tarvetta päihteistä luopumiseen eikä ole valmis sitoutumaan hoitoon.

Menestyminen päihdeettömillä osastoilla on iso meriitti päihdeohjelman valintaprosessissa, mutta suoraan ”kerroksiltakin” voi tulla valituksi. Molemmilla kursseilla oli sekä päihdeettömiltä osastoilta että kerroksilta avovankilaan siirtyneitä ja myös heitä, jotka olivat jo valmiiksi Vanajalla rangaistusta suorittamassa. Hoitajaksoja saattoi olla elämänhistoriassa jo useita, jopa niin runsaasti ”ettei niitä enää muista”, mutta myös ensi kertaa päihdekuntoutukseen osallistuvia oli mukana kursseilla.

Valintaprosessissa tehdään yhteistyötä Hämeenlinnan vankilan päihdeohjaajien kanssa. Satunnaisemmin kuullaan sosiaalityöntekijää, psykologia, mielenterveyshoitajaa ja valvontahenkilökuntaa. Vangit eivät tarkalleen tiedä valitsemiskriteereitä eivätkä myöskään sitä, keiltä kaikilta tietoja kysytään. Aivan täsmällisiä kriteereitä valinnoille onkin vaikea määritellä. Sekä päihdeohjaajien että vankien näkemys oli se, että tieto päihdekuntoutuksesta ei välttämättä tavoita jokaista potentiaalista hakijaa, eivätkä kaikki vangit ehkä edes uskalla hakea päihdekurssille vankiyhteisön sisäisestä painostuksesta johtuen.

Skotlannissa naisvankien päihdekuntoutusta tutkinut Margaret Malloch (2000, 138) katsoo, että käytettävissä olevien resurssien rajallisuus johtaa helposti arviointeihin, joissa vangit kategorisoidaan kuntoutusta ansaitseviin ja ei-ansaitseviin. Valintaprosessin tekeminen nykyistä läpinäkyvämmäksi ja tiedonkulun selkiyttäminen niin, että kaikki päihdetaustaiset vangit varmasti saavat tiedon kuntoutusohjelmasta ovat ne kohdat, joiden kehittämiseen on perusteltua panostaa. Vankien asunnottomuuskokemuksiin kohdistuneessa tutkimuksessani (Granfelt 2003) Kuopion vankilan sosiaalityöntekijä Sinikka Makkonen toi esiin erittäin tärkeän asian: vankien joukossa on ihmisiä, jotka eivät katso olevansa sen arvoisia, että kukaan heidän asioihinsa paneutuisi. Voisiko vankeinhoidon päihdestrategiassa korostettu kuntoutukseen motivointi yhdeltä osaltaan olla erityisen huomion kiinnittämistä hiljaisiin, eristäytyviin ja syrjittyihin vankeihin?

Avolaitospaikan ja päihdekuntoutuksen keskinäinen kytkös

Olin jo aiemminkin hakenut Vanajalle. Tysseihin oli kirjoitettu, että pääsyn edellytyksenä on, että hakeutuu päihdekurssille. Ajattelin, että haetaan nyt sitten. Mutta kyllä mä nyt olen tyytyväinen: parempi näin kuin että olisin vain töissä.

Valintahaastattelussa vangilla on paine antaa itsestä oikeanlainen kuva, ennen kaikkea vakuuttaa omaa motivoituneisuuttaan ja varauksettoman myönteistä asennettaan päihdekurssia kohtaan. Erityisesti suljetun vankilan ”kerroksilla” tuomiotaan suorittavilla hakijoilla on paljon pelissä: päihdekuntoutukseen valituksi tuleminen merkitsee valtavaa ympäristön muutosta ja toimintamahdollisuuksien lisääntymistä. Valintahaastattelussa sekä päihdeohjaaja että vanki ovat sikäli hankalassa tilanteessa, että todellisia valinnan

vaihtoehtoja ei oikein ole. On oikeastaan turha kysyä, onko vanki valmis sitoutumaan ryhmämuotoiseen päihdekuntoutukseen, koska se on käytännössä ainoa vaihtoehto lukuun ottamatta korvaushoidossa olevia vankeja. Heillä puolestaan ei ole pääsyä ryhmämuotoiseen päihdekuntoutukseen.

Seuraava esimerkki kuvaa ”myönteisyyspakkoa”: Syksyn päihdekurssilla heräsi aika ajoin voimakasta kritiikkiä siitä, että päihdekurssilla toistellaan jo moneen kertaan suljetun vankilan päihdekuntoutuksessa käsiteltyjä teemoja ja tehtävät ovat osittain samoja. Tästä johtuen päätimme, että kevään valintahaastattelussa jokaiselta aiemmin päihdekuntoutukseen osallistuneelta hakijalta kysytään Vanajan kurssin mahdollisesta turhauttavuudesta nimenomaan asioiden toistuvuuden näkökulmasta. Joka ainoa nainen vakuutti päihdeohjaajalle, että ”ei missään tapauksessa, kertaaminen ja asioihin uudelleen paneutuminen on vain hyväksi”. Valintahaastattelu on tietysti mielessä kuin pääsykoe eikä mahdollista asetelmaa, jossa ohjaaja ja vanki voisivat aidosti paneutua miettimään, onko vapautteen valmentava päihdekurssi paras mahdollinen vaihtoehto kyseiselle hakijalle.

Valintahaastattelu on kuitenkin merkityksellinen: On tärkeää, että ohjaajalle muodostuu kasvokkaisen vuorovaikutuksen pohjalta näkemys kustakin hakijasta. Ryhmän toimivuutta ajatellen on välttämätöntä tavata hakijat etukäteen henkilökohtaisesti. Vuorovaikutustilanteessa muodostuvalla vaikutelmalla on myös merkitystä: esimerkiksi voimakkaasti ahdistunut ja vuorovaikutuksesta vetäytyvä ei selviydy ryhmätilanteissa, eikä ryhmä saa muodostua liian levottomaksi. Haastattelutilanteessa päihdeohjaaja ja vanki tutustuvat alustavasti toisiinsa, mikä on ryhmän aloituksessa tärkeää. Syksyn ryhmässä alkutilanne oli ohjaajan näkökulmasta hankala, koska edellinen ohjaaja oli tehnyt valintahaastattelut, ja vangit olivat ehtineet mieltään hänet päihdekurssin ohjaajaksi.

Molemmilla päihdekurseilla oli hyvin eri vaiheessa olevia naisia: jotkut olivat työstäneet päihdeongelmaansa varsin pitkälle, toiset vasta miettivät ristiriitaisin ajatuksin mahdollista päihdeettömyyttä.

Voisiko olla kaksi ryhmää: sellaisille jotka on osallistuneet kerrosten päihdekuntoutukseen ja olleet ala-avolla, ja toinen niille, jotka on ihan alussa?

Voisiko olla kaksi eri ryhmää? Niille, jotka on olleet hoidossa ja niille jotka ei ole vielä yhtään ajatelleet. Kun ei voi sanoa, että ei se noin ole, vaikka tietääkin. Itse on joskus ajatellut ihan samalla tavalla...

Eryteisesti kevään päihdekurssilla oli hyvin erilaisessa elämäntilanteessa olevia eri-ikäisiä naisia, joiden suhde päihdeettömyyteen vaihteli kovasti. Samoin oli eroavuutta halussa ja valmiudessa paneutua tehtäviin. Päihdekurssilla meni huomattavan paljon aikaa sellaisiin kysymyksiin kuin *tarvitsenko ylipäänsä*

minkäänlaista hoitoa tai apua, koska pystyn kyllä olemaan raittiina, jos todella haluan. Jos ryhmässä edetään toipumisprosessin alkuvaiheessa, päihdeettömyyspyrkimysten kanssa vielä kovin ambivalenttien ehdoilla, ovat vaarassa jäädä sivuun ne kysymykset, joihin päihderiippuvuutta enemmän pohtineet, päihdeetöntä elämää jo aiemmin yrittäneet, olisivat valmiita paneutumaan. Alkeistasolla pysyttelemisen on siinä mielessä epäoikeudenmukaista pitemmällä olevia kohtaan, että ne lukuisat vaikeat kysymykset, joita heillä olisi käsiteltävänä esimerkiksi retkahtamisen, omaa riippuvuutta ylläpitävien tekijöiden ja sosiaalisen verkoston työstämisen näkökulmasta jäävät vähäiselle ja pinnalliselle käsittelylle. Tämä epäoikeudenmukaisuus korostuu siitäkin syystä, että myös pitemmälle päihderiippuvuutta työstäneillä on todella paljon tehtävää paitsi päihdeongelmansa myös kokonaiselämäntilanteensa kanssa.

Päihdeohjelmaan osallistuneista naisista yhdelläkään ei ollut päihdeiden käyttö hallinnassa ennen vankilaan joutumista. On kuitenkin aivan eri asia, jos päihdeongelmaa on jo ehkä useammassakin laitospääntötyössä ja avohoidossa vakavasti työstänyt kuin jos ensimmäistä kertaa miettii mahdollisuutta olla ilman päihdeitä tai ainakin rajoittaa niiden käyttöä. Kaksikymmentuotiaan nuoren ajattelu- ja kokemusmaailma on myös hyvin erilainen kuin keski-ikäisen monen lapsen äidin tai viisikymmenvuotiaan psykoterapiassa elämänsä analysoineen naisen. Vanajan päihdekurssille tulee päihdeettömältä sopimusosastolta, taka-avolta, naisia, jotka eivät ole vankeusaikana mitenkään käsitelleet päihderiippuvuutta, vaan ovat ainoastaan olleet ilman päihdeitä. Miksi taka-avolla ei ole päihdekuntoutusta? Naisten kertoman mukaan se eroaa vankilan tavallisista osastoista ainoastaan siinä suhteessa, että vankeja on vähemmän, ja siksi on rauhallisempaa kuin kerrosten hälinässä.

Vanajan osaston henkilökunta paneutuu huolellisesti päihdekurssin valintoihin. Yleisemmästä näkökulmasta katsottuna on kuitenkin ongelmallista se, että vankien pitää täyttää tietyt kriteerit mahtuakseen ohjelman raameihin. Tämä ei olisi ongelma, jos naisvankien päihdekuntoutuksessa olisi tarjolla erilaisia vaihtoehtoja. Valintaprosessissa on kyse vallankäytöstä, joten on syytä kirjoittaa valintakriteerit selviksi ja saattaa ne jokaisen vangin ulottuville. Yksittäisten työntekijöiden näkemykset ovat aina subjektiivisia. Jos vanki salaa lääkityksen siinä toivossa, että pääsisi kurssille, eikö se toisaalta kerro motivaatiosta? Päihdeohjaajalla on huomattavan paljon valtaa, ja siksi olisikin tärkeää pohtia omaa työtehtävää myös vallankäytön näkökulmasta. Erityisen tärkeää se on siksi, että vangit ovat alisteisessa asemassa. Onko vangilla realistinen mahdollisuus valittaa, vaatia tarkempia perusteluja siitä, miksi ei ole tullut valituksi ja mahdollisesti saada päätökseen muutos? Vankia saatetaan kehottaa hakemaan uudestaan päihdekuntoutukseen, mutta hän ei ehkä sittenkään tule valituksi. Niiden vankien kanssa, jotka eivät tule valituksi, pitäisi pohtia muita vaihtoehtoja. Kielteisen päätöksen saanutta vankia ei saa jättää yksin, koska päihdestrategiassa korostetaan motivointia päihdeongelman hoitoon ja vangin oikeutta päihdekuntoutukseen.

Ryhmässä

Iltaisin olen kokenut pelkotiloja, että voi ei, taas se ryhmä. Ryhmän aikana on tullut paniikin tunteita, viimeksi silloin kun paikalla oli vierailija. Yritän aina saada sanotuksi omat vastaukseni ensimmäisenä, niin sitten saa olla rauhassa. On siitä tullut itsetuntoakin, että olen pystynyt olemaan ja sanomaan. NA-käynneistäkin tulee stressiä ja jos joku ulkopuolinen tulee ryhmään. Ryhmässä käsiteltävät asiat ovat periaatteessa jo ennestään tiedossa, mutta kyllä niitä tulee pohdittua aika lailla ja tuleehan muilta uutta näkökulmaa, kun kuulee erilaisia kokemuksia. Siitä itsetuntemusosiosta sen verran, että tietäähän nuo omat hyvät ja huonot puolet muutenkin. Mutta kyllä kurssi laittaa miettimään omaa elämää laajemminkin. Läheisriippuvuutta pohdin paljon. Liikuntaa ja ruuanlaittoa saisi olla enemmän. Minusta ryhmä saisi olla toiminnallinen. Mietin kyllä itsekseeni ja pidän kahdenkeskisistä keskusteluista. Ryhmässä ei pysty syventymään asioihin, kun jännittää niin kovasti. Kaikki energia kuluu siihen, että pystyy olemaan. Jos olisin tiennyt, että kurssin käyminen on minulle näin kova paikka, niin en olisi ollenkaan tullut mukaan.

Edellä olevan sitaatin neljä viimeistä virkettä kertovat myös monen muun päihdekurssilaisen kokemuksista: ryhmätilanne ahdistaa ja tuottaa niin voimakkaita jännitysoireita, että varsinaiseen asiaan syventyminen jää melkein pä sivuseikaksi. Ryhmässä selviytyminen tulee itsetarkoitukselliseksi suoritukseksi, jolloin se ei enää palvele oman elämän näkökulmasta merkityksellisten asioiden työstämistä. Pelot ja jännitysoireet näyttäytyvät aineistossani niin omakohtaisten havaintojeni kuin naisvankien itsensä ja työntekijöiden kertoman perusteella niin vakavina ja monella tavoin elämää haittaavina, että niiden käsittelyyn olisi perusteltua paneutua päihderyhmän työskentelyssä. Vanajan osaston päihdekurssin läpikulkeva teema on itsetuntemuksen ja -arvostuksen syventäminen. Vuorovaikutukseen liittyvän ahdistuksen tutkiminen voisi edistää itsetuntemuksen syvenemistä ja vahvistaa itsearvostusta.

On tärkeää, etteivät joku tai jotkut ryhmän vahvat jäsenet ole esteenä niiden asioiden käsittelylle, jotka ovat toisille vangeille tärkeitä. Ohjaajalta vaaditaan sekä herkkyyttä kuulla ja nähdä yksittäisten ryhmän jäsenten tarpeita että lujuttua rajoittaa manipulointipyrkimyksiä. Jos kurssilla on vain yksi ohjaaja, kuten Vanajan osastolla, on aivan välttämätöntä, että ohjaajalla on säännöllinen työnohjaus, jossa hän voi tarkastella yhdessä työnohjaajan kanssa sitä, mitä kaikkea ryhmässä on meneillään.

Jonkun nuoren narkomaanin maailma on aika kaukana omasta elämästä, ihan kielenkäytöstä lähtien. Ryhmä on niin heterogeeninen, että keskustelun syvenemiselle ei oikein ole edellytyksiä. Sikäli on hyvä, että on luennointia. Toivoisin, että syntyisi enemmän keskustelua.

Toisin kuin voisi kuvitella, päihdetaustaiset naisvangit eivät ole samasta muotista valettuja narkomaaneja tai alkoholisteja, vaan omanlaisiaan persoonallisuuksia, joilla ei välttämättä ole paljoakaan yhteistä keskenään. Kun on viettänyt muutaman kuukauden Vanajan osastolla, havaitsee, että tietyt naiset liikkuvat usein keskenään, kahden tai kolmen hengen ryhmissä. On heitäkin, joita näkee enimmäkseen yksin tai isommissa porukoissa, mutta yhteisenä yhteisönä Vanajan osaston naiset eivät näyttäydy. Syksyn päihdekurssin osallistujista suurin osa tuli Hämeenlinnan vankilan päihdeettömiltä osastoilta, useimmat sopimusosastolta, niin sanotulta taka-avolta. Naiset keskustelivat ryhmässä käsitellyistä aiheista myös keskenään. Parinkymmenen vuoden ikäero ei estänyt yhteisyyden kokemusta, joka oli rakentunut Hämeenlinnan vankilan päihdekuntoutusryhmässä. Ainoa suoraan ”kerroksilta” kurssille valittu nainen mainitsikin kahdenkeskisessä haastattelussa siitä, että kaikki muut tuntevat toisensa pitemmältä ajalta.

RG: Olisitko kaivannut, että ryhmässä olisi ollut enemmän 40–50-vuotiaita?

En, en todellakaan. Mun mielestä ikä ei ratkaise, on kivempi että on vähän kaiken ikäistä. En todellakaan kokenut niin. Ei todellakaan mitään mummokerhoa tai nuorisokerhoa, vaan ihan semmonen sekaryhmä on hyvä. En mä jaksa mitään tätimeininkiäkään, tiedätkö. Mun mielestä se oli ihan hyvä ryhmä, se mikä meillä oli.

Mikään yksittäinen asia ei takaa ryhmän toimivuutta. Myös ryhmän jäsenten eroavuuksilla on rikastuttava merkitys, kun on mahdollisuus eläytyä toisten erilaisiin kokemuksiin ja oppia toisten ajattelutavoista. Ryhmässä voi myös saada itsetuntoa vahvistavia kokemuksia omista vuorovaikutustaidoista. Vanajan osaston päihdekurssilla yksi niistä naisista, joille ryhmätilanteet olivat pelottavia, muisteli ryhmän ensimmäiseen istuntoon sisällyntä esittäytymistä ja omaa vapautunutta puheenvuoroaan:

Jälkikäteen mietin, että olinko se tosiaan minä?

Naiset kertoivat vuosien takaisista kokemuksista, joissa heidät oli pakotettu muiden ihmisten läsnä ollessa tekemään jotakin, minkä he olivat kokeneet ylivoimaiseksi. Isossa kaupassa asioidessa tai väen paljoudessa tulee tunne, että on päästävä äkkiä ulos. On vaikea hengittää ja tuntuu siltä kuin kurkusta kuristettaisiin. Kokemus Vanajan osaston ruokasalista, jossa monta kymmentä naista on syömässä samaan aikaan, saattoi tuntua aluksi kertakaikkisen kamalalta, ja vielä kuukausien jälkeen pyrittiin selviytymään ruokailutilanteista mahdollisimman nopeasti.

Kevään ryhmässä osallistujien keskinäinen päihdeohjelman teemoihin kohdistuva keskustelu oli vapaa-aikana vähäisempää, ryhmään muodostui enemmänkin kahdenkeskisiä suhteita. Alussa näytti siltä, että ryhmään on rakentumassa erittäin avoin ja keskinäistä tukea tarjoava ilmapiiri. Olimme,

päihdeohjaaja ja minä, ensimmäisten viikkojen ajan vaikuttuneita naisten rohkeudesta käsitellä asioita. Prosessin puolivälissä ryhmässä ilmeni epäluotamusta, ja ilmapiiri muuttui jännitteiseksi. Tilannetta käsiteltiin ryhmässä useita kertoja, mutta aivan kokonaan kireys ei väistynyt.

Jos ryhmässä on jokin akuutti asia, joka painaa, se täytyy ottaa ensin, muutoin ei kukaan jaksa keskittyä. (päihdeohjaaja)

Juuri näinhän se periaatteessa on, mutta entä jos asiaa ei syystä tai toisesta saada sanotuksi? Asia voi liittyä joidenkin kurssilaisten keskinäisiin ristiriitoihin, joita ei haluta tai uskalleta käsitellä ryhmässä. Voi olla myös niin, että vangilla on elämässään niin isoja vaikeuksia, ettei hän jaksa keskittyä ryhmän aiheisiin, mutta ei myöskään halua tai katso voivansa puhua näistä asioista. Kahdenkeskisissä haastatteluissa, kurssin päättymisen jälkeen, kuulin joiltakin naisilta heitä kohdanneista suruista, kuten läheisen ihmisen kuolema tai seurustelusuhteen katkeaminen. Ryhmän aikana minulla ei ollut mitään tietoa näistä tapahtumista. Haastattelutilanteissa tuli joskus esiin jokin asia, josta minua erityisesti kiellettiin kertomasta eteenpäin. Salassa pidettävä asia saattoi olla esimerkiksi huoli miesystävän tai aviomiehen rikollisesta toiminnasta. Osallistujista yhdellä tai useammalla voi olla paha olo, josta ei millään saa otetta, mutta se vaikeuttaa keskittymistä kurssiohjelmaan.

Ryhmässä saattaa elää ikään kuin kaksi tasoa: se mistä keskustellaan ja se, mikä on vaiettuna taustalla. Elämä vankilassa on jo sinänsä raskasta ja kun useimmilla naisvangeilla on läheisiin ja ylipäänsä siviilielämään liittyviä huolia, vaikuttavat nämä tekijät osaltaan siihen, missä määrin osallistujat jaksavat syventyä kurssin tematiikkaan. ”Tunneympäristö” tekee kurssin ohjaamisen ajoittain emotionaalisesti hyvin kuormittavaksi, sitä kuormittavammaksi mitä herkemmin ohjaaja aistii ryhmän ja yksittäisten naisten tunnetiloja. Myös ryhmän jäsenet aistivat toistensa tunnetiloja. Itselle merkityksellisiä asioita saatettiin jättää nostamatta esiin tai tyytyä pintapuoliseen käsittelyyn, jotta toisille tai jollekulle ryhmän jäsenelle ei tulisi hankala olo. Naiset kertoivat, että jos jollakulla asuinsolussa on hyvin vaikeaa, se heijastuu koko solun ilmapiiriin.

7.5 KESKITTÄMINEN, AVOIMUUS JA LUOTTAMUS

Molempien päihdekurssien palautteissa esitettiin toivomus, että tehtäviin paneuduttaisiin keskittyneesti ja runsaasti aikaa käyttäen eikä niin, että käydään nopeasti läpi suuri joukkoa tehtäviä. Tämän toivomuksen suuntaisesti ohjaaja, ja me molemmat yhdessäkin, pyrimme työskentelemään, mutta läheskään aina se ei onnistunut. Ei vaikka yritimme tarkentavia kysymyksiä esittämällä saada keskustelun pysymään tietyssä teemassa ja

syvenemään henkilökohtaisesti merkittävälle tasolle. Ryhmässä oli myös avointa vastustusta henkilökohtaisten merkitysten etsintää kohtaan:

Mä en halua syventyä pohtimaan. Ei näitä asioita kannata märehtiä.

Tai

Yritän sanoa vastaukseni mahdollisimman nopeasti ja toivon, ettei tulisi lisäkysymyksiä.

Jälkimmäinen kommentti ei liity haluttomuuteen käsitellä asioita syvemmin vaan vaikeuteen olla ryhmässä ja puhua omista asioista useamman ihmisen kuullen. Kun ryhmässä oli käsitelty kurssilaisten elämänhistoriaa elämänniivan avulla, kyseinen nainen kertoi jälkikäteen, että häntä jännitti aivan kauheasti.

Vaikka toivottiin tehtäviin paneutumista ”ajan kanssa”, niin toisaalta etenkin syksyn kurssilla huudeltiin ”mennään eteenpäin!” eikä keskittymisestä toisinaan tullut yhtään mitään. Työskentelyn syveneminen ei ole vain ohjaajan ammattitaidosta eikä käytettävän aineiston mielekkyydestä kiinni. Aina naiset eivät jaksaa, pysty eivätkä halua keskittyä pohtimaan käsiteltävää teemaa. On tärkeää, ettei ryhmän työskentelylle aseteta kohtuuttoman korkeita tavoitteita. Hajanaiset ja levottomat istunnot ovat väistämätön osa kurssin työskentelyä ja vankien toipumisprosessia. Ilmaisemalla väsymystä, turhautumista ja pettymystä, kurssilaiset kertovat pahasta olost, vankilaelämään liittyvästä ahdistuksesta ja siviilielämään kohdistuvista huolista. Ne kerrat, jolloin ryhmässä herää pyrkimyksiä manipulointiin ja päihdekuntoutuksen mitätöintiin, ovat ohjaajalle raskaita, mutta työskentelyprosessin tärkeä osa.

Ohjaajan ammattitaidon tärkeä ulottuvuus on sietää työskentelyn hajanaisuutta, turhautumisen ilmauksia ja häneen kohdistuvaa pettymystä ja mitätöintiä. Hajanaisuuden sietäminen ja työskentelyn johdonmukainen eteenpäin vieminen kurssilaisia motivoiden on haasteellinen tehtävä. Ohjaajan motivoituneisuuden merkitystä voi tuskin liiaksi korostaa. Jos ohjaaja ei näe kuntoutuksella olevan merkitystä eikä jaksaa uskoa jokaisen ryhmän jäsenen kuntoutumismahdollisuuksiin, hän ei pysty auttamaan vankeja voittamaan muutostyöskentelyyn kohdistuvaa ambivalenssia ja ajoittaista toivottomuutta. Erityisesti syksyllä, jolloin aloitimme kurssin sysipimeinä marras-joulukuun aamuina klo 7.30, täyttivät uupumus ja työskentelyyn kohdistuva vastustus opetuskeittiön kuin paksu hiilenmusta usva. Kurssilaiset kyselivätkin, miksi kurssi on ajoitettu aamuiksi, ja tältä pohjalta kevään kurssi päätettiin pitää iltapäivisin. Iltapäiväajoitukseen kaikki olivat tyytyväisiä.

Vankeinhoidon päihdekuntoutus ei ole psykoterapiaa, eikä ohjaajilla ainaakaan pääsääntöisesti ole psykoterapiakoulutusta. Päihdeohjelman toteutus on ryhmämuotoista opiskelua, jossa paitsi asiasisällöillä myös vuoro-

vaikutuksella on suuri merkitys. Tavoitteellisen yhteistyösuhteen muodostaminen vankien kanssa, sekä ryhmänä että yksilöinä, on ohjaajan haasteellinen tehtävä. Sekä ryhmän että sen yksittäisten jäsenten suhde ohjaajaan on ryhmän ilmapiirin ja sen myötä toimivuuden näkökulmasta ensiarvoisen tärkeä. Kurssin aikana ohjaaja ei mitenkään voi riittävästi vastata yksittäisten vankien tarvitsevuuteen: yksi työntekijä ei ehdi paneutua kahdeksan naisen yksilölliseen tilanteeseen ja samalla hallita ryhmäkokonaisuutta. Mutta jokaisen vangin tulee kurssin aikana saada kokemus siitä, että häntä halutaan kuunnella ja hänet kohdataan kokonaisena ihmisenä, jolla on tärkeää sanottavaa. Tämä periaate on kuntoutuksen lähtökohta.

Ohjaajan pitää olla samanaikaisesti herkkä ja luja: aistia ryhmän ja sen yksittäisten jäsenten tunnelmia ja huolehtia työskentelyn etenemisestä. Ryhmässä on ajoittain voimakasta vastakkainasettelua ja rajojen koettelua. Näissä tilanteissa ohjaaja joutuu kestäämään yksinäisyyttä ja manipulaatiota. Ryhmään osallistuvilla vangeilla on oikeus ilmaista pahaa oloaan, jota ohjaajan täytyy ottaa vastaan ja pystyä käsittelemään. Yksin työskentelevällä ohjaajalla täytyy ehdottomasti olla säännöllinen yksilötyönohjaus, ja tämä on ainakin Vanajan osastolla ymmärretty. Uupuneena ohjaaja ei jaksa olla läsnä oleva, herkkä ja selvärajainen, vaikka se on ryhmän hyvän työskentelyilmapiirin edellytys. Käsikirja on tärkeä apuväline, mutta siitä huolimatta ohjaajan tärkein työväline on hänen oma persoonallisuutensa, jonka kautta hän suodattaa teoreettiset opinnot, asiakastyön menetelmät ja käsikirjan sisällöt.

Päihdekuntoutusta laitossyhteisössä tutkinut Arja Ruisniemi (2006, 38–39) korostaa, että työntekijän ja asiakkaan suhde on yhtä tärkeä kuin asiakkaan suhde vertaisryhmään. Näin siitakin huolimatta, että vertaisryhmältä saatu palaute on usein merkitykseltään suurempi kuin työntekijöiltä saatu. Minna-Kaisa Järvisen (2006) kriminaalihuollon asiakassuhteita ja Riitta Hyytisen (2006) huumeiden käyttäjien laituskuntoutusta koskevista tutkimuksista nousi luottamuksellinen asiakassuhde erityisen merkitykselliseksi asiakkaiden arvioinneissa. Järvisen (mt. 56–69) tutkimuksessa tulee esiin, kuinka työntekijän osoittama luottamus saattaa olla rikostaustaiselle asiakkaalle ainutlaatuinen ja siten aivan erityisen merkityksellinen kokemus. Vankilasta vapautuneet huumeiden käyttäjät kohtaavat pääsääntöisesti epäluottamusta ja lähtökohtaisen oletuksen, että he ”vedättävät ja huijaavat”.

Järvisen (2006, 69–74) tutkimukseen osallistuneet kriminaalihuollon asiakkaat arvostivat sitä, että työntekijä piti heitä ”tutustumisen arvoisina” muutoinkin kuin kapeasta ongelmanäkökulmasta nähtynä. Tällöin syntyy kokemus vastavuoroisuudesta: myös työntekijä on vuorovaikutuksessa saavana osapuolena. Päihdekurssilla oli lukuisia tilanteita, joissa oli havaittavissa ja aistittavissa vastavuoroisuutta ohjaajan ja naisvankien välillä. Vastavuoroisuus voi toteutua myös non-verbaalin viestinnän kautta tai ”hyvänä tunnelmana”, jolloin kurssilaiset eivät ole ensisijaisesti päihdeongelmaisia vankeja vaan elämäänsä pohtivia naisia, joilla on järkevää ja mielenkiintoista sanottavaa.

Vankila ei ole yhtään terapeuttiin ympäristö.

Eri tavoin konkretisoituva luottamuksen puute on ehkä vakavin este terapeuttiin ympäristön luomiselle vankilaloissa (Malloch 2000, 127). Hinsebergin naisvankilassa tutkimuksen tehnyt Odd Lindberg (2005, 28) määrittelee laitospöytäkirjoituksen keskeisiksi piirteiksi: älä luota kehenkään, älä puhu äläkä näytä heikkouksiasi toisille vangeille. Mahdollisuudet myönteisiin ihmissuhteisiin ja kuntoutukseen olivat suljetussa laitoksessa kovin rajoittuneet ja muutoinkin naisvankien elämäkulussa. Monilla naisilla oli kokemuksia itseän kohdistuneesta uhkailusta ja painostuksesta. Periaate ”ei tule puhua eikä luottaa” oli sisäistetty sekä suhteessa henkilökuntaan että toisiin vankeihin. Naisvankit pelkäsivät näyttäytyä heikkoina eivätkä tahtoneet näyttää tunteita, joita toiset voisivat käyttää hyväksi. He puhuivat kahdenkeskisissä haastatteluissa surusta, syyllisyydestä, häpeästä ja loukkauksista, mutta eivät halunneet näyttää näitä tunteita muille vangeille. (Mt. 28–31.)

Vanajan osaston päihdekurssilla useimmat äidit itkivät sillä kerralla, jolloin puhuttiin kodista, lapsista ja sijoitusperheistä. Naiset puhuivat ujoudesta, sosiaaliin tilanteisiin liittyvistä peloista ja jännityksestä, jopa ihmispelosta. Kevään ryhmässä puhuttiin avoimesti siitä, kuinka arka aihe seksuaalisuus on, ja kuinka ahdistavalta sen käsittely ryhmässä tuntui. Naisilla oli keskenään ystävyyssuhteita, ja moni koki ainakin jonkun työntekijöistä sellaiseksi, jolle saattoi kertoa henkilökohtaisia huolia. Paikalla todellakin on merkitystä: avolaitos mahdollistaa myönteisten ihmissuhteiden luomisen myös vankilassa.

Vanajan osaston päihdekurssilla läheisriippuvuusosiosta vastannut vartija käsitteli yhtenä teemana yllä mainittua kolmen kiellon periaatetta (älä tunne, älä luota, älä puhu) perheen sisäiseen vuorovaikutukseen juurtuneena rasitteena. Vankilan päihdekuntoutuksessa luottamuskysymys asettaa rajoituksia keskinäiselle avoimuudelle ja ajoittain se lukkiinnuttaa vuorovaikutuksen jopa niin, että ryhmän toimintakyky vaarantuu. Kevään päihdekurssin aikana, luottamuspöytäkirjoituksen ollessa pahimmillaan, yksi naisista sanoi, että *ei täällä voi puhua mistään*. Ryhmän ilmapiiri oli tuolloin hyvin jännitteinen ja oli vaikea ymmärtää, mistä kaikesta lopulta oli kysymys.

Suora ja avoin kommunikaatio on tavoiteltava periaate, mutta vaativa toteuttaa missä tahansa ryhmässä ja vankilaloissa aivan erityisen vaikeasti saavutettava ideaalitala. Ryhmän jäsenet viittasivatkin siihen realiteettiin, että toista loukkaamatta on vaikea sanoa asioita suoraan. Suorapuheisuus saattaa päinvastoin entisestään lisätä ryhmän jäsenten keskinäisiä jännitteitä.

Valintahaastatteluissa ohjaaja kysyi hakijoilta, millainen heidän mielestään on hyvä ryhmä. Avoimuus, mahdollisuus puhua vapautuneesti itselle tärkeistä asioista, keskinäisen jakamisen kokemus olivat juuri niitä asioita,

joita naiset ryhmältä toivoivat. Monta kertaa tämä myös toteutui. Tällöin ryhmään syntyi naisten välille keskustelua, jossa toisen puheenvuoro rohkaisi kertomaan omista kokemuksista. Molemmissa ryhmissä yllettiin ajoittain dialogisuuteen eli etsimään yhdessä uutta ymmärrystä käsiteltäviin asioihin. Dialogisuudessa ei pyritä samanmielisyyteen, vaan erilaiset näkemykset nähdään toisiaan rikastuttavina (Järvinen 2006, 151–155).

Lindbergin (2005, 12–13) mukaan naisvangit haluavat miesvankeja enemmän keskustella henkilökohtaisista asioistaan, ja heillä on suuri tarve käsitellä lapsuuden traumaattisia kokemuksia ja miessuhteissa kokemaansa väkivaltaa. Naiset ovat usein huolissaan lapsistaan ja tuntevat syyllisyyttä ja häpeää, koska kokevat olevansa huonoja äitejä. Tällaisten henkikohtaisten arkaluonteisten asioiden käsittely edellyttää suurta luottamusta ryhmän sisällä. Luottamus on avoimuuden edellytys, ja avoin vuorovaikutus vahvistaa luottamusta edellyttäen, ettei luottamusta rikota.

Lapsuuden traumaattisten kokemusten työstäminen ei ole sellainen teema, joka soveltuisi ryhmämuotoiseen vapauteen valmentavaan päihdeohjelmaan. Päihdekurssilla käsiteltiin sosiaalista verkostoa, merkitykseltään erilaisia ihmissuhteita ja riippuvuutta. Elämä väkivaltaisessa, pelon ja nöyryyten täyttämässä parisuhteessa on monen naisvängin todellisuutta, joka varjostaa vapautumiseen liittyviä suunnitelmia ja toiveita uudesta elämäntavasta. Vanajan osastolla päätettiin aloittaa erillinen kurssi väkivaltaa kohdanneille naisille siten, että kurssista vastaa yhdessä sairaanhoitajan kanssa ulkopuolinen asiantuntija. Parisuhdeväkivalta ja päihteet muodostavat yhdessä tuhoisan, naisen itsetuntoa murentavan ja toimintakykyä lamauttavan yhdistelmän (Husso 2003, 178–181). Siksi väkivallasta puhuminen, niin uhri- kuin tekijänäkökulmasta, on myös päihdekurssilla perusteltua.

On ymmärrettävää ja oikeutettua, että naiset suojaavat päihdekurssilla yksityisyyttään. Myös avovankilassa yksityisyyden alue on kovin rajallinen, vaikka sitä onkin suljettuun laitokseen verrattuna runsaasti. Erityisen tärkeää on sopia tiedonkulusta muun henkilökunnan, varsinkin yhdyshenkilöinä toimivien vartijoiden kanssa. Luottamuksellisuuden periaatteen mukaisesti ohjaaja ei saa puhua yhdyshenkilölle vängin ryhmässä kertomista asioista, ellei vanki ole läsnä tai antanut lupaa. Ulkopuolisen mielestä ehkä pieniltä tuntuvat asiat saavat vankilassa suuren merkityksen. Tällaisia ovat esimerkiksi poistumisluvut: vanki saattaa pelätä, että avoin vaikeuksista kertominen johtaa kielteiseen lomapäätökseen.

Kuten jo aiemmin olen todennut, kevään päihdekurssilla vallitsi alkuvaiheessa avoin ja toisia tukeva ilmapiiri, joka kuitenkin huononi ryhmän edetessä. Tätä ongelmaa yritettiin yhdessä käsitellä ja saavuttaa uudelleen avoin ilmapiiri, siinä kuitenkin täysin onnistumatta. Naiset pohtivat miten omalta osaltaan voisivat edistää ryhmän keskinäistä tukea ja avoimuutta:

Hyväksyn toiset kurssilaiset sellaisenaan. Tuen toisia ryhmäläisiä parhaalla mahdollisella tavalla.

Suoraan sanominen on vaikeaa kun kaikki reagoivat niin eri tavalla. Täällä ei voi sanoa suoraan. Ei ole luottamusta.

Erja tarkoitti, että tulee raja jonka yli ei voi mennä, Anniina selvensi.

Tourusen ja Perälän (2004, 34–56) tutkimuksessa kuvataan, kuinka päih-teettömän osaston ryhmätilanteissa vallitsi ”äkkiä pois” -tunnelma ja tunne-ryhmä oli viidessä minuutissa ohi. Tilanteissa, joissa joku vangeista esitteli päihdekartaansa, yleensä vain henkilökunta esitti kysymyksiä, ja vangit joko istuivat hiljaa tai naureskelivat keskenään. Tällainen tilanne on tuttu myös Vanajan ryhmistä. Varsinkin syksyllä tilanne oli usein sellainen, että ohjaaja ja minä esitimme tarkentavia kysymyksiä siinä toivossa, että keskustelu syvenisi ja tehtäviin paneuduttaisiin kunkin osallistujan näkökulmasta. Alkusyksyllä tällainen tilanne kriisiytyi. Yksi ryhmän jäsen toi kovaäänisesti esiin, kuinka ahdistavia hiljaisuudet ovat ”*ja sitten te teette niitä loistavia kysymyksiänne!*” Muistan vieläkin elävästi ryhmässä vallinneen ahdistavan hajanaisuuden tilan. Edelleen muistan sanoneeni:

Jos teistä kukaan ei sano mitään, niin se asioistaan kertonut ihminen jää aivan yksin. Ja tämä aikaansaa sen, että me esitämme tarkentavia kysymyksiä.

Vuodenvaihteessa, kun ensimmäinen ryhmä oli pidetty ja seuraavan valinta-haastatteluja suunniteltiin, ohjaaja kertoi ryhmätilanteesta näkemästään unesta:

Me ”lypsettiin” ja sitten mä sanoin (painokkaasti): voisitko nyt ystävällisesti vastata...

Tämä on päihdeohjelman keskeinen ryhmän sisäiseen vuorovaikutukseen liittyvä haaste. Ryhmissä on ajoittain väsymystä, turhautumista, levottomuutta, aggressiota, ehkä epätoivoakin. Näissä tilanteissa ohjaajan jaksaminen ja vuorovaikutustaidot joutuvat lujille. Ohjaajan työn vaatavuutta on vaikea ymmärtää, ellei itse osallistu ryhmiin ja kokeile, kuinka toimivan vuorovaikutuksen rakentaminen itseltä sujuu.

Kurssilaisille tekemässäni välipalautteessa oli kannanotto epäasialliseen käytökseen, kuten haukkomiseen, kuljeskelyyn ja touhuiluun: pitäisi puuttua tiukemmin ja karsia heti alussa pois. Epäasiallinen käytös saa elämästään kertomassa olevan ihmisen nolostumaan ”olenko minä noin tylsä!” Kritiikki on sinänsä perusteltu, mutta siihen vastaaminen ei ole käytännössä aivan helppoa. Ohjaaja puuttui useita kertoja häiriöihin: *Istu nyt paikallesi. Älä keskeytä. Aikovatkos ryhmäläiset jatkaa tällä tavalla loppuun saakka? Mikä ryhmäläisten mieltä painaa?*

Kevään kurssilla oli melko paljon luennointia, niin päihdeohjaajan kuin vierailijoiden pitämällä kerroilla. Luennoinnin avulla on mahdollista tehokkaasti ja selkeästi välittää tietoa. Luennointi voi aktivoida paljon ajatuksia kuulijoiden mielessä. Sen ongelma on kuitenkin etäisyys: asiat jäävät helposti liian teoreettisiksi, eikä niiden yhteys itse kunkin omaan elämään hahmotu. Ohjaajan sisäistettyä kurssin teoreettisen viitekehyksen lisääntyvät hänen edellytyksensä käyttää teorian sisältöjä monipuolisesti ja käytännönläheisesti.

Luennointi ei ole mun juttu. Enemmän toimintaa, keskustelua.

Oli luennointia. Ei tullut yhteyttä omiin asioihin.

Luottamuksen ilmapiirin rakentaminen ryhmään on työlästä, koska vankila-organisaation peruserä on epäileminen. Henkilökunnan velvollisuus on tehdä erilaisia kontrollitoimia, jotka sinällään ovat viesti siitä, ettei vankeihin ole luottamista. Vankikulttuurin perinteisiin taas kuuluu oman yksityisyyden suojaaminen sekä henkilökunnalta että muilta vangeilta. Ryhmässä joudutaan hakemaan ”riittävä luottamusta”, joka mahdollistaa työskentelyn, ristiinriidoista huolimatta. Vankiloista ja vankilan kuntoutuksesta puhuttaessa sävy on usein pessimistinen ja vaikeuksia korostava. Läheltä katsottuna näkee ja kuulee paitsi vaikeat asiat myös sen, kuinka asiat edistyvät, ehkä pieniltä näyttävistä mutta merkittävistä askelin. Seuraavat sitaatit ovat syksyn päihdekurssille osallistuneiden arvioita työskentelyilmapiiristä:

Ei alkuun mikään kai oo helppoo, mut ihan hyvä ilmapiiri tääl on koko ajan ollut.

Luonnollisesti alku on aina kankeaa, mutta ajan myötä asiat on alkaneet sujua.

Ryhmä on ollut koko ajan aika avoin eikä ole ollut mitenkään pingottunut.

Kun muistetaan, että kyseessä oli ohjaajan ensimmäinen ryhmä naisvankien parissa, ovat arvot erinomaisia. Kummastakaan ryhmästä yksikään vanki ei keskeyttänyt osallistumistaan, eikä ketään jouduttu poistamaan kurssilta.

7.6 OMA ELÄMÄ MUUTOSTYÖN KOHTEENA

Päihdekurssin ensisijainen ja itsestään selvä tavoite on tukea naisvankeja heidän pyrkimyksissään saada päihteiden käyttö hallintaan. Päihdeohjelman tavoitteissa ei viitata ehdottomaan päihteettömyyteen, mutta useimmat ovat itse asettaneet sen tavoitteekseen, ainakin huumeiden osalta. Toiseksi tavoitteeksi on määritelty uuden elämäntavan löytäminen. Tuskin kukaan

kuvittelee, että vajaan kolmen kuukauden mittaisella, kolmasti viikossa puoli-päiväisesti kokoontuvalla kurssilla yksikään vanki sisäistää uuden elämäntavan. Sen sijaan on aivan mahdollista, että kurssin aikana osallistujat kiinnostuvat uusista asioista ja pyrkivät konkreettisesti vaikuttamaan vapautumisen jälkeiseen elämäntilanteeseensa siinä määrin kuin se vankilasta käsin on mahdollista. Kurssin aikana voi myös syventää omaa itsetuntemusta ja löytää omasta persoonallisuudesta sellaisia voimavaroja, joita ei ole lainkaan käyttänyt. Moni kertoi löytäneensä itsestä aivan uusia puolia, esimerkiksi kyvyn keskittyä ja kuunnella toisia tai kiinnostuksen elämänkysymysten pohdintaan. Päihderiippuvuudesta toipuminen ymmärretään pitkäkestoiseksi prosessiksi, josta päihdekurssi on yksi, motivaation vahvistamiseen ja jatkohoitoon kannustava vaihe. Kurssin tärkeimpiä tehtäviä onkin kuntoutusjatkumon rakentaminen siten, että naiset löytäisivät eri vaihtoehtoista itselleen sopivan.

Tavoitteiden asettaminen ja konkretisointi on pitkällinen ja vaativa prosessi. Lähtökohtatilanne on usein se, että tiedetään, että halutaan irti päihteistä ja rikoksista tai ainakin vakavasti harkitaan tätä vaihtoehtoa. Mutta ei oikein vielä tiedetä, millaista toisenlainen elämä omalla kohdalla olisi ja millä edellytyksin se voisi toteutua. Oikeastaan on kyse kriisivaiheesta: aiempi elämäntapa ja toimintamallit eivät tunnu toimivilta, mutta uusiakaan ei ole vielä löytynyt eikä varsinkaan sisäistynyt. Niiden käyttöön ottaminen on vankilaolosuhteissa monella tavoin rajoitettua.

Motivaation ja pitkäjänteisen sitoutumisen vahvistaminen ovat kurssin läpi kulkevia teemoja. Kurssin työskentelytapa perustuu pitkälti itsereflektioon, millä tarkoitetaan keskittymistä oman ajattelun, tunteiden ja käyttäytymismallien tunnistamiseen. Toisin ilmaistuna kurssilla pyritään vahvistamaan osallistujien yhteyttä sisäiseen maailmaansa, mikä puolestaan vahvistaa heidän subjektiivuttaan. Subjektiivuden vahvistuminen merkitsee lujempaa otetta omasta elämästä, vastakohtana päämäärättömälle ajeltimiselle ja toisten ohjailtavana (ja hyväksi käytettävänä) olemiselle. Jos opettelee kieltäytymään päihteistä, oppii samanaikaisesti rajojen asettamista ja omien oikeuksien puolustamista suhteessa moneen muuhunkin asiaan.

Päihderiippuvuuden osalta tavoitteet on käsikirjassa määritelty näin:

- tunnistaa uskomuksia, jotka ylläpitävät mielihalua päihteisiin tai antavat luvan päihteiden käyttöön
- auttaa tunnistamaan oman päihteiden käytön riskitekijöitä
- löytää voimavaroja, vaihtoehtoisia toimintatapoja ja ratkaisuja päihteiden käytön tilalle
- kartoitetaan ihmissuhdeverkostoa: päihteettömyyttä tukevat ja riskihenkilöt

– tunnistaa päihteiden käyttöä edeltävät tunnetilat ja etsiä niille vaihtoehtoisia purkautumisteitä

Minäkuvan muutosta päihderiippuvuudesta toipumisessa tutkinut Arja Ruisniemi (2006) korostaa, että päihderiippuvuutta ei tule erottaa oireena ihmisen elämäkokonaisuudesta. Lähtökohta muutoksen aikaan saamiseen on, että ihminen ottaa vastuun ongelmistaan. Kuntoutuksessa painotetaan ihmisen omaa panosta niin ongelmien muodostumisessa kuin niiden ratkaisussakin. Ihminen on vastuussa päätöksistään ja toiminnastaan nykyhetkessä. (Mt. 26.) Myös Vanajan päihdeohjelmassa ja käsikirjan tehtävissä korostuu näkemys ihmisen omasta vastuusta suhteessa päihderiippuvuuteen, rikollisuuteen ja uusien käyttäytymismallien löytämiseen.

Päihdeosioitten rajoite on niiden kapea-alainen yksilökeskeisyys: päihderiippuvuus näyttäytyy yksilön ajattelu- ja käyttäytymismalleihin palautettavissa olevana pään sisäisenä opittuna toimintamallina, josta irtautuminen on yksilön motivaatiosta ja ponnisteluista kiinni. Käsikirjan mukaan etenevän päihdeohjelman toteuttaminen ei kuitenkaan välttämättä sulje pois sosiaalisen kontekstin huomioon ottamista ja ymmärrystä vaikeiden elämäkokemusten merkityksestä ihmisen minuuden ja toimintakyvyn rakentumisessa. Sosiaalinen ulottuvuus on ollut mukana Vanajan päihdeohjelmassa etenkin vapautteen valmentavissa osioissa, joita kaikki kursseille osallistuneet ovat pitäneet tärkeinä.

Elämäntarina

”Ihmisen elämäntarina on avoin – sitä ei ole ennalta kirjoitettu enempää tähtiin, geeneihin kuin lapsuuden kasvuoloihinkaan, eikä sen juonen kulku noudata mitään väistämätöntä logiikkaa. Oppaana oman elämäntarinan luomisessa on autenttisuuden kokemus, tunne siitä, että tämä on juuri minun tarinani.” (Hänninen 2000, 26.)

Tarinat auttavat jäsentämään kaoottista maailmaa. Tarinoita tarvitaan kaikkialla, missä on ongelmia, epätietoisuutta, hämmentyneisyyttä, ristiriitoja ja kriisejä. Tarinoita syntyy silloin, kun jokin rikkoo tasapainon. Tarvitaan rauhallinen paikka ja ihminen tai ihmisiä, joilla on aikaa ja kiinnostusta kuunnella tarinoita. (Martin 2004, 101–105.) Omaa tarinaansa kertoessaan ihminen rakentaa omaa identiteettiään ja kertoo muille oman tulkintansa elämästään. Pyrkimys ymmärtää ja hyväksyä toinen ihminen ilmenee pohjimmiltaan haluna ja kykynä mennä mukaan hänen tarinaansa (Vesänen-Laukkanen 2004, 75).

Onhan tässä työssä kuullut sellaisia tarinoita että ei voi vaan sanoa, että aha, vai niin.

Ajattelen, että se on heidän elämäänsä, minä elän omaa elämäni. Silti joskus tulee kotona mieleen... (vartija)

Yksi päihdekurssin tehtävistä on elämänviivan hahmottaminen ja sen piirtäminen paperille. Tarkoitus on jäsentää oma päihdehistoria suhteessa elämänkulun kokonaisuuteen. Piirtämänsä viivan pohjalta kukin kurssilainen kertoo elämäntarinaansa ryhmässä. Jos tehtävään paneutuu vakavasti, niin se on vaativa ja hyvin henkilökohtainen. Syksyn ryhmässä tehtävä herätti vastustusta ja turhautumista: *"Tätä samaa on tehty joka paikassa..."* Tehtävä käytiin läpi nopeasti ja pinnallisesti kertoen, että lapsuus oli hyvää aikaa ja luettiin milloin itse kukin oli alkanut käyttää mitään päihdettä. Yksi naisista kertoi elämäntarinan, jossa traumaattiset tapahtumat ja menetykset seurasivat toinen toistaan. Muistan, kuinka avuttomaksi tunsin itseni tällä kerralla. Tarinat olivat ikään kuin lukittuja maailmoja, enkä päässyt lähellekään naisten kerrottua elämää. Varmaankin tein omaan ahdistukseeni ja avuttomuuteeni lukkiutuneena muutaman tyhjänpäiväisen kysymyksen. Kun ihminen kertoo elämänsä monille eri viranomaisille, monissa eri organisaatioissa, hänelle voi kehittyä tapa puhua tarinaansa ulkokohtaisesti ja vailla yhteyttä omiin tunteisiinsa kuin jonkun vieraan ihmisen elämää referoiden. Mekaaninen tapahtumien luetteleminen voi olla myös suojautumiskeino. Ryhmässä ei haluta jakaa liian henkilökohtaisiksi koettuja kokemuksia eikä näyttää omaa haavoittuvuutta.

Elämänviivan piirtäminen ja sen pohjalta oman tarinan kertominen on tehtävä, joka parhaimmillaan tutustuttaa kurssilaiset toisiinsa ja ohjaajaan kokonaisina ihmisinä vastakohtana stereotyyppiselle kriminalisoituneen narkomaanin tai alkoholistin kategorialle. Kevään kurssilla en ollut elämänviivaa käsittelevällä jaksolla mukana, mutta jälkikäteen ohjaaja kertoi ryhmätilanteen koskettavuudesta. Ryhmässä oli aidosti jaettu kokemuksia ja syvennytty toisten tarinoihin. Ryhmä oli toiminut dialogisesti siten, että toisen muistot olivat virittäneet kertomaan omiakin kokemuksia: ajattelin, että en kerro tätä, mutta kun sanoit tuon... Ryhmään oli muodostunut vastavuoroisuudelle rakentuva ilmapiiri. Tällainen työskentely on osallistujien itsetuntemusta ja itsearvostusta vahvistavaa, koska se tarjoaa kuulluksi ja ymmärretyksi tulemisen kokemuksia.

Elämäntarinassa voi olla useita käännetapahtumia tai yksi, johon on palattava yhä uudelleen. Rikoksen seurauksena saattaa joutua kohtaamaan itselle vieraan ja pelottavan todellisuuden, jossa on selviydyttävä ja samanaikaisesti yritettävä jäsentää rikos osaksi omaa elämää. Olen koonnut seuraavan sitaatin saman naisen useammasta eri haastattelusta. Hänen kertomansa kautta haluan tuoda esiin, kuinka traumaattinen kokemus vankeuden alkuvaihe voi olla silloin, kun ei ole mitään aiempaa kokemusta vankilasta eikä rikollisesta alakulttuurista. Rikos ja sitä edeltänyt epätoivo ja vankeuden alkuvaihe voivat yhdessä muodostua ylivoimaisen raskaaksi kokemukseksi, joka kuluttaa voimat loppuun. Teko voi olla traumaattinen kokemus myös tekijälle. Psykologi Kaisu Eerikäinen (2002, 173) kirjoittaa, että ensimmäinen kysymys, jonka henkirikoksesta tuomittu ihminen psykologille esittää on "miksi, miksi näin kävi?" Vastauksen etsiminen tähän kysymykseen voi olla vuosia kestävä prosessi.

Tekoa ei koskaan unohda eikä pidä unohtaakaan. Nyt on kuitenkin parempi kuin alussa, jolloin jatkuvasti kyselin itseltäni, että miten kävi näin. Tapahtuman jälkeen pelkäsin kaikkea, oli aivan kauhea tuska. Pelkäsin että jos kaikki unohtaa ja hylkää. Vantaan vankilassa juttelin psykologin kanssa ja täällä vartijoiden. Kerroksilla pelkäsin kun siellä oli monikertaisia huumevankeja. Minulle tarjottiin huumeita ja kokeilinkin, mutta tuli huono olo... Kyllähän kerroksilla kaikkea yrittivät, mutta olen sanonut, että en halua pilata elämää. Eikä muutenkaan, mitä on kuunnellut muilta, niin en haluaisi sellaista elämää, sehän on ihan kauheaa. Äiti kysyi, että miten jaksoit olla Vantaalla ja kivitalossa niin pienessä kopissa. Sanoin, että minulla oli hyvä lääkitys ja hyvä tuki. Haluaisin kohdata uusia haasteita ja saada uutta potkua elämään. Kyllä tämän haluaisi unohtaa, tämän vankila-ajan, kun täältä pääsee pois. Tänne ei haluaisi tulla enää ikinä... Kun menee sängylle lepäämään niin ajattelee, että voi kunpa heräisi kotona... Olen sanonut kavereille, että mä olen se sama vanha Sini, vähän hiljaisempi vaan.

Ihmisen käsitys itsestä perustuu suurelta osin niihin asioihin, joita hän tekee ja niihin rooleihin, joista käsin hän on suhteessa toisiin ihmisiin. Identiteetti on muodostunut sen elämäntarinan myötä, jossa ihminen on luonut roolinsa suhteessa toisiin ihmisiin ja yhteiskuntaan. Vaikka yksilö onkin monin perustavanlaatuisin sitein kiinnittynyt yhteiskuntaan ja kulttuuriinsa, hän on kuitenkin myös elämäntarinansa luoja. Elämäntarina ilmenee ja osin muodostuu kerronnassa ja toiminnassa, mutta osittain se jää myös piiloon, osaksi sisäistä maailmaa – kaikkia kokemuksia ei kerrota, kaikkia suunnitelmia ei toteuteta. Elämäntarinan syvimmän tason muodostaa ihmisen käsitys siitä, mikä elämässä on tavoiteltavaa ja arvokasta. Elämää ohjaavat arvot omaksutaan usein ilman tietoista pohdintaa. Jos traaginen, koko aiemman elämänkulun särkevä tapahtuma ja sen myötä seurannut elämänmuutos antavat tilaa uusien arvojen löytymiselle, voidaan paha tapahtuma nähdä siltä osin myönteisen kehityksen käynnistäjäksi. (Hänninen 2000, 20–26, 146–147.) Useampikin nainen arvioi vankeusrangaistuksen merkityksen osittain myönteiseksi itselleen. Vankilaan joutuminen oli katkaissut yhä syvenevän päihdekierteen ja pakottanut miettimään vakavasti päihdeiden merkitystä omassa elämässä. Vankeusajan toivottiin merkitsevän käännettä kohti aivan toisenlaista elämää.

Elämäkerrallinen näkökulma mahdollistaa tutustumisen naisiin ja heidän elämänsä laajemmin kuin vain päihdeiden käyttäjinä, vaikka tarinassa korostuukin päihdeongelman merkitys elämänkulun eri vaiheissa. Kurssilla voisi myös tietoisemmin rakentaa tarinallista mallia, jossa vahvistetaan naisten tietoisuutta itsestään ensisijaisesti päihderiippuvuuden näkökulmasta, mutta myös laajemminkin omaa elämänkulkua tutkien. Päihdeistä irtaantuminen edellyttää identiteetin purkua ja uudelleen rakentamista ja siihen voi liittyä myös rikollisidentiteetin purku. Elämäkerrallisessa työskentelyssä voi käyttää myös taiteen keinoja, musiikkia ja kirjallisuutta.

Vanajan osaston päihdekurssiin on kuulunut ”musiikkiosio”, jonka aikana kurssilaiset laativat kukin oman musiikkielämäkertansa, lapsuudesta nykyyhetkeen. Musiikkielämäkertaan valitaan sellaista musiikkia, mikä eri elämäntavaiheissa on ollut merkityksellistä. Kysymys on ”musiikillisesta muistelutyöstä”. Musiikki aktivoi muistia monella tasolla, ja musiikkikappaleet voivat toimia avaimina muistoihin mahdollistaen oman elämäntavon tarkastelun. Musiikki voi mahdollistaa aiempien kokemusten läpielämistä ja siten toimia eheyttävästi. Ryhmässä kuunnellaan ainakin useimpia osallistujia koskettavia musiikkikappaleita (vaikkapa Hectorin ”Yhtenä iltana”) ja sen jälkeen keskustella siitä, mitä ajatuksia ja tunteita kuunnellessa heräsi ja löysivätkö kurssilaiset yhteyksiä omaan elämäänsä.

7.7 HENKILÖKOHTAISUUS, SOSIAALINEN TILANNE, TEOREETTISUUS

Ensimmäinen kysymys on syvyys

Päihdekurssi alkoi torstaina 6.10.2005 klo 8, jolloin kurssilaiset tutustuivat uuteen ohjaajaan ja päinvastoin. Seuraavalla viikolla kokoonnuimme vain kaksi kertaa, tiistaina ja keskiviikkona, koska torstaina monet olivat lähdössä vankisairaalaan tai muille sovituille asioille. Tähän ongelmaan ohjaaja pyrki useampaan otteeseen vaikuttamaan ja puhui siitä työyhteisölle: vankien säännöllinen ja kokoaikainen läsnäolo on erittäin tärkeää paitsi sisältöjen myös keskittymisen ja hajanaisuuden välttämisen näkökulmasta. Pääsääntöisesti kaikki olivatkin paikalla täsmällisesti. Hajanaisuutta ryhmän työskentelyyn aiheuttivat muun muassa käynnit vankisairaalassa tai muilla asioilla ja lomalle lähtö. Koska keskittyneen ja levollisen tunnelman aikaansaaminen on ryhmän työskentelyn kannalta aivan keskeistä, on tärkeää, että Vanajan yhteisössä panostetaan siihen, ettei päihdekurssin ajaksi sovita muita tapaamisia tai menoja. Ryhmään nousee herkästi työskentelyä mitätöivä ilmapiiri, joka tarttuu koko ryhmään. Yksi kurssin arvokkaista tuloksista voikin olla se, että naiset vakuuttuvat omien asioiden työskentämisen merkityksellisyydestä ja siihen vaadittavasta keskittyneestä ajankäytöstä.

Margaret Malloch (2000,125) havaitsi, että hänen tutkimassaan skotlantilaisessa naisvankilassa vangit eivät useinkaan voineet säännöllisesti osallistua ryhmiin oikeudenkäyntien, vapautumispäivämäärien tai erinäisten muiden esteiden vuoksi. Kuntoutusryhmistä vastaavia työntekijöitä määrättiin muihin tehtäviin, ryhmätiloja ei löytnyt ja ryhmää tultiin ohjaamaan valmistautumatta tehtävään. Juuri säännöllisen läsnäolon tärkeyden vuoksi Vanajan päihdekurssille ei oteta niitä vankeja, joilla on keskeneräisiä rikosasioita. Oikeudenkäyntejä vastaajana ja todistajana tuli siitä huolimatta päihdekurssin osallistujillekin, mutta ei häiritsevässä määrin. Kolme naista vapautui ennen kurssin päättymistä, mutta se oli kaikilla etukäteen tiedossa. Kurssin toteuttamiseen

oli varattu opetuskeittiö, joka on asianmukainen tila. Ohjaajan ensisijainen tehtävä on kurssista huolehtiminen, ja sen kaikki Vanajan yhteisössä ymmärtävät. Lähes aina myös sovitut vierailijat saapuivat sovitusti paikalle.

Koska torstaiamuna 13.10. ei ollut ryhmää, päätimme käyttää ajan ensimmäisten kertojen arviointiin ja suunnitteluun. Keskustelun pohjalta laadimme listan niistä teemoista, joista halusimme osastonjohtajan kanssa keskustella. Keskeisin huolenaiheemme oli tehtäviin syventyminen henkilökohtaisesti merkittävällä tavalla:

Mitä he hyötyvät, jos toistavat eri paikoissa samoja asioita, mekaanisesti kuin jonkun toisen ihmisen elämästä, vailla yhteyttä itseen?

Pohdimme myös kurssin paikkaa osana naisvankien päihdekuntoutusjatkumoa. Onko Vanajan osaston päihdekurssin tehtävä herätellä ja motivoida vankeja päihdeongelman työstämiseen vai onko kyseessä syventävä jakso, jonka tulisi rakentua aiemmin ala-avolla ja kerroksilla toteutunutta kuntoutusta syventäväksi? Kurssilaiset olivat varsin eriasteisesti osallistuneet Hämeenlinnan vankilassa järjestettävään päihdekuntoutukseen. Jotkut olivat osallistuneet niin kerrosten kuin ala-avonkin kuntoutukseen ja vieläpä taka-avolla heille varta vasten järjestettyyn jatkoryhmään. Toisille Vanajan päihdekurssi oli ensimmäinen kosketus vankeinhoidon päihdekuntoutukseen. Tämän saman tilanteen edessä olimme myös keväällä: naisvankien päihdekuntoutus ei etene yksisuuntaista selkeää latua, vaan Vanajan päihdekurssille tullaan hyvin erilaisin taustoin, niin elämän kuin päihdekuntoutuksenkin osalta.

13.10. keskustelumme osastonjohtajan kanssa:

No, ryhmä on vihdoon päässyt alkuun. Minkäslaiset tunnelmat teillä nyt on?

Aika levotonta.

Niin kuin aina, jokaisessa ryhmässä.

Jaa.

Mitäs asioita teillä on mielessä?

Meillä on lista.

Aha, mistäs aloitetaan?

Ensimmäinen kysymys on syvyys.

Kysymys kurssilla käsiteltäviin teemoihin syventymisestä, pysähtymisestä ja keskittymisestä, oli teema, josta aloitimme ja johon palasimme yhä uudelleen kummankin päihdekurssin aikana ja vielä niiden päättymisen jälkeenkin. Listamme kokonaisuudessaan näyttää seuraavalta:

- 1) Syvyys/kokonaisuus
- 2) Sosiaaliset asiat ja yhdyshenkilön tehtävät/ohjaajan paikka kokonaisuudessa

- 3) Kognitiivisuus/koulutuksen merkitys
- 4) Ohjaajan erityisosaaminen ja yhteiskunnallinen ulottuvuus
- 5) Yhteiset kokoontumiset osastonjohtajan kanssa

Aivan tutkimuksen alkuun sijoittunut keskustelu osastonjohtajan kanssa loi perustan yhteiselle työskentelyprosessillemme, jossa päihdekuntoutus ja tutkimus limittyivät tiiviisti toisiinsa. Syksyn aikana keskustelimme säännöllisesti osastonjohtajan kanssa, ja nämä tapaamiset selkiyttivät ja tukivat työskentelyprosessiamme merkittävästi. Yhteinen työmme oli syksyllä hyvin intensiivistä, ja keväälläkin keskustelimme aika paljon, niin meneillään olevaan ryhmään liittyen kuin yleisemminkin naisvankien päihdekuntoutuksesta. Osastonjohtajan kanssa käydyn ensimmäisen keskustelun aikana listamme teemat saivat taustakseen vankeinhoidossa meneillään olevat uudistukset, kuten rangaistusajan suunnitelman laadinta kaikille vangeille ja suunniteltu vapautuminen. Keskusteluun nousi myös kysymys ryhmämuotoisen kuntoutuksen keskeisestä asemasta vankeinhoidossa ja siitä, että ”yksilötyö ei ole vankeinhoidossa muotia”. Tämä teema tuli myöhemmin esiin keskusteluissa Hämeenlinnan vankilan päihdeohjaajien ja psykologin kanssa. Vanajan osaston päihdeohjaaja pohti sitä useita kertoja tutkimusprosessin aikana.

Olen kirjannut ylös myös kysymyksen: ”Mikä palvelee suurinta tavoitetta?” Vankeinhoidon päihdekuntoutuksen tavoite näyttää itsestään selvältä ja ristiriidattomalta: päihteidenkäytön ja siihen liittyvän rikollisuuden vähentäminen ja yksilötasolla kokonaan lopettaminen. Mutta riittääkö se kuntoutuksen kantavaksi periaatteeksi vai tarvitaanko laajempaa näkökulmaa, jossa ihminen nähdään muutoinkin kuin suhteessa päihteisiin ja rikollisuuteen? Tämä kysymys konkretisoituu listan kohdissa 1, 3, ja 4. Tätä kysymystä on käsitelty myös Minna-Kaisa Järvinen (2006, 10–11) lisensiaatin tutkimuksessaan: unohtuuko rikollisuuden suhde marginalisaatioon, jos kuntouttavassa työssä keskitytään vain yksilön ja rikoksen väliseen suhteeseen?

Läpi koko tutkimusprosessin, niin aineistoa kerätessä kuin sitä tulkittaessani olen palannut yhä uudelleen näihin samoihin kysymyksiin, jotka voi tiivistää kolmeen sanaan *henkilökohtaisuus*, *sosiaalinen tilanne*, *teoreettisuus*. Olen pohtinut niitä yhdessä paitsi päihdeohjaajan ja muidenkin Vanajan osaston ja Hämeenlinnan vankilan työntekijöiden kanssa, myös vankien parissa ja aihepiiriin liittyvää kirjallisuutta lukiessani. *Henkilökohtaisuus* liittyy pyrkimykseen saada sidotuksi päihdeohjelma siihen elämään, josta naisvangit ovat vankilaan tulleet ja johon he vapauduttuaan palaavat. Jokaisen päihdekurssille osallistujan tulisi tavoittaa koko ohjelman ja yksittäisten tehtävien merkitys itselleen ja omalle elämälleen. Henkilökohtaisuus saa tässä yhteydessä vastakohtakseen ulkokohtaiseksi jäämisen.

Laitosoloissa on haasteellista saada realistinen tuntuma niihin vaikeuksiin, jotka siviilissä odottavat. Lisäksi vankilaympäristö vaikeuttaa henkilökohtaisten asioiden käsittelyä luottamuksen ilmapiiressä. Osa naisista haluaisi

käsitellä elämäntilannettaan, tunteitaan ja kokemuksiaan syvällisesti ja henkilökohtaisesti. Joillekin taas tällainen työskentelytapaa on vieras ja jopa vastenmielinen, ja he rajaavat henkilökohtaisen elämänsä päihdekurssin ulkopuolelle. Päihdeohjelmaan hakeutumisen motiivi voi olla halu päästä avolaitokseen. Tällöin päihdekurssi toimii pääsylippuna Vanajalle, ei mahdollisuutena paneutua päihdeongelman työstämiseen osana elämän kokonaisuutta. *Sosiaalinen tilanne* konkretisoituu kysymyksenä, missä määrin vapautteen valmentavalla päihdekurssilla on järkevää rajautua nimenomaan päihdeongelmien käsittelyyn ja ohjaajan keskittyä oman osaamisensa vahvistamiseen päihdetyön asiantuntijana. Päihdeongelmat ovat vakavia ja hoitamattomina vaikuttavat tuhoisasti koko elämään lisäten todennäköisyyttä rikoskierteen jatkumiselle. Toisaalta naisvangeilla on runsaasti niin sosiaalis- taloudellisia kuin psykososiaalisia ongelmia, jotka osaltaan pitävät kiinni päihteissä ja rikoksissa. Päihdeongelmaa ei voi irrottaa muusta elämäntilanteesta.

Teoreettisuus liittyy kysymykseen kognitiivisen teorian sisäistämisen merkityksestä ohjaajan työssä siten, että se jäsentyy osaksi hänen persoonallista työskentelyotettaan ja toimii vuorovaikutuksellisesti suhteessa muihin teorioihin ja tapoihin lähestyä päihderiippuvuutta. Teoreettisen viitekehyksen sisältänyt työntekijä ei tarvitse tiukasti strukturoitua ohjekirjaa, jonka mukaisesti edetä ryhmästä toiseen. Päinvastoin, teorian hallinta antaa mahdollisuuksia ohjelman teemojen ja tehtävien soveltamiseen kulloisenkin ryhmän ominaislaadusta käsin, asiakaslähtöisesti. Kognitiivisen viitekehyksen hallinta vahvistaa myös yksilötyön osaamista. Sen käyttömahdollisuuksia ei kannata rajata ainoastaan toimintaohjelmiin.

7.8 MOTIVAATIO TYÖSKENTELYÄ KANNATTELEMASSA

"...että oikeasti elämään voisi löytyä muuta sisältöä."

Vankeinhoidon päihdestrategiassa motivointi on määritelty yhdeksi päihdetyön keskeisimmistä tehtävistä. Päihdeongelman hoitoon motivointia tulee olla kaikissa vankiloissa, jokaisen vangin ulottuvilla. Vanajan päihdekurssilla on monenasteista motivointia riippuen siitä, missä muutoksen vaiheessa vangit ovat. Päihdekurssin valinnoissa pyritään erityisesti kiinnittämään huomiota valmiuteen käsitellä omaa päihdeongelmaa. Motivaatiota selvitetään sekä kirjallisen hakemuksen että valintahaastattelun avulla. Motivaatio ei ole yksilön psykologinen ominaisuus, joka hänellä joko on tai ei ole, vaan sitä vahvistetaan, heikennetään ja ylläpidetään toiminnassa ja ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa, lähiyhteisöissä ja kuntoutusohjelmissa (Järvinen 1998, 115).

Heti kun olin kuullut päihdekurssista, ajattelin, että sopisi minulle erittäin hyvin.

Päihdekurssi antaisi hyvän suunnan, hyvän päämäärän, vaikka ei sitä tiedä tarkkaan. Kaikki tieto on eduksi ja saisin toiset arvot käyttöön. Minut on arvioitu hoitopaikassa X sellaiseksi ihmiseksi, joka sopii hyvin pienryhmään. Pieni ryhmä tuntuu kotoisalta.

Useimmiten puhutaan asiakkaan/vangin motivaatiosta tai sen puutteesta. Ovatko vangit ”tosissaan” vai hakeutuvatko päihdekuntoutukseen ja päih-teettömille osastoille saadakseen etuuksia ja paremmat olot? Haluavatko he vain pois ”kerrosten hälinästä”, tunkkaisista monen hengen selleistä ja loputtoman pitkistä lauantapäivistä virikkeettömällä osastolla? Huume-perheiden päihdekuntoutusta koskevassa tutkimuksessaan Riitta Hyytinen (2006) kyseenalaistaa koko motivaatiokeskustelun. Vaikka vanhemmat tulisivat ”lastensuojelun pakottamina”, huostaanottouhan edessä päihde-kuntoutukseen, he ovat motivoituneita ainakin perheen koossapysymiseen. Vaikka huumeiden käytön lopettaminen ei niin kiinnostaisikaan. Päihdekuntou-tukseen hakeutuvat vangit ovat motivoituneita lähtemään ”kerroksilta”, jossa huumeita on saatavilla, osastoille tai avovankilaan, jossa päih-teettömyyttä jatkuvasti kontrolloidaan. Ainakin he ovat motivoituneita olemaan tuomion ajan erossa päihteistä, vaikka aikoisivatkin jatkaa vapauduttuaan huumeista elämää.

Päihteiden merkityksiä kartoittamassa

Päihdekurssin alkuvaihe keskittyy motivaation tarkasteluun, herättelyyn ja vahvistamiseen. Kurssin ensimmäinen tehtävä heti tutustumisen jälkeen on niin sanottu miellekartta, jonka avulla kartoitetaan mitä itse kullekin tulee mieleen sanasta ”päihde”. Miellekartan avulla analysoidaan omaa suhdetta päihteisiin, mitä kaikkia merkityksiä, myönteisiä ja kielteisiä, päihteillä on omassa elämänsähistoriassa. Kertoessaan päihteiden merkityksistä kurssilaiset avaavat enemmän tai vähemmän omaa elämäänsä. Päihteet voivat olla kytköksissä kaveripiiriin, juhlimiseen ja hauskanpitoon tai ahdistuksesta, yksinäisyydestä ja tyhjyydestä pakenemiseen. Kevään ryhmässä nousi kipeästi esiin päihteiden haitallinen vaikutus kodin särkymiseen ja lapsiin: mies ja poika lähti.

Päihteet ovat tuoneet elämään hyviäkin asioita: runsaasti kavereita, säpinää, jännitystä ja kokemuksen kuulumisesta toisten ihmisten joukkoon. Huumeet ja niihin liittyvä rikollisuus on saattanut merkitä rahaa ja valtaa. Huumekau-palla hankitut rahat merkitsevät itsemääräämistä toisin kuin sosiaalivirastosta saatu toimeentulotuki. Jälkimmäiseen liittyy painostus sellaiseen, mihin ei itse halua tai koe olevansa valmis. Esimerkkeinä kaksi nuorta huumetaustaista naista mainitsi työhön tai hoitoon hakeutumisen, mihin sosiaalityöntekijöiden on ”viran puolesta” painostettava.

Päihdekurssilla laaditulta kartalta näkyi, että päihteidenkäyttö tuo mukanaan toisaalta kavereita ja sosiaalista elämää, toisaalta yksinäisyyttä. Mielen-terveyttä käsittelevässä osiossa sairaanhoitaja esitti kysymyksen ”*Voiko päihteiden käyttäjien yhteisössä olla ystäviä?*” Tämä herätti kummassakin ryhmässä pohdintaa, ja molemmista löytyi vähintään yksi, jolla oli ainakin pari ystävää huumepiireissä. Ystävyys määrittyi kriteerillä *ei haluta toiselle paskaa*. Norrköpingissä nuorten heroisiin käyttäjien yhteisöä tutkinut Philip Lander (2001, 234–240) kuvaa tutkimuksessaan huumeiden käyttäjien kaipuuta ”toiseen maailmaan”. ”Toinen maailma” on vastakohta ”normaalielämän” rutiinien täyttämälle yksitoikkoisuudelle. Myös Vanajan päihdekurssilla muutama nuori nainen ilmaisi vastenmielisyyttään ”kahdeksasta neljään” -elämää kohtaan. Yksi päihdekurssin tehtävistä onkin yhdessä etsiä mielekkäitä, vankilasta vapautuvien päihdetaustaisten naisten ulottuvilla olevia toiminnan mahdollisuuksia.

Päihteiden haittana mainittiin kodittomuus, ja kurssin myöhemmissä vaiheissa nousivat asuntokysymykset esiin suurena huolen aiheena. Osa naisista oli menettänyt asuntonsa häiritsevän elämäntavan vuoksi, minkä seurauksena kunnallisen vuokra-asunnon järjestymisen vapautumisen jälkeen oli epätodennäköistä. Menetykset ihmissuhteissa ovat niin henkilökohtaisia asioita, että niiden tarkemmasta sisällöstä ei kerrottu kurssin edetessäkään kovin paljoa. Asiat, joista kurssin alkuvaiheessa vain mainittiin, saivat hiljalleen yksityiskohtaisempia sisältöjä ohjelman edetessä. Läheskään kaikkia asioita ei kuitenkaan syvemmin avattu. Esimerkiksi seuraavat maininnat päihteiden käytön vaikutuksista omaan elämään sisältävät niin isoja asioita, että niistä riittäisi keskusteltavaa pitkän kuntoutusprosessin ajalle:

Pidemmällä tähtäimellä se (päihteiden käyttö, R.G.) vaikuttaa ihan kaikkeen.

Irtosuhteita, väkivaltaa, rikos, vankila.

Amfetamiinista tulee aina hyvä olo... Jos nyt hyödyistä voi puhua.

Ahdistuksen väheneminen, yrittää pitää normaalia olotilaa.

Ohjaaja: Miltä näyttää? (Haittojen ja hyötyjen erittely)

Heli: Uskomattomalta. Jos tämän olisi tiennyt niin ei varmaan olisi alkanut käyttää.

Päihdeettömyyden huonona puolena mainittiin jo tässä vaiheessa ja myöhemmin eri yhteyksissä kokemus siitä, että *tulee liikaa ajatuksia. Tulee sellainen tunne, ettei ehdi eikä jaksa hoitaa asioita...*

Erityisesti vapautumisen lähestyessä huoli ja hätä asioiden järjestymisestä kasvoi ja täytti mielen niin, että oli vaikea keskittyä päihdeteemaan. Kurssin ajoittumista liian lähelle vapautumista kritisoiinkin:

Loppua kohden rauhattomuuteni on lisääntynyt. Oletan sen johtuvan lähestyvistä vapautumisesta. Kurssin pitäisi mielestäni olla niin, että

sen loputtua vapautumiseen olisi aikaa vähintään neljä kuukautta. Näin voisi paremmin harkita kaikkia vaihtoehtoja, esimerkiksi erilaisia hoitovaihtoehtoja ja asuntoasioita.

Omat tavoitteet

Motivaatio voi olla vahva tai vasta aluillaan, mutta ainakin vähän vangin olisi täytynyt etukäteen miettiä suhdetta päihdeongelmaansa, jotta tulisi valituksi kurssille. Tavoitteiden asettelu ja niiden tarkentaminen ja konkretisointi on motivoinnin yksi tärkeä ulottuvuus. Hakemuslomakkeessa tulee asettaa päihdekurssia koskevat tavoitteet, joihin ohjelman edetessä palataan useampaan kertaan.

"Haluan itselleni työkaluja selvittää siviilissäkin putsina."

"Haluaisin saada ns. normaalielämän tulevaisuudessa."

"Oppia hyväksymään riippuvuuteni ja sen vaikutukset elämääni, oppia elämän muutosta edistävää käyttäytymistä ja oppia arvostamaan itseäni."

Kun on aloittanut päihteiden käytön lapsena tai varhaisessa teini-iässä, on jäänyt itselleen vieraaksi. Omaan tunne-elämään tutustuminen ja sen pohjittaminen, mitä päihdeettömältä eläältä voisi toivoa, sisältyvät tavoitteeseen vahvistaa itsetuntemusta ja tunnistaa retkahtamisriskit. Haluttiin vastauksia kysymykseen: *Mitä mahdollisuuksia on elää ilman päihteitä?*

Ja toivottiin aiemmista poikkeavia ihmissuhteita:.

Normaali sosiaalinen kanssakäyminen ihmisten kanssa, jotka eivät käytä päihteitä.

Jos elämä on ollut lapsuudesta asti päihteiden ja väkivallan rasittamaa, ei ole ihme, että tavoite asetetaan näinkin suurisuuntaisesti: *halu muuttaa koko elämä.* Äideillä tavoiteltuun hyvään elämään liittyi toive siitä, että *voisin olla lasteni kanssa enemmän.*

Päihdeohjelmaan osallistuu toipumisprosessissaan eri vaiheissa olevia naisia. Heistä kaikki eivät tavoittele ehdotonta päihdeettömyyttä. Vaikka päihteiden käytöstä pidättäytyminen ulkopuolelta katsottuna näyttäisi ainoalta järkevältä vaihtoehdolta, ei sitä voi asettaa tavoitteeksi, ellei ihminen itse halua siihen sitoutua. Jokainen päättää omista tavoitteistaan, ja niitä tarkennetaan kurssin aikana yhä uudelleen.

Moni halusi selvyttä siihen, mikä olisi itselle oikea jatkohoidon muoto ja paikka: *mistä tietäisi, että toi on mun hoitopaikka.* Tähän liittyi läheisesti toive

saada oma tukihenkilö. Hyvin toimiva tukihenkilösuhde voi merkittävästi tukea vapautumisen alkuvaiheessa ja sitoutumisessa muutosprosessiin. Muutokseen sitoutuminen on osa toipumisprosessia. Sitoutuakseen muutokseen on ihmisen ensin uskottava omiin voimavaroihinsa ja siihen, että muutos on mahdollinen. Epäilyn kohteeksi joutuvat omat resurssit suhteessa elämäntavan muutoksen vaativuuteen sekä vaikeus tehdä päätöksiä ja pysyä niissä. Tukihenkilö voi rohkaista tarttumaan uusiin pelkoa herättäviin asioihin ja jakaa pettymyksiä.

Tällä tuomiolla mietin ensimmäistä kertaa päihdeettömän elämän mielekkyyttä. Aiemmin olen ollut kerroksilla pölyssä. Mikä olisi syy nousta aamulla ylös sängystä, jos ei se ole amfetamiinin hakeminen?

Päihdekurssin aikana ja kahdenkeskisissä haastatteluissa nuori nainen palasi toistuvasti kysymykseen elämän merkityksestä. Päihdekurssin yksi tehtävistä on etsiä vaihtoehtoisia toimintoja päihteiden käytölle. Suureksi haasteeksi asettuu perustavanlaatuinen tyhjyyden ja tarkoituksettomuuden kokemus, jota edellinen sitaatti kuvaa. Ellei sitä saada ylitetyksi, päihdekurssin tehtävät tuntuvat ontoilta ja tyhjämpäiväisiltä ja niihin on lähes mahdoton saada omakohtaista otetta. Tällainen tyhjyyden ja tarkoituksettomuuden kokemus voi liittyä masennukseen: elämä on siinä, mutta sitä katselee ikään kuin ulkopuolisena saamatta otetta. Masentunut ihminen ei jaksaisi tehdä mitään eikä näe tarkoitusta missään. Tämä tekee mielekkäiden tavoitteiden löytämisen ja niihin sitoutumisen hyvin haasteelliseksi. Jälleen korostuu ohjaajan motivoituneisuuden merkitys: hänen täytyy jaksaa sinnikkäästi etsiä realistisia tavoitteita kurssilaisten kanssa.

Ajattelen, että tämä ja tämä ja tuo voisi olla, mutta mikään ei riittävästi kiinnosta...

Tällaisessa tilanteessa voidaan ajautua "muka-osallistumiseen": työntekijät ehdottavat erilaisia asioita ja asiakkaat ovat muka kiinnostuvinaan tai toistelevat mekaanisesti vastauksia tehtäviin vailla yhteyttä itseensä (Järvinen 2006, 109–110). Riski tällaiseen on erityisen suuri erilaisissa pakko-organisaatioissa ja tilanteissa, joissa valinnan vaihtoehdot ovat vähäiset. Päihdekurssille hakiessa on pakko ainakin esittää motivoitunutta, koska päihdeongelmallisille vangeille kurssi on mielikuvissa ja usein todellisuudessaakin sidoksissa avolaitospaikkaan.

Apulaisjohtaja sanoi meille suoraan, että meidän on haettava päihdekurssille, jos me halutaan päästä Vanajalle.

Koko päihdekurssi on oikeastaan motivointiprosessi, motivaation vahvistamista ja henkilökohtaistamista tavoitteiden asetteluun ja tarkentamiseen kautta. Jotta tässä onnistuttaisiin, ohjaajan täytyy kokea kurssiohjelma mielekkääksi ja olla aidosti kiinnostunut naisten elämäntilanteista. Myöskään ohjaajan

motivaatio ei ole sisäsyntyinen ominaisuus, vaan sekin vahvistuu ja joutuu koetukselle vuorovaikutuksessa. Vankien tehtävä ei ole ylläpitää ohjaajan uskoa työnsä merkitykseen, mutta kuntoutukseen sitoutuneen työyhteisön vastuulla on keskinäisen tuen tarjoaminen vaikeissa tilanteissa ja pettymyksen hetkinä.

Ajoittain päihdekurssien ilmapiiri oli levoton ja turhautunut. Yksi tai useampi nainen saattoi olla syvästi masentunut, huoli ja ikävä lapsista tai muista läheisistä painoi. Siviiliin lähestyminen pelotti, tuomiota tuli lisää, tuntui, että *en jaksa lusia, aina tätä saatanan samaa...* Masennus ja toivottomuus on tarttuvaa, eikä ammatillisuus tee sille immuuniksi. Ellei ohjaaja jaksa olla sensitiivinen ja läsnä oleva, ei ohjelman sisältö tule eläväksi kurssilaisillekaan.

Mulla on puhuttavaa, pää on ihan täynnä. On koko ajan kauheen väsynyt, ei jaksa treenata, ei mitään. Masentaa vaan. Ala-avolla mä keskityin itteeni, mutta täällä on liikaa, kun on työtä ja päihdekurssi. Voisikohan ala-avolle päästä?

Mun yhdyshenkilö on semmonen että se sanoo koko ajan että no kattotaan. Aina vaan kattotaan perkele eikä mistään tuu selvää.

Täällä on eri ihmisille eri säännöt. Mä lähden takasin kv:lle, siellä kohdeltiin sentään ihmisenä. Täällä nää pamput eikun kyttää.

Kv:lla mä toivoin kauheesti Vanajalle. Odotin kuin taivasta. Multa unohtui, että tääkin on vankila.

Vaikka kuinka olisi motivoitunut päihdeongelman ja muidenkin vaikeuksien työstämiseen, niin aina ei jaksa. Sitaatit ovat tilanteesta, jolloin lupaavasti alkanut ryhmäprosessi yhtäkkiä pysähtyi Pettymys ja vastustus päihdeohjelmaa kohtaan purkautui yleisenä tyytymättömyytenä ja uupumuksen kokemuksena. Tunnelma oli hajanainen, eikä ollut mitään järkeä yrittää edetä ohjelman mukaisesti. Käsikirjasta ei juurikaan ole apua tällaisessa tilanteessa, vaan ohjaajan on laitettava oma persoonansa ja ammattitaitonsa likoon. Edellä kuvatussa tilanteessa ohjaaja toimi juuri näin. Kurssilaiset purkivat mieltään painavia asioita ja päihdeasiat jätettiin sivuun. Hieman myöhemmin ohjaaja kertoi ryhmän merkityksestä itselleen: Minusta on kauhean surullista, jos hyvin alkanut ryhmä nyt jumiintuu.

Vertaistuki

Vertaistuellalla voi olla merkittävästi itsearvostusta ja hoitomotivaatiota vahvistava vaikutus ja sen avulla voi löytää uusia ongelmanratkaisu- ja selviytymismalleja. Vertaistukea pidetään yleensä korvaamattoman arvokkaana päihderiippuvuudesta toipumisessa ja uuden elämäntavan rakentamisessa. Molemmilla päihdekurseilla kävi itseapuryhmien edustajia kertomassa

omasta toipumisestaan ja vertaistuen merkityksestä. Syksyn ryhmästä yksi osallistuja koki NA-ideologian itselleen sopivaksi ja jatkoi ryhmän päätyttyä käyntejä Hämeenlinnan NA-ryhmässä. Vapautumisen jälkeen kotipaikkakunnalta löytyi sopiva ryhmä. Myös kevään kurssilla jotkut kiinnittyivät vertaisryhmiin.

Yksi päihdekurssilla vierailleista vertaistuen edustajista oli Tanja Lehtelä vapautuvien vankien auttamiseen keskittyvästä Kris -Tampere ry:stä.

"Ei me olla huonoja ihmisiä, ei me olla pahoja ihmisiä.

Kris -Tampere ry:n työntekijä Tanja Lehtelä päätti lokakuussa 2005 alustuksensa Vanajan avovankilan päihdekurssilla näihin sanoihin. Sana, joka antaa lausumaan erityisen sisällön on *me*. Anna Kulmala (2006, 70) määrittelee väitöskirjassaan toiseuden viittaavan yksilön kokemukseen erilaisuudesta, ulkopuolisuudesta ja ehkä myös eriarvoisuudesta. Näin toiseudessa keskeistä on ei-kuuluminen, ulkopuolelle jääminen. Ulkopuolisuuden ja erilaisuuden kokemuksia voi käyttää myös voimavarana toisten auttamisessa. Tällöin omat vaikeat kokemukset ja niiden kanssa selviytyminen tai niistä ylitse pääseminen luovutetaan toisten "ulkopuolella olijoitte" käyttöön.

Vertaissuhteissa kokemuksen vastaanottajalle tarjoutuu tilaisuus eläytyä ja samastua toisen ihmisen toipumisprosessiin. Vertaistukiryhmässä yhteisöllisyys syntyy jaetun tavoitteellisen toiminnan avulla. Vertaistoiminnan ytimessä on pyrkimys löytää ymmärrystä, vastauksia ja visioita hyvän elämän ehtojen ja edellytysten luomiseen vaikeuksista, elämän rikkoontumisesta ja leimaantumisen huolimatta. Vertaistuen toimintamuodoissa yksilöitten kokemukset eivät jää pelkästään yksityisiksi murheiksi. Yksilöllisestä positiosta voi kertoa asioista, joilla on myös laajempi, henkilökohtaisen ylittävä merkitys. (Huttunen 2002, 349; Hyväri 2005, 224–231.) Vertaisryhmän keskeinen tehtävä on jäsenten motivaation vahvistaminen: samastuminen toisten tarinoihin, mutta myös keskinäisten eroavuuksien löytäminen.

Lehtelän elämäntarinaa kuuluu vaikea päihderiippuvuus ja rikoskierre, josta irtaantumisen hän kuvasi koko elämänmittaiseksi toipumisprosessiksi, joka on kaikille mahdollinen. Pari päivää myöhemmin nuori naisvanki sanoi kurssin sisältöjä arvioidessaan, että *"varsinkin se Tanjan luento oli hyvä. Sen jälkeen tuntui, että mistä vaan voi nousta."* Vertaistuen voima on mahdollisuudessa samastua toiseen ihmiseen, jonka elämäntarina on osoitus siitä, että minunkin elämäni voi muuttua enkä enää palaa vankilaan. Päihdekurssin päättyessä yksi nuorista osallistujista alkoi haaveilla, että *"ehkä mekin sitten muutaman vuoden kuluttua tullaan tänne kertomaan tarinaamme..."*

Tanja Lehtelän kertomus ei ole "itsestä kiinni" -sankaritarina, vaan kuvaus elämästä, jossa Marjatta Bardyn ja Päivi Känkäsen (2005, 52) ilmaisua mukaellen "huumeriippuvainen naisvanki on tullut nähdyksi kokonaisena

ihmisenä, jonka olemassaololla on arvoa”. Tanja kertoi päihdeohjaajan kanssa käymistään keskusteluista, jotka olivat mahdollistaneet häpeää ja syyllisyyttä aiheuttavien kokemusten jakamisen. Mahdollisuus säännöllisiin keskusteluihin luotettavaksi koetun ammattilaisen kanssa oli merkinnyt tärkeää vaihetta toipumisprosessissa, jota vankilan päihdekurssi ja sen jälkeinen päihdekuntoutus, mahdollisuus tuettuun asumiseen ja työllistymispolkuun olivat täydentäneet.

Tarina on kuvaus siitä, kuinka huumeriippuvaisesta rikoksenuusijasta on tullut vankien ja vankilasta vapautuvien naisten ja miesten tukija ja vertais-tukitoiminnan kehittäjä, jonka olemuksessa ja tavassa puhua näkyy ja kuuluu *me*. Tarinassa kosketti erityisesti se, kuinka Tanja kertoi selviytymispeloistaan ja pettymyksestä, kun ei muuttunutkaan raitistumisen myötä ”aivan toisenlaiseksi ihmiseksi”. Hauraus ja keskeneräisyys tekivät tarinan muille läheiseksi, toivoa luovaksi ja uskottavaksi.

Kevään kurssilla ryhmässä vieraili Stop huumeista ry:n edustaja kertomassa oman toipumistarinansa. Tarina sisälsi kokemuksen särkyneestä äitiydestä ja lasten sijoituksesta: ”en tiedä miten olla äiti vaikka olenkin äiti”. Toipumisprosessin alussa oli ollut tärkeää kohdata uupumus ja antaa sille riittävästi tilaa. Hiljalleen väsymys alkoi hellittää. Yhteyden saaminen omiin tunteisiin merkitsi kahden vuoden mittaista prosessia. Nyt saattoi jo sanoa ”olen oppinut elämään itseni kanssa”, mistä seurauksena tavallinen elämä – työssä käyminen ja kotona oleminen – tuntui hyvältä elämältä. Enää ei tarvinnut olla koko ajan joka hetkeksi toimintaa.

”Toipujan tarina” sisälsi monia tärkeitä viestejä, kuten ”Anna itsellesi aikaa. Ei sellaista toipujaa olekaan, joka heti osaisi tulla toimeen itsensä ja elämänsä kanssa”. ”On tärkeää oppia antamaan itselle anteeksi ja luopua turhan syyllisyyden kantamisesta.” Tämäkään tarina ei ollut itseriittoinen itsestä kiinni -tarina, vaan toipumisprosessissa oli ollut merkitystä yksilö- ja perheterapialla, tukihenkilöllä ja NA-ryhmällä. Toipumisprosessi on NA-ideologian mukaisesti elämänmittainen: ”hoidan itseäni ja kasvan ihmisenä”.

Kevään kurssilla vieraili Kisko-yhteisöstä ”oppilas” eli hoidossa oleva asiakas ja terapeutti. Oppilas kertoi oman tarinansa, jossa keskeisenä sisältönä oli Kisko-hoidon merkityksellisyys hänen toipumisprosessissaan. Keskustelua ei kuitenkaan oikein syntynyt, eikä kukaan kurssilaisista tuntenut Kiskon hoitomallia itseä puhuttelevaksi. Ei ole itsetarkoitus, että kurssilaisten pitäisi samastua toipujaan ja hänen valitsemaansa hoitomalliin. Sen sijaan on tärkeää, että päihdeohjelman aikana naiset saavat tietoa eri hoitomahdollisuuksista. Myöhemmässä elämänvaiheessa sellainenkin, mikä ei vankeus-aikana tunnu itselle sopivalta, voi tulla ajankohtaiseksi. Toisaalta itsetuntemus suhteessa omaan päihderiippuvuuteen ja sen hoitoon vahvistuu, kun huomaa, että tuo ei sovi minulle. Pois sulkemalla voi lähestyä itselle sopivaa kuntoutusta.

Toipumistarinat mahdollistavat samastumisen ja eläytymisen samanlaisia vaikeuksia läpi eläneen, mutta jo pitkälle toipumisprosessissaan edenneen kokemuksiin. Tarinat luovat realistista toivoa, koska ne kiinnittyvät sellaiseen elämään, johon kurssilaiset löytävät omakohtaista kosketuspintaa. Toipumistarinoissa asioita lähestytään yhteiskunnan marginaalissa elävien ehdoilla, heille merkityksellisten asioiden kautta. Kirsi Juhila (2006, 104) määrittelee marginaalisuuden siten, että se ei ole huonommuutta tai vajavaisuutta vaan ennen muuta erilaisuutta vallitsevaan ja niin sanottuun normaaliin nähden. Marginaalisuus on tiettyyn tilanteeseen liittyvä paikka, jossa ihminen on. Paikka voi olla ruumiillista, esimerkiksi eläminen vankilassa, asuntolassa tai päihdeyksikössä, mutta se voi olla myös symbolisempi paikka, esimerkiksi elämistä päihdeongelmaisena, rikostaustaisena tai lastensuojelulaitinä.

Marginaalisuuden paikat, kuten muutkin ihmisten olemisen ja elämisen paikat, mahdollistavat kuhunkin paikkaan liittyvän tietämisen. Tieto siitä, mitä marginaalisuus on ja miltä se tuntuu, on ennen muuta niillä, jotka ovat asianosaisia eli katselevat maailmaa marginaalisuuden paikoista. Kunkin omat paikat asettavat rajoja toisiin paikkoihin liittyvään tietämiseen. Siksi tarvitaan herkkyyttä suhteessa itselle vieraiden paikkojen tietämiseen, toisin sanoen asianosaistietojen kunnioittamista. Toinen tieto kuvaa marginaalisuuden paikoista lähtevää tietämistä, joka perustuu ihmisten arkeen ja kokemuksiin. Kokemusten jakaminen on helpointa toisten samanlaisista paikoista asioita tarkastelevien kanssa. Toisen tiedon välittäminen ”ulkopuolisille” on olennainen kysymys, jotta asianosaisten kokemustietoa voidaan käyttää työkäytäntöjen kehittämisen aineksena. (Juhila 2006, 104–106.) Vanajan osaston päihdeohjelmassa kokemustietoa arvostetaan. Ohjaaja käyttää sitä tavoitteellisesti motivaation herättämisen välineenä ja keinona tarjota kurssilaisille aineksia oman itsetuntemuksen ja -arvostuksen rakentamiseen. Toipujien tarinoitten kautta myös hoitopaikat ja -mallit tulevat ihmisläheisesti kuvatuiksi, kun niistä kerrotaan oman kokemuksen läpi.

Vertaisryhmien tavoitteena on tarjota tilaisuus tavata muita, jotka ovat kokeneet samanlaista tai elävät samankaltaisessa tilanteessa. Vertaisryhmän jäseniä yhdistää jokin elämään perustavanlaatuisesti vaikuttava kokemus, esimerkiksi päihderiippuvuus tai vankilaan joutuminen. Ryhmän jäsenet tietävät kokemuksesta, kuinka vaikeaa on yrittää irtautua päihde- ja rikoskierteestä. Uuden tulokkaan ei tarvitse selitellä tullakseen ymmärretyksi. Vertaisryhmässä saa varmuuden siitä, että ei ole yksin vaikeassa elämäntilanteessa eikä ainoa ”normaali-ihmisistä poikkeava” (Nylund 2005, 200–201).

Varsin yleisesti jaettu näkemys niin vankien, päihteiden käyttäjien kuin heidän parissaan työskentelevienkin keskuudessa on vertaistuen ensiarvoisen suuri merkitys kuntoutumisessa. Tätä perustellaan yhteisen kielen, samastumismahdollisuuden ja ”tunnetilojen tajuamisen” näkökulmasta. Samoja elämäntilanteita kokeneelta on helppo ottaa neuvoja vastaan, koska hän sananmukaisesti ”tietää mistä puhuu”. Molemmissa päihderyhmissä oli myös osallistujien

keskinäiseen vuorovaikutukseen rakentuvia vertaistuen aineksia. Monta kertaa ryhmän sisäinen vertaistuki toimi oikein hyvin: vastavuoroisen jakamisen kokemuksia syntyi tilanteissa, joissa ryhmäläiset pohtivat omia kokemuksiaan toistensa kertomaa vasten. Vertaisryhmästä saatu palaute oli tehokasta ja suoraa:

Jenna: *Kyllä mä voin vetää pilveä silloin tällöin.* (Kunhan jätän amfetamiinin, R.G.)

Maarit: *Ei tuu onnistumaan.*

Annika: *Kyllä mä pystyn vetään pilvee silleen etten ala mitään säheltään.*

Marianne: *Se on helevetin hienoo jos pystyt, mutta minä en oo pystyny.*

Molemmilla päihdekursseilla oli paljon keskinäistä välittämistä, huumoria ja toisten kokemuksiin eläytymistä.

7.9 SELVIYTYMISSUUNNITELMA KOKOAVANA PROSESSINA

Nykyisessä käsikirjassa niin sanottu selviytymissuunnitelma rajoittuu yhteen tehtävään, jonka käsittely jäi pinnalliseksi. Odotetusti tavoitteiksi useimmiten asettui eläminen ilman päihteitä ja ammattiin opiskelu tai työhön sijoittuminen. Suurimmiksi riskitilanteiksi päihteettömyyden säilymiselle naiset arvioivat toimeettomuuden ja ”tylsistymisen” sekä toisaalta liian suuret paineet ja vastoinikäymiset. Päihteettömyyden osalta enemmän tai vähemmän konkreettisia suunnitelmia kaikilla olikin, esimerkiksi NA-ryhmät, tukihenkilö tai a-klinikalla käynnit. Sen sijaan työ- tai koulutuspaikka ei ollut kenelläkään vapautuessa odottamassa. Yksi naisista haki vankeusaikana koulutukseen, jonka toivoi voivansa aloittaa heti vapauduttuaan. Kahden tiedän työllistyneen pian vapautumisen jälkeen, ja kaksi suoritti ATK-opintoja Vanajan osastolta käsin. Vanajan osaston ylivartija painotti yhteisissä keskusteluisamme ammatillisen koulutuksen merkitystä ja toivoi avovankilaan ammatinvalintapsykologin palveluja sekä mahdollisuutta suorittaa ammattikurssi sellaisella alalla, joka tarjoaa realistiset edellytykset työllistyyä.

Selviytymissuunnitelmaa voisi työstää prosessinomaisesti, käsitteellistämisen, motivoinnin ja itsetuntemuksen vahvistamisen rinnalla koko kurssin ajan. Selviytymissuunnitelma on tietynlainen tavoitteiden konkretisointi: mitä tarvitsen elämäni, jotta pysyn päihteettömänä ja löydän aineksia uudelle elämäntavalle. Merja Laitinen (2004, 273–275) on väitöskirjassaan kritisoinut selviytymisen käsitettä hokemana, joka voi pitää sisällään melkein mitä hyvänsä lähtien suurista katastrofeista kuten sota ja nälänhätä ja joka toisaalta viittaa arkisiin tapahtumiin kuten työpäivästä ja kiireestä

selviytyminen. Ihmisen on mahdollista rakentua eri tavoin ja eriasteisesti uudelleen. Kyse on eheytymisprosessista, joka ei koskaan tule valmiiksi. Selviytymiskäsite ei kuitenkaan tavoita eheytyminen tai toipumisen prosessaalista luonnetta, vaan viittaa enemmänkin yksittäisistä vaikeista tilanteista suoriutumiseen. Auli Ojuri (2004, 47) määrittelee parisuhdeväkivaltaa kokeneiden naisten selviytymistä käsittelevässä väitöskirjassaan selviytymisen pitkäkestoiseksi prosessiksi. Selviytyminen ei ole lineaarisesti etenevä prosessi, vaan sisältää myös heikkouden ja selviytymättömyyden kokemuksia. Tämä näkemys sopii hyvin päihderiippuvuudesta irtautumiseen, johon retkahdukset kuuluvat oleellisena osana.

Selviytymissuunnitelma kokoaa päihdekurssin kaikki sisällöt ja laajentaa tulevaisuuteen suuntautumisen kokonaiselämäntilanteeseen kohdistuvaksi. Vapautumissuunnitelman voi nähdä kokonaisvaltaisena, prosessinomaisesti kehittyvänä selviytymissuunnitelmana, jossa näkyy vangin edistyminen paitsi suhteessa päihderiippuvuuteen myös muihin elämänsä keskeisiin alueisiin. Yleinen näkemys niin päihdehuollon kuin vankeinhoidon työntekijöiden, päihdetutkijoiden ja itseapuryhmiin kuuluvien keskuudessa on, että huumeiden käyttäjien alakulttuurista irtautuminen on työläs prosessi ja nimenomaan sidokset päihde- ja rikosmyönteiseen kulttuuriin tekevät elämäntavan muutoksen erittäin vaativaksi. Monet naisvangit elävät väkivaltaisissa suhteissa, joissa heidän omat pyrkimyksensä elämänmuutokseen valuvat tyhjiin parisuhteissa väkivaltaisen, päihteitä käyttävän ja rikoksia tekevän miehen kanssa. ”Riskihenkilö” voi olla naiselle kaikkein läheisin ihminen, jonka kanssa hänellä saattaa olla lapsi tai useampiakin. Päihdeongelmasta selviytyminen on monella tavoin sidoksissa niihin olosuhteisiin, joihin vanki on vapautumassa ja niihin ihmissuhteisiin, jotka ovat hänelle merkityksellisiä.

Käsitteellistäminen

Kognitiivisesta viitekehyksestä lähtevän työskentelyn yksi tärkeimpiä tehtäviä on käsitteellistäminen. Käsitteellistämässä on kyse elämäntilanteen mahdollisimman kokonaisvaltaisesta ja yksityiskohtaisesta tulkinnasta, tässä tapauksessa päihderiippuvuuden näkökulmasta. Käsitteellistäminen on ajattelu- ja sanallistamisprosessi, jonka tulisi tarkentua ja syventyä koko päihdeohjelman ajan. Käsitteellistämisen edetessä ihmisen itsetuntemus ja kyky analysoida omaa ajattelua ja tunteita kasvaa koko ajan. Ihminen alkaa hahmottaa päihdeongelmansa merkityksiä eri elämäntilanteilla ja ymmärtää elämänsä eri osa-alueiden keskinäisiä suhteita. On kyse itsereflektion harjoittelusta: nähdä oma tilanne jäsentyneemmin, vahvistaa yhteyttä omaan sisäiseen maailmaan (ajattelu, tunteet, arvot) ja hahmottaa ulkoinen todellisuus realistisemmin. Prosessin aikana sisäinen ja ulkoinen todellisuus ovat vuorovaikutuksessa siten, että elämäntapahtumat muovaavat ihmisen ymmärrystä itsestään ja maailmasta. (Kuusinen 2001, 42–50.)

Kognitiivisessa psykoterapiasuhteessa ongelmien käsitteellistäminen alkaa ensimmäisessä hoitokontaktissa jatkuen ja muuttuen koko työskentelyprosessin ajan. Tavoitteena on auttaa asiakasta ymmärtämään itseään ja vaikeuksiaan ja mahdollistaa tarkoituksenmukaisen hoitosuunnitelman laadinta. (Karila & Holmberg & Laaksonen 2001, 45–46.) Samanlainen tavoite on myös Vanajan päihdeohjelmalla: itsetuntemuksen vahvistuminen ja päihdeongelman hoitoon sitoutuminen.

Psykoterapiaprosessissa käsitteellistämisen avulla pyritään hahmottamaan ongelman syntyhistoria ja sen kytkökset merkittäviin elämäntapahtumiin ja vuorovaikutussuhteisiin. Yhdessä asiakkaan kanssa tutkitaan hänen uskomuksiaan itsestä, muista ihmisistä ja yhteiskunnasta. Uskomusten lisäksi paneudutaan asiakkaan asenteiden, käyttäytymiseen liittyvien sääntöjen ja tulevaisuuteen kohdistuvien odotusten tutkimiseen. Kiinnostuksen kohteena on sen selvittäminen, mitkä ajatukset, mielikuvat ja käyttäytymistavat ylläpitävät ongelmaa ja se, miten asiakas on oppinut selviytymään kielteisten uskomustensa kanssa. Terapeutti ja asiakas perehtyvät yhteistyösuhteeseen siihen, millaisissa elämäntilanteissa ja vuorovaikutussuhteissa ongelmaa ylläpitävät uskomukset ovat kehittyneet. Terapiasuhte ei kuitenkaan keskity vain eikä edes ensisijaisesti menneisyyteen, vaan kiinnostuksen kohteeksi asettuu se, mitä potilaan elämässä parhaillaan tapahtuu ja miten hän kokee nykyisyyden. Nykyisyyttä analysoimalla löydetään yhteyksiä myös merkittäviin elämänhistorian tapahtumiin ja vuorovaikutussuhteisiin. (Karila & Holmberg & Laaksonen 2001, 37–55.)

Vankilan päihdekuntoutuksessa ei ole kyse kognitiivisesta psykoterapiasta, jossa analysoidaan vuorovaikutuksen ja itsereflektion keinoin mielen sisältöjä, jotka sidotaan elämänhistorialliseen kontekstiin pyrkien näin hahmottamaan, miten nykyisiin ajattelutapoihin on päädytty ja mitkä ovat keskeiset mielikuvat suhteessa käsiteltävään ongelmaan. Mutta tämän suuntaisesti kyllä edetään: yritetään vahvistaa yhteyttä sisäiseen maailmaan muistelemalla mitä eri tilanteissa ajattelin, miten toimin ja voisinko kokeilla muita vaihtoehtoja. Arkisemmin ilmaistaan yritetään etsiä vastausta kysymykseen ”miten saan otteen päihdeongelmastani ja mitä voin tehdä sen hallintaan saamiseksi?”

Käsitteellistäminen on vaativaa ja aivan erityisen haasteellista se on silloin, kun sekä ulkoinen että sisäinen todellisuus ovat hajanaisia ja niihin on vaikea saada otetta. Ryhmämuotoisessa, suhteellisen lyhytkestoisessa päihdekuntoutuksessa riittävä tavoite on käsitteellistämisen alulle saaminen. Muutamat naiset olivat tottuneempia psyykkiseen työskentelyyn ja he olivat jo aiemmin tutustuneet käsitteellistämisen periaatteisiin päihdekuntoutuksissa. Heidän näkökulmastaan päihdeohjelmassa olisi voitu edetä laaja-alaisempaan ja syvemmälle yltävään henkilökohtaisten tilanteiden tulkintaan ja analysointiin, kuin se taso mihin kurssilla ylettiin. Ihanteellisessa tapauksessa käsitteellistäminen on päihdekuntoutuksen eri vaiheiden

läpi kulkeva prosessi, alkaen suljetun laitoksen päihdekuntoutuksesta ja edeten Vanajan päihdekurssilla syveneväksi prosessiksi. Käsitteellistäminen hiljalleen etenevänä, vuorovaikutuksessa toteutuvana prosessina on keskeinen tehtävä pyrittäessä itsetuntemuksen ja oman elämän hallinnan vahvistamiseen vastakohtana itsestä vieraantumislle ja ajalehtimiselle.

Uskomukset

Käsitteellistämisen tärkeä osa-alue on tietoisesti tuleminen niistä uskomuksista, jotka ylläpitävät päihderippuvuutta omassa elämässä, altistavat retkahduksille ja latistavat muutosvalmiutta.

Päihdeohjelmassa paneuduttiin tehtävien avulla uskomusten tunnistamiseen. Kurssilaisille jaettiin uskomuslista, josta he valitsivat ne, jotka löytyivät omasta ajattelusta. Seuraavanlaisia uskomuksia tunnistettiin:

*Ei ole mitään muuta tekemistä.
Voin lopettaa aina, jos haluan.
Päihdeeton elämä on tylsää ja yksitoikkoista. Päihdeettömät ihmiset ovat tylsiä.
Ilman työtä ja asuntoa en voi lopettaa.
En saa mistään mielihyvän tunnetta, jos lopetan
Elämästäni puuttuu jännitys, ellen käytä päihdeitä
Jännitän liikaa ja saan paniikkikohtauksia
Mielihalu päihteiden käyttöön on niin voimakasta, etten pysty vastustamaan.
Elämäni on samanlaista, käytän tai en.
Elämäni ei muutu, vaikka lopettaisinkin.*

Uskomukset syövät motivaatiota, vaikeuttavat muutosprosessiin sitoutumista ja aktivoituvat erityisesti niissä tilanteissa, joissa riski päihteidenkäyttöön on suuri. Uskomukset syntyvät jostakin, jollakin tavoin niillä on todellisuus pohjaa yksilön kokemusmaailmassa. Tämä tehtävä on yksi esimerkki listoista, joita käytiin läpi. Uskomuksiin, niiden syntyhistoriaan ja merkitykseen omassa elämässä ei kuitenkaan oikein päästy syventymään. Uskomuksien perusteellinen analysointi ei ole yksinkertainen tehtävä. Esimerkiksi uskomus elämän yksitoikkoisuudesta ja yksin jäämisestä ei ole vailla todellisuus pohjaa. Etnografisen tutkimuksen Tukholman päihderippuvaisten asunnottomien naisten parissa tehnyt Annette Rosengren (2003, 46) kuvaa tätä ristiriitaa tutkimukseensa osallistuneiden naisten kokemusten avulla. Viisi vuotta amfetamiinista erossa pysytellyt nainen kertoo elämästään myönteisiä asioita: Hänellä on jälleen ajokortti ja auto. Hän asuu itsenäisesti omassa vuokra-asunnossa. Minimieläkkeen ja äidiltään saamansa pienen tuen avulla hän on pystynyt maksamaan suuren osan veloistaan. Samanaikaisesti hän kuvaa, miltä keski-ikäisen huumeitaustaisen naisen elämä tuntuu, sen jälkeen kun hän on integroitunut yhteiskuntaan: materiaalisesti köyhää, aika yksinäistä ja yksitoikkoista.

Vanajan päihdekurssilla vierailut Irti Huumeista ry:n edustaja sanoi alustuksessaan, että ”toivo on kuin lamppu, jonka voi yhä uudelleen sytyttää”. Aiemmassa huumeiden käyttäjien asuinyhteisöön kohdistuneessa tutkimuksessa (Granfelt 2004) yksi työntekijöistä pohti, kuinka syrjäytyneimpien huumeiden käyttäjien parissa työskennellessä joutuu vastatusten sen realiteetin kanssa, että ”mistä sitä toivoa repii”. Päihdeohjaaja on eräänlainen ”lampun sytyttäjä”: hänen tehtävänsä on jaksaa itse uskoa ja saada myös vangit uskomaan, että kannattaa sittenkin yrittää, vaikka monet toiveet näyttäisivät olevan tavoittamattomissa.

Ei ole merkityksetöntä, että vankilassa ylipäättään pysähdytään pohtimaan oman käyttäytymisen taustalla olevia päihde- ja rikoskierteessä kiinni pitäviä ajattelumalleja. Naiset mieltivät kurssilla käsiteltyjä asioita itsekseen tai keskenään vapaa-aikana, osa heistä paljonkin. Naisilla on oikeus rajata henkilökohtaista elämäänsä päihdekurssin ulottumattomiin. Vaikka keskustelua ei aina syntynyt kovin paljoa eikä spontaanisti, saattoi kurssilaisten mielessä tapahtua paljonkin. Päihdeohjelman merkitystä arvioidessaan monet olivat sitä mieltä, että kurssi nimenomaan ”antoi ajattelemisen aihetta” tai ”laittoi ajattelemaan”.

Vaikka aina puhuttiin, että tää kurssi on ihan perseestä, niin kyllä se laittoi ajattelemaan.

Tuli monipuolisesti esiin asioita.

Tämä on tavallaan minulle vanhan kertausta, mutta tarpeellista kaikki. Antoi todellakin paljon ajateltavaa päihdeiden käytöstä ja selvensi ajatuksia. Tämä on ollut hyvä kurssi!

Jos tämä olisi ollut ensimmäinen kurssini, olisin pitänyt tätä kurssia varmaankin loistavana! Mielestäni tällä kurssilla tulee monipuolisesti käsiteltyä päihdeasioita ja monelta kannalta. Kaikkea on ollut tasaisesti.

Onko teillä niin tiukka aikataulu, että täytyy ottaa niin paljon, niin nopeasti? Kun tulee paljon vaikeita asioita tehtävien kautta, lähtee mieli helposti harhailemaan. Ei tule olla pelkkää keskustelua ja kirjoittamista, välillä pitää olla kevennystä. Välillä on ollut tehtäviä liikaa.

Jälkikäteen olen ajatellut, etten ehkä ymmärtänyt, kuinka emotionaalisesti raskaita päihdeohjelman tehtävät saattavat naisille olla. Etäännyttävä, kuin jonkun toisen elämästä puhuminen, saattaa olla tarkoituksenmukainen tapa suojata itseä liialta ahdistukselta. Sitaatissa esitetty kysymys *Onko teillä niin tiukka aikataulu, että täytyy ottaa niin paljon, niin nopeasti?* on havahduttava: ketä varten tehtäviä tehdään? Tehtäviin paneutuminen on varmaan sinänsä

mielekäs tapa työskennellä, mutta jos menetelmää käytetään liian nopeateem-
poisesti, kurssilaisilta katoaa yhteys sisältöihin ja tehtävien tarkoitukseen.

Myös päihdeohjaajan ammatillisen kehittymisen näkökulmasta kiireettömyys
ja mahdollisuus paneutua kuuntelemaan naisten kertomuksia on tärkeää.
Useimmilla naisvangeilla on kokemustietoa elämästä yhteiskunnan marginaa-
lissa: Millaista on elää naisena huumeiden käyttäjien yhteisössä? Miltä tuntuu
elää väkivaltaisessa suhteessa? Miltä tuntuu käydä tapaamassa omia lapsia
itselle vieraassa perheessä? Miltä tuntuu, kun toinen nainen kasvattaa omaa
lasta? Miltä tuntuu istua naisena poliisikuulusteluissa, oikeussalissa, vankivau-
nussa? Kaikki elämämme kokemukset jättävät meihin jälkensä ja vaikuttavat
siihen, millaisia ihmisiä olemme ja miten suhtaudumme tulevaisuuteen.
Kerran päihdekurssilla yksi naisista sanoikin ohjaajalle ja minulle:

No niin, kysymyksiä! Meillä on kokemusta!

Retkahdus toipumisprosessin osana

Päihderiippuvuus ja vankilaelämä ovat omiaan vahvistamaan uskomusta,
että asiat vain tapahtuvat eikä itse voi juurikaan vaikuttaa omaan elämäkul-
kuun. Ihminen ei kuitenkaan ole puhtaasti ulkoa tai sisältä ohjautuva, vaan
toimintansa kautta vastavuoroisessa vuorovaikutussuhteessa ympäristöönsä.
Kognitiivinen näkökulma antaa mahdollisuuden hahmottaa omaa ajattelua
ja vaikuttaa siihen. Ajattelun muuttumisen kautta lisääntyy mahdollisuus
vaikuttaa omaan toimintaan. Näin kognitiivinen malli tarjoaa keinon tutkia
omien ajatusmallien vaikutusta retkahdukseen. Retkahdus ymmärretään
toipumisprosessin olennaiseksi vaiheeksi, joka tarjoaa mahdollisuuden
oppia ja päästä eteenpäin kehämäisesti etenevässä toipumisprosessissa.
(Ruisniemi 2006, 18.)

Vankilan päihdekuntoutus ja myös Vanajan päihdekurssi ovat monelle
naisvangille ensimmäinen tilaisuus pohtia päihteistä luopumista. Retkah-
tamisesta ei ole kokemusta, kun ei ole koskaan yrittänytään irtautua päih-
teiden käytöstä. Toipumisprosessin vaativuutta on vaikea ja varmaan ahdis-
tavakin kuvitella, jos ensi kertaa miettii, kannattaako edes yrittää. Retkahtamis-
riskien tunnistamista pitivät tärkeänä nimenomaan ne kurssilaiset, jotka olivat
tosissaan yrittäneet luopua päihteistä jossakin elämänsä vaiheessa. Vankilas-
ta käsin on myös vaikea ja ehkä vastenmielistäkin yrittää ennakoida mitä vai-
keuksia siviilielämässä on odotettavissa suhteessa päihteisiin (ja moniin mui-
hin asioihin). Hauras muutosmotivaatio pysyy paremmin koossa, kun vakuut-
taa itselleen, että asiat ovat hallinnassa, eikä uhkatekijöitä jaksa ajatella.

Päihdestrategiassa on nostettu esiin retkahduksen käsittely osana hoitoa.
Kuitenkin retkahduksesta seuraa sanktio, siirto suljettuun vankilaan, jolloin
kuntoutus katkeaa. Päihdekurssin käyneellä tai sille parhaillaan osallistuvalla
vangilla pitäisi ehdottomasti olla oikeus käsitellä retkahdusta Vanajan

päihdeohjaajan kanssa, joka on tuttu ja tuntee tilanteen. Ei ole tarkoituksenmukaista, että lomalta palattuaan positiivisen näytteen antanut vanki lähetetään kuulemisen jälkeen suoraan suljettuun vankilaan vailla mahdollisuutta keskustella tapahtuneesta sen päihdeohjaajan kanssa, jonka ohjauksessa hän on päihdeongelmaansa työstänyt. Päihdeohjaaja tuntee kurssilaisia myös ihmisinä ja tietää siitä tilanteesta, johon he ovat vapautumassa.

Jos vanki vain lähetetään kuulemisen jälkeen suoraan suljettuun vankilaan ilman, että retkahdusta käsitellään hänen kanssaan, saatetaan tuhota alulle päässyt kuntoutumisprosessi. Ensinnäkin mitätöidään päihdekurssilla opittu näkemys, jonka mukaan retkahdukset ovat osa toipumisprosessia. Toiseksi, menetetään mahdollisuus oppia retkahduksesta. Kolmanneksi, hukataan tilaisuus arvioida vapautumissuunnitelmaa uudelleen: mitä retkahdus kertoo kokonaiskuntoutuksen näkökulmasta? Esimerkiksi onko vanki vielä valmis itsenäiseen asumiseen vai olisiko sittenkin järkevää valita tuetun asumisen vaihtoehto, josta ehkä on jo aiemminkin keskusteltu? Jos vankia vain rangaistaan retkahduksesta, toimitaan samalla periaatteella kuin jos masennustaan psykoterapiaprosessissa käsittelevää ihmistä rangaistaisiin psyykkisen voinnin huononemisesta hoidon katkaisulla!

Sosiaalinen verkosto

Mun verkosto on pian käsitelty.

Sairaanhoitaja kysyi naisilta, kuinka monta ystävää itse kullakin on.

Mulla ei varmaan ole yhtään, Soile vastasi.

On kavereita, sitten on tosi hyviä kavereita ja sitten on vielä erikseen ystävät, Anna pohdiskeli.

Jokaisen kurssilaisen sosiaaliseen verkostoon löytyi vähintään yksi aikuinen, jonka he luokittelivat ”päähteettömyyttä tukevaksi”. Lasten merkityksestä keskusteltiin ja todettiin, että lapset tukevat olemassa olollaan. Muutamat naiset merkitsivät sosiaalista verkostoa kuvaavaan ympyrään valtavan määrän ihmisiä. Tällöin nimet vilistivät nauhana naisen esitellessä ihmisuhteitaan. Omista ihmissuhteista ja niiden merkityksestä tai puuttumisesta kertominen voi olla arkaluonteinen tehtävä.

On rakkaita ihmisiä, joista on vaikea luopua.

Tarja Pösö (1986, 193) kirjoittaa parikymmentä vuotta sitten Hämeenlinnan vankilassa tekemässään tutkimuksessa, että rikoksia tekeville naisille oli yhteistä ristiriitainen perhe- ja parisuhderiippuvuus. Naiset olivat voimakkaasti kiinni miehessään, lapsissaan, vanhemmissaan, naiseudessaan ja äitiydessään. Nämä sidokset olivat merkityksellisiä ja ristiriitaisia myös

Vanajan päihdekurssilla. Vanhemmat nähtiin, tai ainakin haluttiin nähdä, päihteettömyyttä tukevana silloinkin, kun vanhemmalla itsellään oli päihdeongelma.

Sosiaalisen verkoston kartoittamisen jälkeen siirryttiin tehtävän jatko-osaan, jossa pohdittiin *Mitä päihteiden tilalle?* Tehtävään sisältyi kysymys: ”Kenestä on kaikkein vaikein luopua? Miksi?” Tähän kysymykseen paneutuminen olisi arkaluonteisuudestaan ja henkilökohtaisuudestaan huolimatta yksi kaikkein keskeisimmistä teemoista suhteessa elämäntavan muutokseen ja retkahtamisriskiin. Päihteitä käyttävästä ja rikoksia tekevästä miesystävästä luopuminen on monella tavoin vaikea ja ristiriitainen asia. Päihdekurssilla käsitellään riippuvuutta ja väkivaltaa, mutta vaatii suurta rohkeutta puhua ryhmässä omista intiimisuhteista, niihin liittyvistä ristiriidoista ja kiintymyksestä, peloista ja monenlaisista sidoksista. Rikos- ja päihdekulttuuri ja sen sisäiset velkasuhteet, uhkailut ja lojaliteetit ovat aihe, jonka olen kokenut olevan lukittu maailma, niin päihdekurssilla kuin kahdenkeskisissä haastatteluissa. Se on kuitenkin monen naisvangin elämän tärkeä yhteisö, joka vapauduttua on kohdattava ja josta irtautuminen ei ole vain omasta päätöksestä kiinni.

Käsikirjan tehtävien ongelma on niiden yksipuolinen yksilökeskeisyys. Ohjelmaan on sisään rakennettuna itsestä kiinni -ideologia. Se, että ohjelman avulla tuetaan vastuunottoa omasta elämästä on perusteltua ja lisää selviytymisen edellytyksiä. Kuitenkin esimerkiksi kysymys: *Mihin, missä ja miten vaihdat seurapiirisi ja ryyppy- ja käyttökaverisi?* jää epärealistiseksi, jos sitä käsitellään vain yksilön valintojen näkökulmasta. Oleellinen kysymys on, olemmeko *me* valmiit ottamaan vastaan huume- ja rikostaustaisen naisen vai tuleeko hän torjutuksi niin ihmissuhteissa kuin yrityksissään integroitua yhteiskuntaan. Yhdeksännessä luvussa kuvattu ”Sallan tarina” kertoo siitä, että kaikki ei ole vain vangista eikä myöskään vankeinhoidon päihdekuntoutuksen laadusta kiinni.

8 SENSITIIVISET AIHEET PÄIHDEOHJELMAN OSANA

Pyrin työssäni siihen, että he olisivat täältä lähtiessään edes vähän ehyempiä kuin tänne tullessaan. (sairaanhoitaja)

Tämä luku keskittyy päihdekurssin sensitiivisiin teemoihin: väkivaltaan, äitiyteen, masennukseen ja seksuaalisuuteen. Kuvaan sitä, kuinka näitä teemoja käsiteltiin osana päihdeohjelmaa, ja pohdin missä määrin vankeinhoiton kuntoutuksessa on mahdollista vastata naisvankien traumatisoiviin elämäkokemuksiin.

Vapauteen valmentavaan päihdeohjelmaan kuului mielenterveyteen, lähisuhdeväkivaltaan, läheisriippuvuuteen ja seksuaalisuuteen liittyviä jaksoja. Näitä teemoja käsiteltiin ainakin hiukan myös päihdeosioissa. Vanajan osaston sairaanhoitaja vastasi mielenterveyteen, lähisuhdeväkivaltaan, terveyteen ja ensiapuun liittyvistä jaksoista. Ulkopuolinen seksuaaliterapeutti piti seksuaalisuutta käsittelevän jakson, ja yksi Vanajan osaston vartijoista oli suunnitellut ja toteutti läheisriippuvuuteen keskittyvän osion. Nämä aiheet ovat tavalla tai toisella osa monen naisvankin elämää. Kurssilaisilta tulikin palautetta siitä, että aiheet oli valittu hyvin ja liittyivät kiinteästi päihdetematiikkaan.

8.1 TRAUMAATTINEN KOKEMUS – TASAPAINON RIKKOVA TAPAHTUMA

Traumaattisella kokemuksella tarkoitetaan tapahtumaa, joka ylittää ihmisen puolustus- ja selviytymismekanismit. Kuvaannollisesti ilmaisten traumassa on kyse särkymisestä: psyykkinen tasapaino ja käsitys itsestä vaurioituvat. Traumatisoivia tapahtumia ovat esimerkiksi psyykkinen ja fyysinen väkivalta ja seksuaalinen hyväksikäyttö. Perheen sisäinen väkivalta on lapselle traumatisoivaa, vaikka hän ei itse joutuisikaan väkivallan kohteeksi (Holmberg, 2000, 7–17). Myös rikos, siitä seuraava oikeusprosessi ja vankilaan joutuminen voivat olla tekijälle traumaattinen kokemus. Niina Väkeväinen (2005) on elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittujen naisten elämää käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan kirjoittanut aineistonsa pohjalta siitä, kuinka raskaita kokemuksia poliisikuulustelut, oikeudenkäynti, tutkintavankeus ja erityisesti vankeuden alkuajat olivat murhasta tuomituille naisille olleet. Vanajan osaston henkilökunnan kanssa käydyissä keskusteluissa kokenut vartija nosti esiin vankeusajan alun vaikeana kriisikokemuksena, jonka aikana naisvangeille tulisi tarjota psykososiaalista tukea.

Merja Laitinen (2004) on väitöskirjassaan tutkinut lapsena lähisuhteissa seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi joutuneiden ihmisten elämää. Laitinen (mt. 92) esittää naisvankien (päihde)kuntoutuksen näkökulmasta tärkeän kysymyksen: *”Voidaan kysyä kuinka paljon esimerkiksi huumeiden käyttäjissä ja väkivaltarikoksista tuomituissa on hyväksikäytettyjä, joita kohdellaan aina vain rangaisten.”* Omassa tutkimuksessani ei tutkita naisvankien elämänhistoriaa, mutta jotkut heistä kertoivat kokemastaan väkivallasta, alistamisesta ja nöyryyttämisestä. Hämeenlinnan vankilan työntekijät ovat lehtihaastatteluissa nostaneet esiin monien naisvankien vaikean taustan: *”Naisvangeista suurin osa on seksuaalisesti tai muuten hyväksikäytettyjä”* (apulaisjohtaja Harri Rämö/Talentia 2002, 14–15). Salla Sariola (2006, 159) viittaa kansainvälisiin tutkimuksiin, joiden mukaan päihteiden käyttö voi toimia itselääkityksenä lapsena seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi joutuneille. Hänen oma tutkimuksensa on toteutettu edinburghilaisessa hoitokodissa etnografisin menetelmin. Sariola tulkitsee aineistoaan siten, että tutkimukseen osallistuneet opiaattiriippuvaiset naiset yrittivät käsitellä elämänhistoriansa traumaattisia kokemuksia huumeiden käytöllä, mikä alkuvaiheessa mahdollisesti kokemusten tukahduttamisen ja suhteellisen tasapainoisen elämän. Naisten selviytymisstrategia oli ”olla kokematta”. (Mt. 137–163.)

Käsittlemättöminä traumakokemukset altistavat itsetuhokäytökselle ja epätarkoituksenmukaisiin selviytymistapoihin takertumiseen. Myös aikuisiässä on mahdollista rakentua eri tavoin ja eriasteisesti uudestaan. Kyse on eheytymisprosessista tai toisin ilmaisten identiteetin uudelleen rakentumisesta, joka tuskin koskaan tulee valmiiksi. Eheytymisprosessi merkitsee vaikeiden kokemusten auki purkamista, läpielämistä niin, että ne voi hyväksyä osaksi omaa elämänhistoriaa.

Laitisen tutkimus osoittaa ammattitaitoisen psykoterapian merkityksen traumatisoivan kokemuksen tai kokemusten läpi elämisessä ja sen myötä mahdollistuvassa eheytymisessä ja elämän uudelleen suuntautumisessa. Katkeavuutta ja vihaa herättävät nöyryytykset ja menetetyt asiat on käytävä läpi ja kohdattava niihin liittyvät vaikeat tunteet ennen kuin eheytyminen voi alkaa. Itsensä uudelleen rakentamista voi kuvata jatkumolla, jossa toisessa päässä on näennäinen selviytyminen ja toisessa itsen kunnioittaminen ja arvostaminen. Uhri voi löytää itsensä naisena, jolla on oikeus olemassaoloon juuri sellaisena kuin on ja omaan paikkaan, arvostettuun asemaan yhteisön jäsenenä. *Hän ei hae enää rankaisua tai häpäisyä, vaan kokoavia ihmissuhteita ja eheyttäviä tilanteita. Tilaa rakentaa aito välittäminen itsestä.* (Mt. 274–280.)

Tästä(kin) näkökulmasta katsottuna olisi perusteltua vahvistaa psykoterapeuttista osaamista ja mielenterveyden ammattilaisten osuutta vankeinhoidon kuntouttavassa toiminnassa. Psykoterapeuttinen lähestymistapa ja strukturoidut ohjelmat eivät ole toisilleen vastakkaisia, vaan päinvastoin toisiaan täydentäviä. Kun mieli on vähemmän rikkiäinen ja itsehalveksunta lieventynyt,

on helpompi keskittyä kyseenalaistamaan omaa ajattelua, rohkaistua kokeilemaan uusia käyttäytymismalleja ja rakentaa uusia ihmissuhteita. Varsinainen psykoterapia on kuitenkin mahdollista vasta sen jälkeen, kun päihdeongelma on ensin saatu hallintaan. Intensiivinen psykoterapia merkitsee vaativaa psyykkistä työskentelyä, sitä ei ole läheskään kaikkien tarvitsijoiden saatavilla, eikä oman mielen ja elämänhistorian sisältöihin keskittyvä pitkäjänteinen työskentely sovellu kaikille. Sen sijaan asiakkaan yksilölliseen tilanteeseen paneutuva psykososiaalinen työ sopii monille ihmisille, joiden tilanne on sosiaalisten ongelmien ja psyykkisen pahoinvoinnin kuormittama.

Ammatillinen keskustelu ei ole viime vuosina muodissa ollut termi. Kuitenkin monet ihmiset saavat voimansa kootuksi sellaisen keskustelun avulla, jossa yhdessä sosiaali- tai terveydenhuollon ammattilaisen kanssa jäsentävät sotkuista elämäntilannettaan ja miettivät siihen ratkaisuja. Kun hoidetaan vangin kanssa hänen ylivoimaisiksi kokemiaan asioita, hoidetaan samalla vankia ihmisenä edellyttäen, että hänelle muodostuu kokemus hädän vähentymisestä ja ymmärretyksi tulemisesta. Tällaisessa vuorovaikutussuhteessa vanki tulee kohdatuksi vaikeassa tilanteessa olevana ihmisenä, ei ongelmatapauksena tai kriminaalisoituneena narkomaanina.

Psykososiaalisiin jaksoihin kuuluivat myös vankilan ulkopuolisen seksuaaliterapeutin pitämät jaksot. Näillä jaksoilla käsiteltiin suhdetta muun muassa läheisyyttä ja suhdetta omaan kehoon. Valitsimme esillä olleista kuvista sellaiset, jotka tuntuivat itsellemme läheisiltä, näytimme valitsemamme kuvat toisille ja kerroimme niiden merkityksestä:

Margit näytti omat kuvansa:

*Näkkileivät – jaksaisin ruveta kuntoilemaan, saisin painoa alas.
Tämä kuvaa läheisyyttä, tässä on lapset – ja onhan siellä ukkokin.*

Kurssilla ajoittain valinnutta herkkyyttä ja yhdessä jakamisen kokemusta on vaikea sanallistaa. Kuvia näyttäessä Margit itki.

Erityisesti lähisuuhdeväkivalta ja seksuaalisuus ovat arkaluonteisia ja vaativia jaksoja, koska monet naisvangit ovat fyysisen, psyykkisen ja seksuaalisen väkivallan uhreja. Väkivaltatematiikan käsittelyn tekee vielä entistäkin koskettavammaksi se, että päihdeohjelmaan osallistujissa on heitä, jotka ovat itse syyllistyneet väkivallan tekoihin, myös henkirikoksiin. Kevään päihdekurssilla seksuaalisuutta käsittelevä jakso koettiin erittäin arkaluonteiseksi ja se herätti ahdistusta ja pelkoa:

Kauhulla odotin, että tulee jokin kysymys.

Välipalautteissa jaksoa oli kommentoitu muun muassa siten, että katsottiin seksuaalisuuteen liittyvien kysymysten sopivan yksilötyöhön, riittävän

pitkän ajanjakson aikana käsiteltäviksi, mutta ei ryhmään. Seksuaalisuus oli määritelty huomattavasti arkaluonteisemmaksi aiheeksi kuin väkivalta ja mielenterveys. Kirjallisten palautteiden, ryhmässä esiin tuodun ahdistuksen ja kahdenkeskisten haastattelujen perusteella voi vetää sen johtopäätöksen, että kyseinen aihe ei ole tarkoituksenmukainen ryhmämuotoisen päihdekurs- sin osana. Syksyn kurssille osallistuneiden palautteissa kylläkin oli toiveita seksuaalisuusteeman käsittelystä useammalla kerralla, eikä kukaan ainakaan tuonut esiin aiheen ahdistavuutta. Syksyn ja kevään kurseilla seksuaalisuus- osiosta vastasivat eri seksuaaliterapeutit. Kummatkin heistä toimivat hieno- tunteisesti, eivät esittäneet arkaluonteisia kysymyksiä eivätkä painostaneet keskusteluun osallistumiseen. Kevään kurssilla ilmaistiin enemmän ja avoi- memmin sellaisia vaikeita tunteita kuin pelko, itseinho, syyllisyys ja ikävä.

Inhoan itseä. Joka päivä haukun itseä. En halua pohtia niin rankkoja juttuja. Ne on kuin kiinni liimattu. Ei niitä voi puhua tässä ryhmässä...

Vaikka kevään osiosta vastannut seksuaaliterapeutti toimi hienotunteisesti, olivat hänen esiin ottamansa teemat hyvin perustavanlaatuisia ja ehkä juuri siitä syystä ahdistusta herättäviä. Jaksolla käsiteltiin muun muassa oman haavoittuvuuden ymmärtämistä, omien rajojen ja esteiden tunnistamista sekä seksuaalisten tarpeiden ja tunteiden tunnistamista. Terapeutti painotti oikeutta suojata itseä ja määritellä miten lähelle päästää toisen ihmisen. Hän korosti myös sitä, kuinka tärkeää on kyetä itse asettamaan rajat sille, mihin suostuu ja mitä sallii toisille. Jos olet välinpitämätön itseä kohtaan, et pysty asettamaan rajoja, hän sanoi.

Nämä aiheet saattavat herättää muistoja omien rajojen loukkauksista elä- mänhistorian eri vaiheissa, kokemuksista, joissa itseä on häpäisty ja hyväk- sikäytetty. Itseen kohdistetut halventavat nimittelyt ja mitätöinnit ovat saatta- neet tallentua syvälle mieleen, eikä niitä haluaisi muistaa. Aiheet saattavat olla ahdistavia senkin vuoksi, että juuri näin olisi halunnut elämässään tehdä: asettaa rajoja toisille ihmisille, arvostaa itseä ja pitää kiinni omista oikeuksis- ta, mutta siihen ei ole ollut mahdollisuutta väkivaltaisissa suhteissa ja päihdekulttuurissa, ei ehkä lapsuudessakaan.

Tupakkatauolle mentäessä Krista sanoi, että kolme vuotta olen yrittä- nyt opetella itsen hyväksymistä, mutta se on niin vaikeaa. Mutta meneillään on ja edistystä tapahtunut, minkä joku sukulaisistakin oli huomannut. Terapeutti kommentoi tähän, että, Krista eikö ole hienoa kun tapahtuu edistystä, jonka toiset näkevät. Vähän aiemmin terapeutti oli puhunut siitä, kuinka itsessä tapahtuvaa edistymistä ei välttämättä itse näe.

Syksyn kurssilla yksi naisista ilmoitti heti jakson alussa, että seksuaalisuus ei ole hänelle arka tai vaikea aihe. Seksuaaliterapeutti vastasi, että sinä olet harvinaisuus: yleensä aihe on vaikea ja arka. Ryhmän naisista yksi rohkenikin

sanomaan, että hänelle aihe on aika arka, kun ei ole selvin päin tottunut olemaan. Syksyn kerralla aiheet käsiteltiin muun muassa suhteessa päihteiden käyttöön ja parisuhteeseen. Aiheen käsittelytapa oli konkreettisempi ja ehkä vähän ”ronskimpi” kuin kevään kurssilla, ja mahdollisesti ryhmän naiset tunsivat käsittelytavan kotoisaksi ja heitä lähelle tulevaksi. Syksyn osiosta vastanneella seksuaaliterapeutilla on runsaasti kokemusta työskentelystä päihteidenkäyttäjien parissa. Hän nosti esille kysymyksen pahoista seksuaalisista kokemuksista ja miten niistä pääsisi eteenpäin. Nuori nainen arveli, että *ei kai niille pahoille kokemuksille mitään voi tehdä*. Terapeutti esitti omana näkemyksenään, että vaikka on hyvä suuntautua eteenpäin eikä mieltä mitä kauheaa minulle on tapahtunut, ei pääse eteenpäin, ellei ole jollain tavoin läpikäynyt pahoja kokemuksia. Jakson päätteeksi hän sanoi, että *toivon teidän kaikkien arvostavan enemmän itseänne ja luottavan enemmän itseenne riippumatta siitä mitä olette tehneet*.

Kevään kurssilla seksuaaliterapeutti korosti, ettei ole pakko suostua intiimisuhteissa mihinkään sellaiseen mitä ei itse halua. Jälkikäteen nuori nainen sanoi kahdenkeskisessä haastattelussa, että *tuli syyllinen olo kun se nainen sanoi ettei ole pakko suostua. Ajatteli, että se on oma syy*. Kevään kurssilla naiset toivat voimakkaasti esille aiheen arkaluonteisuutta ja mahdottomuutta puhua näin henkilökohtaisista aiheista ryhmässä. Toisaalta asiat ovat liian raskaita yksin mietittäviksi, luottamuksellinen ja ammattitaitoinen kahdenkeskinen suhde mahdollistaisi ehkä niidenkin asioiden käsittelyn, jotka *on kuin teipillä kiinni liimattu*.

Vankeinhoidon kuntoutuksessa korostuneessa asemassa olevat kognitiivis-behavioraaliset strukturoidut ryhmämuotoiset toimintaohjelmat eivät mahdollista henkilökohtaisten vaikeuksien läpikäymistä. Voivatko käsittelemättömät traumakokemukset tuhota sen, mitä näistä ohjelmista voisi hyötyä? Itseään syvästi halveksiva, hyväksikäytetty ja pahoinpidelty nainen ei ehkä pysty motivoitumaan uusien ongelmaratkaisutapojen ja omien vahvuuksien etsintään eikä pysty luomaan uutta sosiaalista verkostoa. Naisvankien (niin kuin yleensäkin ihmisten) elämässä vaikeudet ovat usein toisiinsa kietoutuneina eivätkä palaudu selkeästi erillisiksi ongelmiksi. Vankeinhoidon kuntoutus on kovin voimakkaasti painottunut nimenomaan päihdeongelmien käsittelyyn. Siitä syystä onkin ymmärrettävää, että oma paha olo kannattaa määritellä päihdeongelmaksi, että saisi edes jotain apua. Seuraava kuvaus on Hämeenlinnan päihdeohjaajan haastattelusta:

Syksyllä vapautui nuori tyttö, hakeutui mun puheille päihdeongelman takia ja sitten ilmenikin että se oli ihan sekundaarinen se päihdeongelma. Me tehtiin muutama viikko yhdessä töitä Se meni tosi voimakkaasti insestiin, mentiin tosi syvälle ja mä tajusin, että nyt mulla ei riitä keinot ja voimat ja sit mä tein sellaisen päätöksen, että mä sain rahoituksen seksuaaliterapeutille. Hän kävi joka viikko tapaamassa tätä terapeuttia. Hänelle avautui se, että nämä ovat ne asiat joista hänen on pakko

puhua. Toivon mukaan se on jatkunut tämän terapeuttiopiskelijan kanssa...(pähdeohjaaja)

Nykyisessä yksilön vastuuta korostavassa ja menestystä ihannoivassa yhteiskunnallisessa ilmapiirissä häpeä ja syyllisyys jäävät lähes yksinomaan vankilaan joutuneen ihmisen kannettavaksi. Vaille merkitystä jää se tosiasia, että varsin monen vankilaan päätyvän elämänhistoriaan on kasautunut traumaattisia kokemuksia varhaislapsuudesta lähtien ja yhteiskunnallinen eriarvoisuus on ollut konkreettista arkitodellisuutta elämän ensi hetkistä alkaen. Kun traumataustat ohitetaan, ihmisten oireita kohdellaan heidän ominaisuuksinaan. Samalla tavoin kuin yhteiskunnalliset ongelmat, esimerkiksi asunnottomuus, muuttuvat essentiaalisiksi, ihmisen identiteettiä luonnehtiviksi ominaisuuksiksi. (Huopainen 2003, 225; Schulman 2003, 184; Thörn 2003, 81–105.)

Olihan se kauheaa kuunneltavaa kun Meri kertoi elämäänsä.
(pähdeohjaaja)

Epätarkoituksenmukaisista keinoista luopuminen on mahdollista vasta uusien selviytymistapojen oppimisen myötä. Vankilaohjelmien pienryhmätyöskentely auttaa hankkimaan uusia ajattelutapoja ja näkemään aiemmasta poikkeavia toimintatapoja vertaisten kuuntelemisen ja yhdessä jakamisen kautta. Traumasuojautumisen merkityksen ymmärtäminen on kuntoutuksessa tärkeää. Erilaiset traumasuojautumiset kuuluvat trauman tapahtuma-ajankohdan kehitysvaiheeseen. Niihin turvaudutaan uhkamuistojen aktivoituttua myös aikuisena. Vaikka ne ovat aikanaan auttaneet selviämään, samojen selviytymiskeinojen käyttäminen aikuisuudessa johtaa yleensä yhä uusiin vaikeuksiin. (Huopainen 2005, 228–229.)

8.2 VANKILAN TUNTEET – IKÄVÄ JA MASENNUS

Mielenterveyttä käsittelevän jakson alussa Hannamari istui yksinään opetuskeittiössä. Muut kurssilaiset eivät vielä olleet saapuneet paikalle. Hannamari kertoi, kuinka vaikealta viikko oli tuntunut. Hän oli viikonloppuna ollut lomalla, ja sen jälkeen oli ollut koko ajan ikävä kotiin. Kurssin aikana Hannamari puhui eri yhteyksissä, joko suoraan tai peitetympin, kuinka kovasti hän kaipaa kotiin ja ikävöi läheisiään.

Välipalautteeseen Anne kirjoitti, että lapsiin liittyvät teemat olivat tuntuneet aika vaikeilta *kun on niin ikävä*. Läheisriippuvuutta käsittelevällä jaksolla puhuttiin paljon tunteista. Kurssilaiset arvioivat hylätyksi tulemisen ja yksin jäämisen ihmisen suurimmiksi peloiksi. *Ikävä* oli se tunne, jonka naiset nostivat vankilan tunteeksi syksyn läheisriippuvuutta käsittelevällä jaksolla.

Sairaanhoidaja oli samoilla linjoilla, koska lohdutti Hannamaria *On tervettä, että täällä ikävöi.*

- *Mitä on mielenterveys?* sairaanhoidaja kysyi.
- *Mielialoja*, Laura ehdotti.
- *Se on sellaista mitä ihminen toivoo omaan elämäänsä. Omasta mielestä hyvä elämä, pääsääntöisesti tuntuu hyvältä, vaikka alavireisyyskin kuuluu mielenterveyteen. Ihminen voi itse vaikuttaa mielenterveyteensä, sairaanhoidaja määritteli.*

Ompelimossa on raskasta, aiemmin olen ommellut hyvin, mutta nyt ompelen ja puran ja katson kelloa ja ajattelen, että voi kauheaa, vasta yhdeksän. Ei saa nukutuksi, ja sitten on niin väsynyt, ettei jaksa kirjoittaa kirjoitusta, ei mitään. Koko ajan on samanlaista: aamulla töihin, sitten syömään ja sen jälkeen onkin ihan väsynyt ja menee joko lenkille tai kämpille lepäämään. Vankilassa pitää suojata itseä: ei voi näyttää, että on ihan pieni, surullinen.

Irmeli Järventie (1993, 167–169) kuvaa syvästi masentunutta ihmistä ikään kuin tämä katselisi maailmaansa etäältä, kuin ulottumattomissa olevaa maisemaa, jota ja johon hän kaipaa, mutta jota ei kykene koskettamaan saati pääsemään maisemaan sisälle. Maailma olisi aivan äärellä, mutta masentunut ei kykene saavuttamaan sitä. Masennukseen kietoutuvat ”voimattomat” tunteet: uupumus, tuska, epätoivo ja syyllisyys. Masentuneen ihmisen on vaikea tehdä ratkaisuja: itseluottamus on mennyt ja suhde itseän ja omaan toimintaan on epävarmuuden sävyttämä, eikä ihminen pysty asettamaan toiminnalleen mitään tavoitteita. Depressio voi muuttua ilman psyykkistä työtä tarkoituksettomuuden ja tyhjyyden tunteeksi. Mistään piittaamaton hällä väliä -asenne on yksi keino ilmaista masennusta, näyttämättä heikkoutta.

Tavoitteiden asettaminen paitsi päihdeongelman osalta myös laajemmin omaan elämään liittyen on päihdekurssilla keskeistä. Vankilasta käsin tavoitteiden asettaminen on erityisen haasteellista, koska keinot toivottujen asioiden edistämiseksi ovat monella tavoin rajautuneet. Osittain tästä, osittain ehkä nimenomaan masennuksesta ja hetkittäisistä toivottomuuden ja tarkoituksettomuuden tunteista johtuen tavoitteiden asettaminen oli vaativa tehtävä. Ulkokohtaisesti tavoitteita on helppo luetella: työ, asunto, koulutuspaikka, pysyisin raittiina, olisin enemmän lasteni kanssa, hyvä mies... Mutta tavoitteiden sitominen kurssilaisten henkilökohtaiseen elämään siten, että he miettivät toivomaansa itsestään käsin, millä tavoin tämä voisi toteutua siinä elämässä, johon olen vapautumassa, on haasteellista. Kurssin ohjaajan jaksamisesta huolehtiminen on tärkeää siinäkin mielessä, että toivottomuus, tarkoituksettomuus ja niistä kumpuava hällä väliä -asenne ovat tarttuvaa laatua ja vankilaympäristö on niille erityisen otollinen kasvualusta, suljettu laitos tosin monin verroin avovankilaa vahvemmin.

Masennus vie elämän ilon ja kyvyn suunnitella elämää. Masennukseen liittyvä aloitekyvyttömyys, ilottomuus ja tarkoituksettomuus estävät arkielämän palautumiskeinot. Ruoasta ja juomisesta haetaan helpotusta myös masennuksen yhteydessä koettuun yksinäisyyteen, syyllisyyteen, levottomuuteen ja ahdistukseen tai keskittymiskyvyn puutteeseen. Tilapäisestä helpotuksesta voi aikaa myöten kehittyä hankala riippuvuus. Se ei kuitenkaan poista tyhjyyden tunteen syytä. Masennukseen kuuluvat arvottomuuden tunteiden lisäksi itsesyytökset ja voimakas itsekritiikki. Masennuksen aikana ihminen menettää kokemuksen omasta arvostaan ja merkityksestään toisille. Suhde toisiin ihmisiin värityy oman riittämättömyyden tunteen ja arvottomuuden kautta, ja kosketus muihin sekä vuorovaikutuksen parantava merkitys menetetään. Elämän mielekkyyden kokemus heikkenee ja tulevaisuutta luonnehtii toivottomuus. Masentuneen keskeisimmät ongelmat ovat itsestä vieraantuminen ja elämäntilanteen hallinnan tunteen kadottaminen. Konkreettinen tekeminen kiinnittää masentuneen ihmisen johonkin itsen ulkopuolella olevaan asiaan. (Kåver & Nilssone 2004, 141–143; Lindfors 2005, 116–129; Sinkkonen 2005, 137–38.)

Itsensä hyväksyminen masentuneena on vaikeaa. Masentuneelle ihmiselle on tärkeä huomata, että hän saa olla oma itsensä niin omasta kuin toistenkin mielestä. Masentuneisuus voi olla tulemista joksikin, tulemista ”terveemmäksi”. Toipumisprosessissaan on tultava kuulluksi ja ymmärretyksi tullakseen autetuksi. Yksi ihmisen tarpeista on arvokkuuden tarve. Sanoilla tai sanoitta, tietäen tai tietämättä viestitetään toiselle ihmiselle tämän arvoa ja merkitystä. Tunne omasta merkityksellisyydestä jollekulle ja tunne elämän mielekkyydestä vie ihmistä eteenpäin. Eräs ihmisyyden syvimmistä tarpeista on itsearvostuksen tarve, arvokkuuden kokemus. Itsearvostus tarkoittaa itsensä hyväksymistä sillä tavoin, että ihminen on (ainakin pääsääntöisesti) tyytyväinen omiin kykyihinsä ja toimintaansa. (Lindfors 2005, 116–129.)

Vankilaan joutuminen on erityisesti naisille itsearvostusta vaurioittava, häpeää aiheuttava kokemus (Tammi-Moilanen 2002, 187). Huumeriippuvuus, alkoholi-ongelmat ja lasten huostaanotto ovat rankasti itsetuntoa särkeviä realiteetteja monen naisvangin elämässä. Rikkireväistyn elämän kokoon harsiminen vaatii kärsivällisyyttä, pitkäjännitteisyyttä ja kykyä iloita pienistä edistysaskeleista. Kaikkien naisvankien elämäntilanteensa ei ole vaikea, ja elämäntilanteessa voi olla paljonkin hyviä, itsearvostusta ylläpitäviä ja vahvistavia elementtejä. Mutta sitten on Vanajan osaston ylivartijan sanoja lainaten *näitä, jotka ovat koko elämänsä kärsineet*. He eivät kaipaa sääliä, vaan pitkäkestoista ja kokonaisvaltaista psykososiaalista työtä, josta päihdekuntoutus muodostaa yhden tärkeän osan.

8.3 ÄITINÄ VANKILASSA

Lapsia käsittelevät aiheet on olleet aika vaikeita kun koko ajan on niin ikävä.

Syksyn päihdekurssin osallistujista vain kaksi oli äitejä. Keväällä äitejä oli neljä, ja he kaikki puhuivat lapsiin kohdistuvasta ikävästä. Suhteet lapsen sijoitusperheeseen voivat olla vaikea asia niin biologiselle äidille kuin sijaisvanhemmille. Myös jotkut vankilan työntekijät puhuivat siitä, kuinka vaikea vankiäideille on kokemus siitä, ettei sijaisperhe haluaisi sallia äidin yhteydenpitoa lapseensa. Myös päihdekurssilla ja haastatteluissa puhuttiin ulkopuolisuuden tunteista ja lapsen tapaamiseen liittyneistä vaikeuksista. Mutta myös ilosta ja huojennuksesta, kun lapsesta pidettiin hyvää huolta sijaisperheessä, joka rohkaisi ja arvosti äidin yhteydenpitoa.

K: olisitko halunnut, että äitiysasioista olisi kurssilla puhuttu enemmän? No en kyllä. Ne on jokaiselle aika henkilökohtaisia juttuja. Mä en usko, että kovin moni haluais niistä puhuttavan. Josko sitten edes on äiti... En mä ainakaan kaivannut. Mä luulen, että ne on ihmisille aika henkilökohtaisia, ettei halua kaikille puhua... Esimerkiksi kun X:llä on ollut hänen poika ja mun lapsi samaan aikaan, niin on puhuttu aika paljonkin. Mutta ei niistä välttämättä halua kaikille vieraille puhua, vaikka ei mullakaan niissä mitään ihmeellistä ole.

K: Entäs sellainen ryhmä, jossa olisi äitejä ja keskityttäisiin niihin asioihin?

En mä kaipaa semmosia. Koska sitten täällä on taas Z, jonka kanssa mä voin puhua, jos haluan puhua lapsista. Täällä on tullut ne ihmiset, kenen kanssa juttelet mistäkin.

Päihdekurssilla ohjaaja kunnioitti naisten oikeutta rajata yksityisyyttään. Kursilla ei keinotekoisesti pyritty luomaan "lämmintä yhteishenkeä" ja siitä seuraavaa yksityisasioiden jakamista. Lasten huostaanottoa edeltäneet tapahtumat ja sitä seurannut tapahtumasarja voi olla ylivoimainen käsiteltäväksi edes yksilötyössä, ryhmätilanteesta puhumattakaan. Uskon, että ainakin osa naisvangeista kokee turvalliseksi hieman etäisen, "asialinjalla" pysyttelevän työskentelyotteen, jolloin he voivat itse säädellä läheisyyttä ja etäisyyttä. On myös tärkeä muistaa, että kaikki naisvangit eivät ole äitejä ja äitiyden voimakas korostaminen päihdekuntoutuksessa asettaisi lapsettomien naisten elämän vähempiarvoiseen asemaan.

Poikaa kiusattiin mun vankilaan joutumisen takia. Mutta se ei suostu puhumaan mun kanssa siitä.

Mun poika on ollut kerran täällä. Meillä meni aika jutteluun. Kyllä siellä (perhetalossa, R.G.) yleensä ollaan aika paljon keskenään. Kyllä mä näen että se on oikein hyvä tapaamispaikka. Kun ajatellaan, että ollaan vankilassa niin ei paljon enää tosta voi tapaaminen parantua... Onhan se ihan eri kuin suljetussa talossa.

Pidin molemmilla päihdekurssilla asumista, tuetun asumisen vaihtoehtoja ja kotia käsittelevän osion. Kevään kurssilla luin otteita väitöskirjastani, jossa

kodin menettäminen liittyy voimakkaasti äitiyden särkymiseen. Tämä herätti ryhmän äideissä voimakkaita tunteita. Useimmat itkivät. Kun päihdeohjaaja kurssin päätteeksi kävi kertauksenomaisesti läpi mitä milläkin jaksolla oli käsitelty hän kysyi: *Mistäs Riitta puhui?* Yksi äiti-naisista vastasi: *Lapsista.*

Sairaanhoitaja: *Nyt on naisten päivä. Tuottaako alkoholismi häpeää? Nainen ja alkoholismi omassa olemuksessa?*
Sirpa ja Anne: *Kyllä tuottaa.*

Anne kertoi tuntevansa häpeää siitä, että on ollut huono äiti.

Lapset eivät asu minun luona, vaikka näin pitäisi olla.

Anne päätti lyhyen kuvauksen lastensa huostaanottotilanteesta:

Pienellä paikkakunnalla asiat levisivät, alkoi liikkua kauheita huhuja, mikä entisestään lisäsi häpeää.

Minäkin tunnen häpeää siitä, että olen huono äiti, Jenni sanoi ja ystävydestä puhuttaessa: En varmaan ole ollut kovin kummoinen ystävä kun en edes pojan luona pysynyt. Syyllisyydestä keskusteltaessa Jenni kertoi esimerkin: Kun vanhemmat tuli poliisiputkaan tapaamaan ja näki kuinka ne kärsi. Ja ovat kuitenkin kaikkensa yrittäneet. Kun on kotoisin pieneltä paikkakunnalta ja valmiiksi jo oli maine ja sitten vielä rikos.

Sairaanhoitaja puhui Jennin kanssa siitä, että tämä tuntee syyllisyyttä asiasta, mistä on syytä tunteakin, mutta sitten vielä jostain muusta, minkä voisi jättää. Syyllisyydestä voi muodostua este avun hakemiselle ja vastaanottamiselle. Luottamuksellisessa asiakassuhteessa voi nähdä oman vastuunsa realistisemmin ja vapautua turhan syyllisyyden kantamisesta. Tämä on merkityksellistä itsearvostuksen vahvistumisen ja siten myös selviytymisen näkökulmasta.

Kira sanoi, että pitäisi hakea apua ajoissa, mutta syyllisyyden ja häpeän vuoksi kokee, että minulla kuuluukin olla näin: paha olla.

Tämän jakson sitaatit olen koonnut naisten haastatteluista ja päihdekurssin useammalta eri jaksolta. Ne ovat raotuksia naisten suruun, ikävään ja syyllisyyden tunteisiin, joihin päihdeongelmat ovat kietoutuneet. Suru, johon on kietoutunut tietoisuus oman toimijuuden merkityksestä menetykseen on syyllisyyden värittämää ja ”epäpuhtaaksi” tekemää (Tuomaala 2004, 153). Siksi sureminen voi tällaisessa tilanteessa olla erityisen tuskallista tai jopa estyä kokonaan. Lapsen huostaanotto äidin päihdeongelmien vuoksi on esimerkki kokemuksesta, jossa suru kietoutuu häpeään ja syyllisyyteen.

Sairaanhoitaja kysyi, kertoisiko joku tilanteesta, jossa on kokenut häpeää. Aivan heti ei kertojia löytynyt. Varmaankin kaikille yllätykseksi minä ilmoit-tauduin kertomaan: Kuvasin tilanteen, jossa nuorena opettajana seisoin ison luentosalin edessä enkä osannut vastata ensimmäiseen enkä toiseenkaan esitettyyn kysymykseen ja vielä kolmanteenkin vastasin, että kun minä en tiedä. Koko sali remahti nauruun ja seisoin siinä tietäen, että näytän pöljältä. Kertomistilanteessa tunsin, että sekä sairaanhoitaja että kurssilaiset kuunte-livat intensiivisesti ja eläytyen. Erityisesti tuntui siltä, että naiset tavoittivat tunteen, kuinka ”seisoin siinä ja tiesin, että näytän pöljältä”. Sen jälkeen keskusteltiin kuvaamaani tilannetta esimerkkinä käyttäen häpeän ylitse pääsemisestä ja siitä, miten tilanteen jatkossa voi välttää.

8.4 PAHAN OLON JAKAMINEN

Joidenkin työntekijöiden kanssa syntyi keskustelua siitä, onko oikein ”avata” kipeitä asioita, kun ei kuitenkaan ole mahdollisuutta niiden syvempään käsit-telyyn. Lähisuhdeväkivaltaa käsittelevällä jaksolla tämä kysymys ajankoh-taistui: Ensimmäisen tunnin lopuksi sairaanhoitaja kysyi, miltä käsiteltävät asiat olivat tuntuneet. Millaista oli ollut kuunnella esiin nostettuja teemoja?

Marisa: *Kauheaa.*

Netta: *Liiankin tuttua.*

Roosa: *Aika vaikea sanoa kun mä itse olen niin väkivaltainen.*

Kahvituon jälkeen sairaanhoitaja sanoi Marisalle, että *mua ihan kylmäsi kun sä sanoit että kauheaa.*

Nämä vähäsanaiset episodit ovat niitä hetkiä, jolloin työntekijä ja asiakas (sairaanhoitaja ja vanki) tulevat molemmat kosketetuiksi. Tällöin ylitetään hierarkkinen vanki–työntekijä-asetelma ja kohdataan tuntevina ihmisinä. Tästä kerrasta osallistujilta tuli hyvää palautetta, kuten *Oli hyvä että kiperim-mistäkin asioista kuten väkivallasta saattoi puhua ja Väkivaltakerralla tuli surullinen olo, mutta oli sitten kuitenkin ihan hyvä että sitä käsiteltiin.* Palaut-teissa mainittiin myös se, että omia aiheeseen liittyviä kokemuksia ei kannata nostaa luennon aikana esiin, koska niiden käsittelyyn ei ole aikaa. Tämä kommentti on tärkeä ja perusteltu. Väkivallan kokemuksiin keskittyvä ryhmä onkin päätetty aloittaa sairaanhoitajan ja perheneuvolan työntekijän yhteis-työnä.

Auli Ojurin (2004, 168–169) tutkimuksen mukaan parisuhdeväkivaltaa koke-neet naiset pitivät hyvin tärkeänä sekä vertaistukea että ammattilaisilta saa-tua ymmärrystä ja konkreettista apua. Else Christensen ((1989, 197–200) kuvaa väkivallan psykologisia vaikutuksia prosessina, joka etenee rajojen asettamisen vaikeuden ja realiteettien hämärtyamisen kautta yhä voimak-

kaampaan itsearvostuksen murtumiseen ja kielteisen minäkuvan sisäistämiseen. Pitkäaikainen väkivallan kohteena eläminen tuottaa syviä avuttomuuden ja voimattomuuden kokemuksia. Naisvankien itsearvostuksen vahvistaminen on Vanajan osaston päihdeohjelman läpikulkeva teema. Väkivallan kokemuksiin keskittyvä kurssi tukee hyvin päihdekuntoutusta ja pyrkimyksiä jäsentää päihderiippuvuuden sosiaalisia sidoksia.

Kevään väkivaltajaksolla sivuttiin myös omaa väkivaltaisuutta pohtimalla, mistä väkivallassa on kyse. Roosa ehdotti, että halu opettaa toista on väkivallan takana. Outin mielestä väkivaltainen käytös kumpuaa siitä, kun keinot loppuvat.

Vähäinenkin keskustelu kurssilaisten omista kokemuksista käsin on arvokasta. Syväällisyys ei välttämättä merkitse dramaattisia monisanaisia kuvauksia, vaan se voi ilmetä vähinä sanoina, tunnelmina ja hiljaisuuksina. Tärkeintä on, että käsiteltävät teemat eivät jää ulkokohtaisiksi, vaille kosketusta kurssilaisten ajatteluun ja tunteisiin. Sairaanhoidajan kysymykseen, tavoittivatko läsnäolijat tuntuman väkivaltaprosessiin, Netta antoi yksinkertaisen viisaan vastauksen *helppo on tavoittaa, mutta vaikea irrottautua*. Vasta muistiinpanojani tarkkaan lukiessa oivalsin, kuinka tärkeitä asioita kurssilaiset nostivat esiin. Vaikkapa Roosin kommentti *Kostaminen menee yli niin että tulee vakavia tekoja* tai Hennan arvelu, että *kyllä ne* (väkivallan kokemukset, R.G.) *varmaan tulee mieleen seurustellessa*. Aivan jälkimmäisen tunnin lopussa Netta ja Henna kertoivat kokemuksistaan, ettei mihinkään pääse turvaan väkivaltaisesta suhteesta, ei turvakotiin eikä edes poliisiin suojiin: *Istuin kyttälän portailla ja itkin. Pyysin, että ottakaa mut edes putkaan. Mulla ei ole mitään paikkaa mihin mennä. Ne sanoivat, ettei tää ole mikään majapaikka. Ei tänne voi tulla.*

Päihdekurssin käsikirjassa on itsetuntemusta, tunteita ja itsearvostusta käsitteleviä osioita. Osallistujien valmius ja kiinnostus syventyä näihin kysymyksiin vaihtelee voimakkaasti. Ne ryhmän jäsenet, jotka halusivat paneutua pohtimaan itsetuntemukseen ja itsetuntoon liittyviä asioita eivät rohkene sitä tehdä, jos osa ryhmästä vastustaa, esimerkiksi osoittamalla avoimesti kyllästymistä ja välinpitämättömyyttä. Ryhmän vahvat jäsenet määrittävät pitkälti sen, mille henkilökohtaisuuden asteelle ryhmässä voidaan mennä. Naisten haastattelussa tuli joko suoraan tai peitetympin esiin näkemys, että *vankila ei ole yhtään terapeuttinen paikka*. Tämä realiteetti liittyy sekä vankiyhteisön keskinäiseen vallankäyttöön että vankien alisteiseen asemaan suhteessa henkilökuntaan. Kuntouttava henkilökunta tekee työtä monella tavoin jännitteisessä ympäristössä, eikä ryhmien ilmapiiri ja keskustelujen syveneminen osallistujille henkilökohtaisesti merkittävien asioiden jakamiseen ole suinkaan pelkääntään työntekijöiden vuorovaikutustaidoista ja asiasisältöjen hallitsemisesta kiinni.

Mielenterveyden peruskysymyksiksi asettuivat seuraavat kolme:
Hyväksynkö itseni? Osaanko elämäni? Turvaverkko

Nämä teemat tulevat käsiteltäviksi vähän eri sanoin ja hieman toisenlaisista näkökulmista päihdeosioissa. Liittymäkohdat ovat itsetuntemuksen ja itsearvostuksen vahvistuminen, yhteys omaan ajatteluun ja tunteisiin sekä itselle sopivien selviytymiskeinojen löytäminen. Turvaverkko on oikeastaan identtinen sosiaalisen verkoston kanssa, jossa jäsennetään merkityksellisiä, päiheteettömyyttä tukevia ihmissuhteita. Tutkimusprosessin aikana pohdimme kurssin rakenteen kehittämistä siten, että sairaanhoitajan ja kaikkien muidenkin niin sanottujen vierailijoiden pitämät jaksot jäsenyisivät aiempaa paremmin osaksi kurssin kokonaisuutta. On hyvä, että kurssilla keskitytään tärkeiksi arvioituihin teemoihin siten, että niihin syvennyttään useammasta eri näkökulmasta. Tämä edellyttää ohjaajalta koordinoitavuutta: hänen täytyy olla selvillä siitä, mitä asioita ja mistä näkökulmasta vierailijat käsittelevät. Tällä tavoin on mahdollista välttää hajanaisuus ja samojen asioiden toistelu.

Kevään ryhmässä sairaanhoitajan kokemustieto näkyi paitsi taitona ottaa esimerkkejä läheltä osallistujien elämää myös sensitiivisyytenä suhteessa heidän elämästään kertomiin esimerkkeihin. Ryhmässä oli osallisuuden ja jakamisen tuntua aivan eri tavoin kuin syksyllä, jolloin jaksot olivat lähinnä informatiivisia luentoja.

Päihdekurssin kokonaisuutta kannattaa kehittää siten, ettei vankeinhoidossa pitkään työskennelleiden työn kautta muodostunutta kokemustietoa hukata. Vaikka keskustelua ei kovin henkilökohtaisella tasolla syntyisikään, on sillä merkitystä, että kurssin eri jaksot on rakennettu siten, että kurssilaiset pystyvät työstämään käsiteltäviä teemoja omia kokemuksiaan vasten.

Vankeinhoidossa perustellaan ryhmämuotoisen kuntoutuksen tuloksellisuutta toisaalta vertaistuen, toisaalta vuorovaikutustaitojen kehittämisen näkökulmasta. Masentunut ihminen ei kuitenkaan jaksu tukea toisia, ja vuorovaikutukseen osallistuminen voi tuntua ylivoimaiselta. Ala-avon ohjaaja puhui juuri tästä asiasta: vuorovaikutukseen perustuvaan yhteisökuntoutukseen ei ole aina helppo löytää sopivia vankeja. Syvästi masentunut ihminen tarvitsee yksilötyötä, jossa keskitytään vain hänen asioihinsa eikä hänen tarvitse ottaa muiden tarpeita huomioon. Vanajan osaston päihdekurssilla masennus näkyi yksittäisten kurssilaisten omiin oloihin vetäytymisenä ja voimakkaana väsymyksenä, ryhmäkokonaisuudessa hajanaisuutena ja kiinnostumattomuutena.

Vanajan osaston sairaanhoitaja on erikoistunut psykiatriaan. Hänen kanssaan on mahdollista käydä keskustelemassa kerran viikossa tai kriisitilanteissa useamminkin. Sairaanhoitajan tehtävät ovat kuitenkin monipuoliset kattaen kaikki terveydenhoitoon liittyvät kysymykset. Laaja toimenkuva ei mahdollista keskittymistä psykoterapeuttisesti painottuneeseen työhön. Toisin kuin useimmissa miesten avovankiloissa, Vanajan osastolla ei ole psykologiaa, ei edes osa-aikaista. Osastonjohtaja on koulutukseltaan psykologi, mutta hänen työnkuvansa on aivan toisenlainen kuin kliinistä työtä tekevän psykologin.

Hämeenlinnan vankilan psykologi on joutunut työn paljouden vuoksi luopumaan ala-avolla aiemmin pitämistään ryhmistä, joten häneltä ei liikene aikaa Vanajan osaston naisille.

Vankeinhoidon päihdekuntoutus ei mahdollista traumaattisten tapahtumien läpikäymistä eikä sen avulla pyritä aktivoimaan muistoja pahoista tapahtumista. Tällainen työskentely vaatisi ensinnäkin ohjaajalta psykoterapeutin koulutusta, ja toiseksi vankila ei ole turvallinen terapeuttinen ympäristö, vaan rangaistuslaitos. Vankilassa eläminen on sinällään psyykkisesti kuormittavaa, ja päihdeongelman käsittely on rankkaa, syyllisyyden tunteita herättävää työtä, jos siihen paneutuu tosissaan. Onkin tärkeää, että päihdekuntoutuksessa suuntaudutaan tulevaisuuteen ja etsitään konkreettisia selviytymiskeinoja vapautumisen jälkeistä aikaa varten. Siitäkin huolimatta, että traumaattiset kokemukset ja niiden pohjalta sisäistynyt itsehalveksunta, masennus tai viha tuhoavat päihdekuntoutuksesta hyötymisen mahdollisuuksia ja vaikeuttavat itsearvostuksen vahvistumista. Vankeinhoidon päihdekuntoutuksessa joudutaan kohtaamaan paitsi yhteiskunnallinen eriarvoisuus myös elämän epäoikeudenmukaisuus: on yritettävä järjestää edes jotain kuntoutumisen mahdollisuuksia myös niille ihmisille, joiden elämänhistoriassa järkyttävät tapahtumat ja erilainen vaille jääminen ovat seuranneet toistaan ja joiden elämässä syrjäytyminen on ollut todellisuutta elämän ensi hetkistä alkaen.

9 YHTEISKUNTAAN PALAAMINEN

Tässä luvussa keskityn naisvankien vapautumiseen liittyviin kysymyksiin siten, että ensin tarkastelen päihderiippuvuutta elämäntilanteen osana ja sen jälkeen käsittelen vapautumiseen liittyviä kysymyksiä päihdekurssin kannalta. Jaksoa kokoamaan olen kirjoittanut tapauskertomuksen päihdekuntoutuksen etenemisestä, siviiliin valmentautumisesta ja yhteiskuntapoliittisista realiteeteista nuoren huumetaustaisen naisen näkökulmasta.

9.1 PÄIHDERIIPPUUUS MARGINALISAATION OSANA

Siviilissä päivät on kuluneet siten, että heti aamulla olen miettinyt, että mistähän saisi rahaa... Päivät on olleet aika tylsiä...Mietin jatkoa joka päivä: jatkuuko elämä vapautumisen jälkeen samanlaisena vai saanko sen muuttumaan?

Päihdeohjelman käsikirjassa korostetaan, ettei päihdeongelma ratkea pelkästään päihteiden käytön lopettamisella. Muutos koskee koko elämäntapaa: on löydettävä uusi tapa elää, suhtautua asioihin ja ottaa vastuu itsestä ja omista valinnoista. Tätä, pelottavankin suurta haastetta, ei ainakaan helpota se, että rikosrekisteri ja huumetausta rajaavat työ- ja koulutusmahdollisuuksia, vaikeuttavat asunnon saantia ja herättävät torjuntaa ja pelkoa monissa ihmisissä. Rikos- ja päihdekierteessä vuosia, jopa vuosikymmeniä eläneillä naisilla valinnan mahdollisuudet ovat voimakkaasti rajautuneet kaikilla elämänalueilla. Rikoksettoman ja päihteettömän elämän aloittaminen omin voimin, vailla tukea, on käytännössä mahdoton tehtävä. Oman toiminnan muuttaminen on hidas ja vaativa, henkilökohtaisia ponnisteluja vaativa prosessi, jota eivät helpota yhteiskunnassa vallalla olevat kovat asenteet ja vaikeimmassa asemassa olevien ihmisten syrjäytyminen jopa sosiaalityöstä (Mäntysaari 2006, 115–131).

Sekä rikostaustaisten asiakkaiden parissa työskentelevät sosiaalityöntekijät että tutkijat ovat ilmaisseet huoltaan siitä, että yhteiskunta tarjoaa liian vähän vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia rikos- ja päihdekierteestä irti pyrkiville (esim. Rantala 2004; Valokivi 2004, 115–33; Granfelt 2006, 145.157; Järvinen 2006, 123). Vaikka näistä yhteiskunnallisista realiteeteista ei kovin paljoa päihdekurseilla keskusteltu, olivat useimmat naisista niistä tietoisia, ja tämä tietoisuus oli omiaan tuottamaan kurssin ilmapiiriin ajoittaista turhautumista ja hällä väliä -asennetta. Näistä kysymyksistä, esimerkiksi työn- ja asunnonhaussa ja ihmissuhteissa eteen tulevasta asenteellisuudesta, olisi hyvää

saada aikaan keskustelua ja yrittää yhdessä miettiä miten kyseisissä tilanteissa olisi viisasta toimia, ettei vaikeita tilanteita joutuisi vapaututtua aivan yksin ja etukäteen valmistautumatta kohtaamaan.

Toisaalta työhön sijoittumisesta olen saanut kuulla vapautuneilta myös iloisia uutisia:

3 viikkoo siitä kun pääsin siviiliin mä sain duunipaikan raksalta ja oon ollu siinä siitä asti paitsi että huomenna mulla alkaa toinen duuni! Sitä hain töissä jo käydessäni koska siinä on parempi liksa.

Monien naisten elämä on vuosikaudet, usein varhaisesta teini-iästä tai jopa lapsuudesta asti ollut päihdekeskeistä. Päihdeettömästä aikuiselämästä ei ehkä ole lainkaan käsitystä eikä oikein osaa olla itsensä kanssa. Päihdekursseille osallistuneista naisista useampikin puhui hämmennyksen tunteista, joita päihdeettömänä oleminen tuo mukanaan: joutuu tutustumaan itsen alusta alkaen. Voimakkaat, heilahtelevat tunteet hämmentävät, ahdistavia muistoja palautuu mieleen ja torjutut tuskalliset kokemukset kuluttavat henkisiä voimia. Tietoisuus tarjolla olevien työ-, koulutus-, toimeentulo- ja asumisvaihtoehtojen vähäisyydestä ja vankilasta paluun vaikeudesta ahdistaa, velat ja korvaukset tuntuvat ylivoimaisilta. Kaikki on järjestettävä alusta alkaen. Työkokeilusta on vain vähän tai ei ollenkaan. Aikoinaan aloitetut kurssit tai työkokeilut ovat jääneet kesken tai eivät ole johtaneet mihinkään. Kaveripiirissä kaikki käyttävät päihteitä. Lasten tilanne painaa mieltä, miesystävä on vankilassa tai kohta sinne menossa.

Näin ollen ei ole lainkaan ihme, että mielen valtaa ajoittain uupumus ja näköalattomuus – *ihan mieletön väsymys*. Tätä taustaa vasten on kunnioitusta herättävää, että naiset jaksavat niinkin sinnikkäästi ja toiveikkaasti työskennellä päihdeongelmiensa hallintaan saamiseksi ja eri elämänalueitten kohentamiseksi. Päihdekurssin aikana useimmat hoitivat aktiivisesti vapautumiseen liittyviä asioitaan, miettivät eri vaihtoehtoja ja tekivät konkreettisia elämäänsä koskevia päätöksiä. Kummassakin ryhmässä oltiin kiinnostuneita vapautteen valmentavista teemoista, jotka psykososiaalisten ja toiminnallisten jaksojen rinnalla täydensivät kurssin päihdejaksosta koostuvaa ydintematiikkaa.

Päihdekurssilla pyrittiin hahmottamaan päihdeongelman merkitystä osallistujien eri elämänalueille ja etsittiin itse kunkin elämäntilanteeseen sopia uusia toimintamalleja. Uusien toimintamallien etsiminen ei ole pieni tehtävä. Vankilasta käsin ei ole yksinkertaista saada realistista otetta siihen, millaiseksi vapautumisen jälkeisen elämäntilanteensa voi muokata. Vaikka kyseessä oli vapautteen valmentava päihdeohjelma, oli muutamilla naisilla vielä kurssin päättyessä rangaistusaikaa runsaasti jäljellä, enimmillään lähes kaksi vuotta. Tällöin siviilielämän konkreettinen suunnittelu oli monella tavoin rajoittunutta. Tästä huolimatta on erittäin hyvä, että Vanajan osastolla tuetaan pitkäaikaisvankeja siviilielämään valmistautumisessa riittävän pitkällä aika-

jänteellä. Ensisijainen syy yllättävän varhaiseen vapauteen valmentavalle kurssille osallistumiseen oli kuitenkin se realiteetti, että naisvangeille on vain hyvin vähän kuntoutusvaihtoehtoja tarjolla.

Valintahaastattelussa nuori huumetaustainen nainen sanoi vastaukseksi siihen, miksi hän hakee päihdekurssille *haluaisin päästä yhteiskuntaan*. Tässä vastauksessa kiteytyy vankeinhoidon kuntoutuksen sidokset yhteiskuntapoliittisiin realiteetteihin. Erilaiset yksittäiset aktiviteetit, kuten liikuntaharrastukset, elokuvissa käynnit, NA-ryhmät ja ystävien tapaamiset eivät riitä päivien täytteeksi ja elämänsisällöksi. Päihdekurseille osallistuneet naiset pitivät toimeettomuutta pahimpana retkahtamisriskinä. Mielekäs toiminta ja sen kautta toteutuva osallisuuden kokemus on yksi itsearvostuksen keskeisistä rakennusaineista. Eräs päihdekurssilaisista kiteytti ytimekkäästi: *itsekunnioituksen säilyttäminen toimeettomana on vaikeaa*. Mahdollisuus saada tukea ammatinvalinta-, koulutus- ja työhönsijoittumiskysymyksiin tukisi päihdekuntoutusta, koska tällöin kurssilla voitaisiin konkreettisemmin miettiä uusia toimintamalleja ja etsiä vastausta kysymykseen mitä elämäntavan muutos itse kunkin arkipäivässä merkitsee.

Kirjallisessa välipalautteessa kysyin kurssilaisilta, ovatko vapauteen valmentavat jaksot olleet tarpeellisia päihdeohjelman osana:

Kyllä, erittäin tarpeellisia. Ne olisi vaan pitänyt mielestäni ottaa esiin jo aiemmin. On erittäin hyvä, että niitä mietitään, koska itsenäisesti minun ei tulisi tehtyä mitään aloitteita asioiden eteen. Olisin ollut kiinnostunut kuulemaan enemmänkin polkuohjelmasta. Olisi ollut hyvä jos esim. velkaneuvoja olisi käynyt.

Nämä ovat edelleenkin olleet kurssin tärkeimpiä aiheita minulle, koska minulla ei aikaisemmin ollut näistä paljonkaan tietoa.

Ovat tarpeellisia eikä niitä tule jättää pois seuraavilta kursseilta.

Ovat ja minä ainakin tarvitsen tukea siviilissä.

On olleet todella tarpeellisia. Ehkä velkaneuvoja olis voinut käydä.

Vapauteen valmentavan päihdekurssin tärkeä osa ovat sosiaalis-taloudellisiin kysymyksiin keskittyvät jaksot. Vapautuminen on useimmilla suhteellisen lähellä kurssin päättymisestä lukien, kolme naista vapautui kesken ohjelman. Vapauteen valmentautuminen koettiin vaativaksi ja aikaa vieväksi tehtäväksi. Useimmilla oli runsaasti järjestettäviä asioita. Oikeastaan koko elämän perusta oli saatava alulle. Syksyn kurssilla yhtä lukuun ottamatta kenellekään ei ollut asuntoa. Kevään kurssilla vain yhdellä naisella oli oma koti, johon palata. Nuorista naisista useampikin joutui turvautumaan vanhempien asuntoon. Kenellekään ei ollut työ- tai koulutuspaikka valmiina. Toimeentulotuen ja

työttömyyspäivärahan varassa eläminen jatkui vapauduttua, ja oli ensimmäinen hoidettava asia. Lähes kaikilla äideillä oli lastensuojeluun tai lasten huoltajuuteen liittyviä asioita mietittävänä.

Päihdeohjelmaan osallistuvat naiset ovat enimmäkseen köyhiä, työttömiä, asunnottomia naisia, joiden lapset on huostaan otettu ja joista useimmat ovat olleet vuosia työelämän ulkopuolella tai eivät ole koskaan sinne sijoittuneetkaan. Mikäli vapautumisjärjestelyihin ei panosteta, päihdekuntoutus menee osittain hukkaan, kun vangit vapautuvat samoihin tai vielä heikompiin olosuhteisiin, mistä vankilaan tulivat. Päihdeongelma ja rikollisuus ovat kietoutuneet muihin sosiaalisiin ongelmiin ja ovat siten osa marginalisaatiota. Niitä ei tule irrottaa kokonaiselämäntilanteesta vain yksilötason ongelmiksi, joista vanki itse on vastuussa. Vapautumisjärjestelyihin liittyvän stressin ja huolen vuoksi vapauteen valmentavan päihdekurssin toivottiin ajoittuvan siten, että kurssin päättyessä vapautumiseen olisi aikaa vähintään muutamia kuukausia.

Ensin pitäisi saada vapautumista koskeva informaatio ja sen jälkeen lähteä työstämään omaa tilannetta yksilötyössä.

Päihdekuntoutuksen toimivuuteen vaikuttaa sen asettuminen kuntoutuskokonaisuuden osaksi. Vanajan osasto on vapauteen valmentava avolaitos. Vapauteen valmentava työ edellyttää toimivia yhteistyösuhteita sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän, asuntotoimen ja tuettua asumista tarjoavien palveluntuottajien kanssa. Yhdyskuntaseuraamuksista vastaava Kriminaalihuoltolaitos on keskeinen yhteistyötaho rakennettaessa siviilijatkumoa. On tärkeää, että vangille rakentuu jo vankeusaikana asiakassuhde päihdehuollon avo- tai laitospäihdekuntoutukseen tai muihin psykososiaalisiin palveluihin. Vapauteen valmentavassa naisten avolaitoksessa tarvitaan päihdekuntoutuksesta vastaavan ohjaajan työpariksi sosiaalityöntekijä, jotta suunnitelmallinen päihdekuntoutus saadaan asetetuksi osaksi kokonaiselämäntilanteeseen vastaavaa vapautumissuunnitelmaa.

9.2 KOHTI UUTTA ELÄMÄÄ: SALLA

Törkeä h (huumausainerikos, R.G.) on oikeastaan paras rikos istua... Tiesin, että jossain vaiheessa rapsahtaa ja silloin rapsahtaa kovasti. Jos ei sitä tajua, niin on tosi dorka. Vankila oli mulle hyvä selviytymispaikka ja pysäkki. Sai ajattelemaan asioita.

Salla on nuori nainen, joka ennen vankilaan joutumista eli syvällä huume maailmassa, käyttäjänä ja myyjänä. Törkeä huumausainerikos toi lähes kolmen vuoden vankeustuomion, josta hän ensikertalaisena suoritti puolitoista vuotta.

Jokaiselle ensikertalaiselle pitäis tulla vähintään vuosi istuttavaa eli kahden, kolmen vuoden tuomio. Puolen vuoden tuomiolla ei vielä ymmärrä, ettei todellakaan voi enää käyttää huumeita.

Vaikka Salla on käyttänyt huumeita varhaisesta teini-iästä lähtien, hän on kuitenkin pystynyt kouluttautumaan ammattiin ja käynyt töissä. Koulu- ja työtodistukset ovat erinomaiset, ja ala tuntuu omalta. Vankeusaikana huoli siitä, pääseekö enää palaamaan omaa ammattia vastaavaan työhön, painoi mieltä, ja Salla yritti miettiä muita vaihtoehtoja.

Vankilaan joutuminen oli kova paikka, kaikkein vaikeinta oli yksinäisyys ja ikävä.

Vaikka on juttukavereita niin onhan täällä hirveän yksin.

Vankeusaikana Salla osallistui aktiivisesti päihdekuntoutukseen:

Vankilaan tullessa päätin, että yritän olla tuomion päihhteettömänä. Tutkintavankina kyselin päihdehoidosta, koska mulla oli ajatuksena, että jos tästä jotain voi hyötyä. Vartijat tuki mua jonkin verran alusta alkaen ja antoivat tietoa taka-avosta ja ala-avosta. Odotin, että tuomio tulisi lainvoimaiseksi, että musta tulisi vankeusvanki ja sitten mä heti siirryinkin tänne (päihhteettömälle osastolle. R.G.).

Ensimmäinen kokemus vankilan päihdekuntoutuksesta oli pieni, kolmen vangin ryhmä, johon muodostui avoin ja luottamuksellinen ilmapiiri:

Sillä oli ehkä suurin merkitys: sattui juuri oikeaan aikaan, oikeanlainen ryhmä, oikeanlainen ihminen pitämään sitä ryhmää... Ja sitten päihdeohjaaja oli jatkuvasti mun tukena, että ihan yksilöhaastatteluja.

Alkuvaiheen päihdekuntoutuksessa erityisen tärkeään merkitykseen nousi se, että sä voit oikeasti löytää elämään muuta sisältöä.

Alun perin Sallan oli tarkoitus siirtyä yhteisöhoitolliselle osastolle, mutta työn-teko muodostuikin niin tärkeäksi, että hän valitsi mieluummin päihdeosaston, jolta käsin käydään töissä.

Mä menin taka-avolle odottamaan ala-avopaikkaa. Kun olin ollut taka-avolla vähän aikaa, päätin, etten haluakaan ala-avolle, koska työ on aika tärkeää terapiaa.

X (työnjohtaja) kohteli meitä ihmisinä eikä vankeina.

K: Mikä ero siinä on, että pidetään ihmisenä eikä vankina?

Ei pidetä ihan idioottina. Kyllä meistä suurin osa kuitenkin osaa ajatella... Juttelin X:n kanssa paljon. X oli ensimmäinen ihminen, joka kohteli mua vankilassa ihmisenä ja työntekijänä eikä niin, että nisti-

rikollinen. Vartijathan kohtelee sillä lailla, että sä olet rikollinen. Mutta työhuoneella kohdeltiin sillä lailla, että sä olet ompelija.

Vankeus havahdutti näkemään oman merkityksen läheisille. Tavattuuan ensimmäisillä lomilla sukulaisiaan Salla kertoi liikuttuneena, *että oli aika kiva nähdä, kuinka paljon ne musta välittää.* Salla on lähtöisin perheestä, *jossa ei voisi kuvitellakaan kenenkään olevan vankilassa.* Vanhemmat ovat olleet tukena sekä vankeusaikana että sen jälkeen, vaikka oman tyttären vankilatuomio onkin ollut heille vaikea asia. Isoveli on aivan erityisen rakas eikä ole hylännyt pahimpina päihteidenkäyttöaikoinakaan.

Sellaista ihmistä (kuin isovehi, R.G.) on mahdotonta olla kunnioittamatta ja rakastamatta.

Hämeenlinnan vankilan päihdeettömältä osastolta Salla siirtyi Vanajalle ja aloitti päihdekuntoutuksen. Hänen mielestään päihdekurssi ajoittui aivan liian lähelle vapautumista, joka oli edessä kuukauden kuluttua kurssin päättymisestä lukien. Erityisesti vapautumiseen liittyvistä asioista, kuten asumisesta, työ- ja koulutuskysymyksistä, velkaneuvonnasta ja valvontajärjestelyistä olisi pitänyt saada tietoa jo paljon aiemmin, jolloin olisi ehtinyt rauhassa pohtia eri vaihtoehtoja oman elämän näkökulmasta. Päihderiippuvuutta koskevista asioista aika monet olivat Sallalle entuudestaan tuttuja, mutta niihin paneutuminen kirjoittaen ja keskustellen tuntui silti mielekkäältä. Tehtäviin olisi voinut syventyä perusteellisemminkin:

Olisi hyvä, että tehtäisiin jokin tehtävä ajan kanssa ja siitä keskusteltaisiin. Ei niin, että on iso joukko tehtäviä, jotka käydään nopeasti läpi.

Itsetuntemukseen liittyvät jaksot kiinnostivat Sallaa erityisesti, ja hän olisi toivonut, että niihin olisi paneuduttu vielä enemmän. Huumeiden käytön lopettamisen jälkeen on eksyksissä ja ikään kuin itselleen vieras. Oma herkkyys ja heittelevät tunteet hämmentävät ja tekevät olon epävarmaksi.

Salla oli hyvin tyytyväinen yhdyshenkilönä toimineeseen vartijaan, joka oli ”tiukka ja napakka” ja jonka kanssa asiat tulivat suunnitelmallisesti hoidetuiksi. Salla ehdottaakin, että vartijoilta pitäisi kysyä etukäteen, ketkä haluavat toimia päihdekurssilaisten yhdyshenkilöinä. Näin siitä syystä, koska päihdekurssilla herää halu hoitaa asioita, jolloin yhdyshenkilön merkitys vapautumisen suunnittelussa korostuu. Yhdyshenkilön toivotaan osallistuvan vangin sosiaalisen tilanteen jäsentelyyn, tarjolla olevien vaihtoehtojen, kuten esimerkiksi asumispalvelujen ja koulutusmahdollisuuksien, kartoittamiseen ja auttavan yhteydenotoissa eri viranomaistahoihin.

Muutamaa viikkoa ennen vapautumista mieliala oli iloinen ja tasapainoinen. Läheiset odottivat kotiin ja tuntui, että *olen aika valmis.* Yhteistyössä yhdyshenkilön ja päihdeohjaajan kanssa Salla oli järjestänyt itselleen monipuolisen

tukiverkoston ja hoitanut työ- ja asuntoasioita niin pitkälle kuin se vankilasta käsin oli mahdollista. Vapautuminen toteutui suunnitelmallisesti ja kokonaisvaltaisesti eri elämänalueet huomioon ottaen.

Kun vähän aikaa olin ollut siviilissä, tuli semmoinen ajatus, että voi kun pääsis takaisin vankilaan. Siellä oli sentään jotain tekemistä. Kun ei ollut työtä eikä asuntoa. Vaikka mun äitikin oli tosi iloinen ja onnellinen, että mä olin täällä, niin koko ajan tuntui, että on toisten tiellä. Olet toisten nurkissa ja syöt toisten ruokia. Eikä ole töitä eikä yhtään rahaa. Joudut aina pyytämään linja-atorahat ja kaikki erikseen. Niin kyllä mä silloin toivoin, että voi kun pääsis takaisin vankilaan.

Vapautumisen jälkeen vanhemmat auttoivat alkuvaiheen vaikeuksissa, erityisesti asunnon järjestämisessä. Asuttuaan pari kuukautta vanhempiensa luona Salla pääsi muuttamaan pieneen yksioon. Kunnallisen vuokra-asunnon järjestämiseen eivät riittäneet todistukset vankilan päihdekuntoutuksesta, eikä sitoutuminen laitoksen jälkeiseen kuntoutukseen ja oma-aloitteinen hakeutuminen Kriminaalihuoltolaitoksen valvontaan. Määräaikaisen vuokrasopimuksen syntymiseen tarvittiin vanhempien maksama vuokraennakko. Vaikka asuinalue on levoton, on Sallan asunnossa kaunista ja kodikas tunnelma.

Tässä pyörii paljon poliiseja kun tässä tapahtuu koko ajan. En mä koskaan varmaan ajattele, että poliisi on ystävä, mutta kai niihin tottuu.

Päihdekurssin aikana Salla mietti aktiivisesti erilaisia asumisvaihtoehtoja ja oli kiinnostunut myös tuetusta asumisesta. Kriminaalihuollon tukisäätiön (Krits) naisten tuetun asumisen yksikkö olisi Sallan mielestä ollut juuri hänen tilanteeseensa sopiva – asuinkunta vain oli esteenä. Vapautumisen läheisyydessä Salla hoiti aktiivisesti asioitaan niin asumisen, työelämän, Kriminaalihuoltolaitoksen kuin tukihenkilötoiminnan suuntaan. Vaikka hän oli jo tuomion alkuvaiheessa hakeutunut Hämeenlinnan vankilan ryhmämuotoiseen päihdekuntoutukseen, käsitellyt päihdeongelmaansa yksilötyössä päihdeohjaajan kanssa, osallistunut suuttumuksen hallinta -kurssille, suorittanut tuomiota päihdeettömällä osastolla ja käynyt Vanajan päihdekurssin, keskustellut yhdyshenkilön kanssa niin päihderiippuvuuteen kuin vapautumiseen liittyvistä asioista, hankkinut jo vankeusaikana tukihenkilön kotipaikkakunnaltaan, sitoutunut päihdeongelman hoitoon niin A-klinikalla kuin vertaisryhmässä, merkitsi vapautumisen alkuvaihe asunnottomuutta ja työttömyyttä. Salla joutui vasten tahtoaan turvautumaan vanhempiensa apuun, jota onneksi, toisin kuin monen muun vankilasta vapautuvan kohdalla, oli tarjolla.

Työpaikan järjestyminen oli tuskien taival. Sallalla on hyvä ammattikoulutus ja työkokemusta. Vaikka kyseisellä alalla on runsaasti avoimia työpaikkoja, ei Sallaa haluttu ottaa töihin. Syynä oli se, että hän kertoi työpaikkahaastattelussa avoimesti rikos- ja päihdetaustasta. Tässä nöyryyttävässä tilanteessa

NA-ryhmästä löytyi paljon tukea. Myös moni muu oli joutunut kohtaamaan samat ennakkoluulot ja torjuvan asenteen. Oli tärkeää, että löytyi kohtalotovereita, jotka omien kokemustensa kautta pystyivät eläytymään ja jakamaan pettymyksen. NA-ryhmän lisäksi myös muu tukiverkosto osoitti voimansa: tukihenkilö otti asioista selvää ja kertoi, ettei Sallalla ole mitään velvollisuutta kertoa taustastaan työpaikkahaastattelussa. Seuraavalla kerralla Salla ei ottanut huumeita eikä rikoksia puheeksi, ja häntä pyydettiin tulemaan seuraavana aamuna töihin. Työsopimus tehtiin ensin puoleksi vuodeksi, mutta parin kuukauden kuluttua työnantaja ehdotti, että jospa saman tien jatkettaisiin vuodella.

Sallan tarina kertoo siitä, kuinka kaikki ei ole "itsestä kiinni". Yhteiskunnassa vallalla olevat kovat asenteet todellistuivat Sallan kohdalla vaikeuksina saada elämän perusasiat, asuminen ja työ, järjestymään. Tarina kertoo myös siitä, kuinka tärkeässä merkityksessä toimiva tukiverkosto on vapautumisen alkuvaiheessa, jolloin ensimmäiset vastoinkäymiset on kohdattava.

Lähes kaikki päihdekuntoutukseen osallistuneet naiset arvioivat hyötynensä vapauteen valmentavasta päihdekurssista. Päihdeohjelma aktivoi pohtimaan omaa päihdeongelmaa eri näkökulmista, mahdollisti kokemusten jakamisen ja tarjosi tietoa jatkohoitomahdollisuuksista. Tämän lisäksi naiset korostivat päihdekurssin merkitystä siviiliasioitten hoitamiseen aktivoivana ja tarpeellista tietoa yhteiskunnan palvelujärjestelmistä tarjoavana vapauteen valmentavana kurssina. Yksilötyön tarve tuli naisvankien haastatteluissa voimakkaasti esiin ensinnäkin masennukseen ja ahdistukseen liittyvänä, toiseksi siviiliin liittyvien sosiaalis-taloudellisten asioiden monimutkaisuutena ja kolmanneksi lapsiin ja lastensuojeluasioihin liittyvinä huolina. Olisikin perusteltua pohtia edellytyksiä painottaa psykososiaalisesti suuntautuneen yksilötyön nykyistä vahvempaa osuutta Vanajan osaston kuntouttavassa työssä.

10 JOHTOPÄÄTÖKSET

1) Päihdeohjelmalla on selkeä teoreettinen viitekehys

Kognitiivisen viitekehyyksen soveltuvuutta päihdekuntoutukseen on runsaasti tutkittu kansainvälisesti ja Suomessa. Kuntoutusjatkumon näkökulmasta laajasti vankeinhoidossa ja myös päihdehuollossa käytössä olevaan viitekehyyseen sitoutuminen mahdollistaa kuntoutuksen sisällöllistä suunnittelua ja kehittämistä vankilan sisällä siten, että kuntoutuksen eri vaiheet tukevat toisiaan. Vanajan osaston päihdeohjaaja on sitoutunut kognitiivisen teorian opiskeluun sekä koulutuksen että työnohjauksen turvin, ja avolaitoksen johtaja on alusta asti tukenut kouluttautumista. Vanajan osaston päihdeohjelma tarjoaa siihen osallistuville naisvangeille mahdollisuuden sisäistää kognitiivisen viitekehyyksen periaatteet oman kuntoutuksensa välineiksi. Tarkoitus ei ole sitouttaa vankeja jatkohoidon osalta nimenomaan kognitiiviseen viitekehyyseen perustuvaan kuntoutukseen, vaan pohtia erilaisia vaihtoehtoja ja motivoida pitkäjänteiseen kuntoutukseen.

2) Vaativa ihmissuhdetyö edellyttää työnohjausta

Päihdeohjaajan työ on vaativaa, emotionaalisesti kuormittavaa ihmissuhdetyötä. Mikäli päihdeohjaaja vastaa yksinään ryhmän ohjauksesta, on riittävän intensiivinen yksilötyönohjaus välttämätön. Ryhmän ohjauksessa vuorovaikutustaidot saavat suuren merkityksen, ja näitä voi vahvistaa ammattitaitoisen työnohjaajan tuella. Päihdeohjelman toteutukseen rakentui tutkimusprosessin aikana työskentelymalli, jossa ohjaajan työhön kuuluu oman työn ja ammattitaidon kehittäminen siten, että asiakastyö, teoreettiset opinnot ja työnohjaus muodostavat toisiaan vuorovaikutteisesti tukevan kokonaisuuden. Vanajan vankilassa on ymmärretty vuorovaikutustaitojen ensiarvoinen merkitys naisvankien parissa tehtävässä kuntouttavassa työssä ja tarjottu päihdeohjaajalle mahdollisuus syventää paitsi teoreettista myös vuorovaikutukseen perustuvaa osaamistaan pitkäjänteisesti. Tämä on tärkeää sekä ryhmämuotoisen että yksilötyön kehittämisen näkökulmasta.

3) Päihdeohjelman toimintamuotoja voi monipuolistaa

Käsikirjasta valitut tehtävät ja niiden merkityksen ymmärtäminen suhteessa omaan elämään ei sujunut kummallakaan päihdekurssilla ongelmitta. Keskityminen ajattelun, kirjoittamisen ja keskustelun varaan rakentuvaan työskentelytapaan tuotti ajoittain huomattavia vaikeuksia. Naisvangit toivoivat ohjelmaan enemmän toiminnallisuutta ja keskustelua. Päihdeohjelman työstäminen kirjallisten tehtävien avulla oli osalle vaikeaa ja pelko siitä, ettei ymmärrä annettua tehtävää, lisäsi ahdistusta. Työskentelyä on tarkoituksenmukaista painottaa enemmän käytännön harjoitusten suuntaan ja ennen kaikkea kiinnittää huomiota tehtävien perusteelliseen motivointiin ja selväksi tekemiseen.

Päihdeohjelman käsikirjan työstäminen ehyemmäksi temaattiseksi kokonaisuudeksi ja nykyistä paremmin naisvankien tilanteisiin vastaavaksi lisää edellytyksiä keskittyneeseen työskentelyyn. Käsikirjaa ei tule kehittää tiukasti strukturoiduksi, vaan ohjelman toteutukseen on syytä jättää riittävästi tilaa kunkin ryhmän ja siihen osallistuvien naisvankien yksilöllisyyden huomioon ottavalle asiakaslähtöiselle työskentelyotteelle.

4) Ryhmämuotoinen päihdekuntoutus ei sovi kaikille

Monilla naisvangeilla päihdeongelma kietoutuu muihin psykososiaalisiin ongelmiin, kuten lasten huostaanotto, parisuhdeväkivalta, kodin särkyminen, masennus ja ahdistus. Ryhmämuotoisessa päihdeohjelmassa on vain hyvin rajalliset mahdollisuudet syventyä arkaluonteisiin henkilökohtaisiin kysymyksiin, mikä kuitenkin voi olla toipumisen edellytys. Vankilaympäristössä luottamus ja avoimuus ovat vaikeasti saavutettavia ja helposti särkyviä. Vuorovaikutukseen liittyvät pelot voivat olla esteenä omaan päihdeongelmaan keskittymiselle. Moni ryhmään valituista naisvangeista olisi mieluummin valinnut yksilötyön kuin ryhmämuotoisen kuntoutuksen. Yksilötyön kehittäminen ryhmä- ja yhteisökuntoutuksen rinnalla on perusteltua naisvankien tarpeita ajatellen. Tämän toivomuksen esittivät niin naisvankien parissa työskentelevät päihde- ja mielenterveyshuollon ammattilaiset kuin naisvangit itsekkin.

5) Moniammatillinen yhteistyö odottaa rakentumistaan

Päihdeohjelman toteutus ei ole yksin päihdeohjaajan vastuulla, vaan siihen osallistuu myös Vanajan osaston muita työntekijöitä. Työntekijät eivät kuitenkaan muodostaneet työryhmää, joka olisi suunnitellut päihdeohjelman kokonaisuuden ja erillisjaksojen sijoittumisen kokonaisuuden osiksi. Suunnitelmallisella yhteistyöllä jaksot saadaan sidotuksi ohjelmaan toisiaan tukeviksi, jolloin vältetään hajanaisuus. Valvontahenkilökunnan osuudet tulee sijoittaa ohjelmaan siten kuin sisällöllisen rakenteen näkökulmasta on tarkoituksenmukaisinta. Kriteerinä ei ole perusteltua pitää vartijoiden työvuorolistaa, koska julkilausutusti Vanajan osaston koko henkilökunta osallistuu kuntouttavaan toimintaan.

6) Kuntoutusjatkumo vaatii kehittämistä

Vangit tulevat Vanajan osaston päihdeohjelmaan useita eri reittejä, mutta edes yhteisöperiaatteella toimivan päihdeettömän osaston, ala-avon, ja Vanajan osaston päihdekuntoutuksen välillä ei ole suunnitelmallisesti rakennettua jatkumoa, joka mahdollistaisi päihdekuntoutuksen vaiheittain etenevän sisällöllisen syvenemisen. Vanajan osaston päihdeohjelman kehittäminen siten, että se syventää Hämeenlinnan vankilan yhteisöhoidollisella osastolla käytöön otetun Kalterit taakse -ohjelman sisältöjä, on ajankohtainen tehtävä. Kalterit taakse -ohjelma, kuten muutkin käytössä olevat toimintaohjelmat, on kehitetty ensisijaisesti miesvangeille. Suomalaiseen vankeinhoitoon tarvitaan

edes yksi toimintaohjelma ja sen toteuttamista varten laadittu käsikirja, joka on rakennettu siten, että teemoja käsitellään ja tehtävät valitaan naisvankien lähtökohdista käsin.

Hyvin toimiva päihdekuntoutusjatkumo ei tarkoita sitä, että kaikkien naisvankien tulisi edetä Vanajan osaston päihdeohjelmaan samaa reittiä. Sen sijaan päihdekuntoutuksen eri vaiheiden ("kerrosten" päihdekuntoutus, yhteisöllinen ala-avo, Vanajan osaston päihdeohjelma) olisi hyvä profiloitua siten, ettei kuntoutuksen eri vaiheissa toistettaisi samoja asioita, vailla uutta näkökulmaa. Kuntoutusjatkumoa ala-avolta Vanajan osastolle kannattaa kehittää paitsi kokonaisuutena myös siten, että päihdeohjaajat tekevät yksittäisten vankien kuntoutuksessa suunnitelmallista yhteistyötä.

7) Naisvangeilla on runsaasti sosiaalisia ongelmia

Vapauteen valmentava päihdekurssi tuki suunnitelmallista vapauteen valmentautumista tarjoamalla tietoa vapautumisen näkökulmasta tärkeistä aiheista, kuten asuminen, velat, työ- ja koulutus sekä tukihenkilötoiminta. Kurssin aikana vahvistui halu ryhtyä hoitamaan siviiliin liittyviä asioita. Vapauteen valmentava työ liittyy kiinteästi päihdekuntoutukseen, joka oikeastaan on osa vapauteen valmennusta. Vanajan osastolla on saatu päihdekuntoutus ja sen suunnitelmallinen kehittäminen hyvin käyntiin. Sen sijaan kokonaiselämäntilanteeseen kohdistuva vapauteen valmentava työ ja sen kehittäminen ei ole nykyisellään kenenkään vastuulla. Poikkeuksetta jokaisen päihdeohjelmaan osallistuneen naisen näkemys oli, että vapauteen valmentavat, sosiaalis-taloudellisiin ja jatkohoidon kysymyksiin keskittyneet jaksot olivat erittäin tarpeellisia. Lähes jokaisella oli runsaasti erilaisia sosiaalisia ongelmia, useimmiten koko elämäntilanne järjestettävänä alusta alkaen.

Vankien jälkihuoltotyöryhmän raportissa (2005, 9) todetaan, että rikollisesta elämäntavasta irtaantuminen on ihmisen koko elämänsäkuun kiinnittyvä monimutkainen psykososiaalinen prosessi, jonka tukemiseen tarvitaan sosiaalityölle luonteenomaista taitoa identifioida muutosprosessi. Raportissa (mt. 22) todetaan edelleen, että vapauteen valmentaminen on aloitettava hyvissä ajoin ja erilliset vapauteen valmentavat osastot voisivat olla perusteltuja. Käsittääkseni ilmaisulla "sosiaalityölle ominainen taito identifioida muutosprosessi" tarkoitetaan taitoa muodostaa vangin elämäntilanteesta kokonaiskäsitys, jonka pohjalta laaditaan yhteistyössä kyseisen vangin kanssa konkreettinen suunnitelma, jonka toteuttamiseen kaikki tarpeelliset yhteistyötahot pyritään sitouttamaan.

Vanajan osasto sopii erinomaisesti laitokseksi, jossa kehitetään naisvankien vapauteen valmentavaa työtä. Tämä kuitenkin edellyttää, että Vanajan vankilaan palkataan sosiaalityöntekijä toteuttamaan, kehittämään ja koordinoimaan vapauteen valmentavaa työtä yhdessä muiden ammattiryhmien kanssa. Nykyisellään naisvankien päihdekuntoutus ei jäsenny osaksi suunnitelmallista

psykososiaalista kuntoutusjatkumoa, koska laitoksessa ei ole ainuttakaan sosiaalityön koulutuksen saanutta työntekijää, jolle vastuu kokonaisuuden hallinnasta kuuluisi. Sosiaalityöntekijä tarvitaan myös hoitamaan naisvankien monimutkaisia lastensuojelu- ja parisuhdeasioita.

8) Naisvangit ovat marginaaliryhmä

Naisvangit ovat pieni marginaaliryhmä, jonka tarpeet jäävät sivuun sekä julkisen sektorin että järjestöjen priorisoinneissa. Siksi moniammatillisen verkostotyön rakentaminen siviilitoimijoiden kanssa on erityisen vaativaa. Naisvankien tarpeet eivät nouse etusijalle sen enempää asumispalvelujen, aikuis-sosiaalityön kuin päihde- tai kriminaalihuollon kehittämisessä. Huostaan otettujen lasten äiteinä naisvangit jäävät taka-alalle ylikuormittuneessa lastensuojelun sosiaalityössä, joka keskittyy akuuttien kriisitilanteiden hoitoon. Paitsi naisvankien moninkertaisen marginaalisuuden vuoksi, on yhteistyöverkoston ja kuntoutusjatkumojen muodostaminen erityisen työlästä siitä syystä, että naisvangit vapautuvat Vanajan osastolta eri puolille Suomea.

9) Vankeinhoidon(kin) päihdekuntoutuksesta syrjäytyvät sairaat ja syrjäytyneimmät naisvangit

Päihdeohjelman valintaprosessi osoitti naisvankien moniongelmaisuuksien. Avolaitoksen ja yhteisöhoitollisen päihdeohjelman osaston valintakriteerit ovat liian korkeat osalle päihdeongelmaisista naisista. Vankeinhoidon kuntouttavan työn vaativa haaste onkin sellaisen päihdekuntoutuksen tarjoaminen, johon myös psyykkisesti hyvin huonokuntoiset vaikeasti päihdeongelmaiset naiset pystyvät osallistumaan. Ei ole tarkoituksenmukaista, että syvästi masentuneet ja psyykkisesti sairaat naiset jäävät kerroksille suljettuun ”koppiohoitoon”.

Päihdekuntoutuksen kehittäminen siten, että pystytään ottamaan paremmin huomioon naisvankien mielenterveysongelmat, edellyttää moniammatillisen yhteistyön kehittämistä.

Lyhyt rangaistusajaksi voi muodostua esteeksi päihdeohjelmaan osallistumiselle. Kuitenkin juuri lyhyttä tuomiota suorittavien ja sakkovankien joukossa on paljon vaikeasti päihdeongelmaisia naisia, joita päihderiippuvuus pitää rikoskierteessä. Päihdekuntoutuksen kehittäminen myös tämän, monella tavoin huono-osaisen, vankiryhmän tarpeisiin on uusintarikollisuuden vähentämisen näkökulmasta erityisen perusteltua. Heidän kohdallaan päihdekuntoutus on välttämätöntä kytkeä kiinteästi vapautteen valmennukseen, koska asunnottomaksi, tulottomaksi ja toimeettomaksi vapautuminen tuhoaa päihdekuntoutuksen tulokset.

10) Vankien valinta avolaitoksen päihdeohjelmaan on ristiriitainen tehtävä

Päihdeohjelmaan osallistumisen sidos avolaitospaikkaan nousi kummallakin kurssilla esiin. Päihdekurssi on eräänlaista vankilan sisäistä pakkohoitoa

niille naisille, jotka osallistuvat kurssille avolaitospaikan menettämisen uhan edessä. Ehkä kannattaisi nykyistä enemmän pysähtyä pohtimaan päihdekuntoutuksen tarkoituksenmukaisuutta, vaikka vangilla olisikin päihdeongelma. Päihdetaustainen vanki voi menestyä hyvin avolaitoksessa ja hyötyä sen tarjoamista mahdollisuuksista asioitten hoitoon ja harrastamiseen. Hän ei kuitenkaan itsestään selvästi ole motivoitunut tarjolla olevaan päihdekuntoutukseen, joka ei ehkä vastaakaan juuri hänen tilanteeseensa. Ryhmämuotoinen päihdeohjelma ei myöskään ole oikea vaihtoehto sellaisiin psykoterapian alaan kuuluviin vaikeuksiin kuten epämääräiset pelontunteet, voimakas ahdistus ja masennus. Joidenkin naisvankien kohdalla voi olla perusteltua keskittyä ensisijaisesti mielenterveyden alaan kuuluviin vaikeuksiin, vaikka heillä olisikin päihdeongelma.

Kurssivalinnoissa on tarpeen kiinnittää huomiota niiden naisvankien tilanteeseen, jotka ovat jättäneet hakemuksen, mutta eivät tule valituiksi. Heille tulisi olla tarjolla joko muunlaista päihdekuntoutusta tai muuta kuntouttavaa toimintaa. Vanki ei saa jäädä yksin pohtimaan kielteistä päätöstä, vaan jonkun päihdeohjaajista täytyy käsitellä asiaa hänen kanssaan. Tämä on päihdestrategiassa korostetun hoitoon motivoinnin näkökulmasta minimivaatimus.

11) Kokemustieto on arvokasta

Vaikka kognitiivis-behavioraalinen viitekehys ja sen pohjalle rakennetut toimintaohjelmat ovat vankeinhoidossa laajasti käytössä, on perusteltua antaa tilaa myös toisenlaisesta näkökulmasta lähtevälle osaamiselle. Yksilötyö voi olla korkeatasoista, vaikka ei olisikaan strukturoitua eikä tietylle viitekehykselle perustuvaa. Monilla vankeinhoidon työntekijöillä on työkokemuksen kautta muodostunutta ymmärrystä ja taitoa lähestyä vaikeita asioita ja vaikeassa tilanteessa eläviä ihmisiä. Tätä osaamista ei tule hukata strukturoitujen mallien ja menetelmien alle.

12) Naisvankien kuntoutusta tulee kehittää keskitetysti

Naisten rikollisuuteen ja päihderiippuvuuteen liittyy monia erityiskysymyksiä. Vanajan osasto on kuntoutukseen ja vapauten valmentamiseen suuntautunut naisten avovankila, jonne kannattaisi keskittää naisvankien kuntoutuksen kehittämis- ja tutkimustoimintaa yhteistyössä esimerkiksi sosiaalialan osaamiskeskuksen kanssa.

KIRJALLISUUS

- Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi (2005) Omat ja muiden tarinat. Ihmisyyttä vaalimassa. Helsinki: Stakes.
- Christensen, Else (1989) Alcohol as a component of wife battering. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina (ed.) Women, Alcohol and Drugs in the nordic countries. Helsinki: Nad-publication No. 16, 192–206.
- Enroos, Rosi & Pösö, Tarja & Vierula, Tarja (2006) Lapset vankilassa – selvitys lapsista, jotka viettävät varhaislapsuuttaan vankilassa vangitun vanhemman kanssa. Tampereen yliopisto: Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Julkaisematon.
- Eriksson, Catharina (1999) Det motsägelsefulla utanförskapet. Social vetenskaplig tidskrift (6), 2, 293–312.
- Granfelt, Riitta (2003) Vankilasta kotiin vai kadulle? Vangit kertovat asunnottomuudesta. Ympäristöministeriön julkaisu 613. Helsinki: Ympäristöministeriö, 12.
- Granfelt, Riitta (2004) Pähiteettömien päivien talo. Tutkimus Kivitaskuyhteisöstä asukkaiden tulkitsemana. Espoo: Espoon Diakoniasäätiö.
- Granfelt, Riitta (2005) Vapautuvien vankien tuettu asuminen. Teoksessa Hynynen, Raija (toim.) Asuntoja ja tukea asunnottomille. Arviointi tuetun asumisen toimintamalleista. Ympäristöministeriön julkaisu 745. Helsinki: Ympäristöministeriö, 119–157.
- Granfelt, Riitta (2006) Paha olla – vankilan sisällä, ulkona, vangin lähellä? Teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) Vääryysskirja. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 145–157.
- Holmberg, Nils (1993) Kognitiivinen terapia. Holmberg, Nils (toim.) Kognitiivinen terapia 2. Päihdehuollon koulutusaineisto –sarja. Järvenpää: Järvenpään sosiaalisairaala, 3–10.
- Holmberg, Nils (2001) Päihderiippuvuudet. Teoksessa Kähkönen, Seppo & Karila, Irma & Holmberg, Nils (toim.) Kognitiivinen psykoterapia. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 225–244.
- Holmberg, Tiina (2000) Lapset ja perheväkivalta. Helsinki: Lasten Keskus.
- Huopainen, Hilikka (2003) Pedofilia. Patologista dissosiaatiota ja traumaa: Julkaisussa Palonen, Kirsti & Haaramo, Solli (toim.) Trauman monet kasvot. Psykykinen trauma sisäisenä kokemuksena. Helsinki: Therapiea-säätiö, 204–235.
- Hurtig, Johanna (2003) Lasta suojelemassa – etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Rovaniemi: Acta Universitatis Lapponiensis 60.
- Husso, Marita (2003) Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila. Tampere: Vastapaino.
- Huttunen, Laura (2002) Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hypén, Kimmo (2002) Ryhmien ohjaaminen. Teoksessa Salminen, Markku & Toivonen, Klaus (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002, 110–122.
- Hypén, Kimmo (2004) Vankilasta vuosina 1993–2004 vapautuneet ja vankilaan uudestaan palanneet. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2004.
- Hyväri, Susanna (2005) Vertaistuen ja ammattiauttamisen muuttuvat suhteet. Teoksessa Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (toim.) Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino, 214–231.
- Hyytinen, Riitta (2006) Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutusprosessissa. Helsingin yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkielma. Julkaisematon.
- Hänninen, Sakari (2005) Huono-osaisuuden mieli. Teoksessa Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 94–117.
- Hänninen, Vilma (2000) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 696.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.

- Järventie, Irmeli (1993) Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrisen näkökulma itsemurhiin. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 34.
- Järvinen, Minna-Kaisa (2006) Asiakas-työntekijäsuhteen dialoginen arviointi kriminaalihuollossa. Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkielma. **Julkaisematon.**
- Järvinen, Margaretha (1998) De dårlige selskab. Misbrug, behandling, omsorg. Holte: forlaget SOCPOL.
- Karila, Irma & Holmberg, Nils & Laaksonen, Ritva (2001) Käsitteellistäminen. Teoksessa Kähkönen, Seppo & Karila, Irma & Holmberg, Nils (toim.) Kognitiivinen psykoterapia. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 37–56.
- Karsikas, Vuokko (2005) Selvin päin olosta tulee hyvä fiilis. Päihdeongelmaisten vankien voimaantuminen. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3/2005.
- Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Tampere: Acta Universitatis Tampensis 1148.
- Kuusinen, Kirsti-Liisa (2001) Terapeuttinen vuorovaikutus. Teoksessa Kähkönen, Seppo & Karila, Irma & Holmberg, Nils (toim.) Kognitiivinen psykoterapia. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 25–35.
- Kåver, Anna & Nilsson, Åsa (2004) Dialektinen käyttäytymisterapia tunne-elämältään epävakaa persoonallisuuden hoidossa. Helsinki: Edita.
- Lalander, Philip (2001) Hela världen är din – en bok om unga heroinister. Lund: Studentlitteratur.
- Laitinen, Merja (2004) Häväistyt ruumiit, rikotut mielet. Tutkimus lapsina läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä. Tampere: Vastapaino.
- Lindberg, Odd (2005) Kvinnorna på Hinseberg. En studie av kvinnors villkor i fängelse. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen, rapport 14.
- Lindfors, Maria-Terttu (2005) Masentuneen ihmisen autetuksi tulemisen kokemus. Teoksessa Lindqvist, Marja & Kuvaja, Terttu & Rasilainen, Arja (toim.) Masennus – mustaa ja valkoista. Helsinki: Therapie-säätiö, 116–129.
- Malloch, Margaret (2000) Women, Drugs and Custody. The Experiences of Women Drug Users in Prison. Winchester: Waterside Press.
- Martin, Mari (2004) Satu elämän kosketuspintana – lapsen ja aikuisen kerronta. Teoksessa Sava, Inkeri & Vesanen-Laukkanen, Virpi (toim.) Taiteeksi tarinoitu oma elämä. Jyväskylä: PS-kustannus, 77–105.
- Mäntysaari, Mikko (2006) Syrjiikö sosiaalityö? Teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) Vääryyskirja. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 115–131.
- Nylund, Marianne (2005) Vertaisryhmät kokemusten ja tiedon jäsentäjinä. Teoksessa Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (toim.) Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino, 195–207.
- Ojuri, Auli (2004) Väkivalta naisen elämän varjona – tutkimus parisuhdeväkivaltaa kokeneiden naisten elämänkulusta ja selviytymisestä. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Acta Universitatis Lapponiensis 77.
- Peräkylä, Anssi (1986) Vartijan näkökulma. Tutkimus vanginvartijoiden työhön liittyvästä tulkintakehyksestä. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskus. Julkaisut 1/1986.
- Petreljus, Päivi & Auvinen, Anja (2003) Sosiaalityöntekijän muistot sukupuolen jäsentäminä subjektiivointumistarinoina. Teoksessa Satka, Mirja & Pohjola, Anneli & Rajavaara, Marketta (toim.) Sosiaalityö ja vaikuttaminen. Jyväskylä: SoPhi, 171–193.
- Pohjola, Anneli (2003) Tutkijan eettiset sitoumukset. Teoksessa Pohjola, Anneli (toim.) Eettisesti kestävä sosiaalitutkimus. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 47, 53–67.
- Pösö, Tarja (1986) Naisesta naisvanki? Tutkimus naisten rikollisuudesta. Tampere: Tampereen yliopisto, tutkimuksia 83.
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykeinoista koulukotihoidossa. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tampensis. Ser.A.Vol.388.

- Pösö, Tarja (2004) Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 133.
- Pösö, Tarja (2005) Kun paikka menee tutkijaan. Teoksessa Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 118–135.
- Rantala, Kati (2004) Vankilasta vapautuvat huumeiden käyttäjät: sosiaalinen ongelma? Uusintarikollisuuden vähentäminen yksilökohtaisella työotteella ja verkostoituen. Tampereen kaupunki, sosiaali- ja terveystoimi: Tampereen Huumeopilotin 4. Raportti.
- Rikoksista rangaistujen tuen tarve. Suositukset yhteistoiminnalle. Jälkihuolto-työryhmän raportti. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:6.
- Rosengren, Annette (2003) Mellan ilska och hopp. Om hemlöshet, droger och kvinnor. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Ruckenstein, Minna & Teppo, Annika (2005) Vankien väliset valtasuhteet ja väkivallan pelko suljetussa vankilassa. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2005.
- Ruisniemi, Arja (2006) Minäkuvan muutos päihderiippuvuudesta toipumisessa. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 1150.
- Sariola, Salla (2006) "Joku, jota rakastaa ja josta huolehtia. Teoksessa Nätkin, Ritva (toim.) Pullo, pillerit ja perhe. Vanhemmuus ja päihdeongelmat, 137–163. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Satka, Mirja & Karvinen, Synnöve & Nylund, Marianne (2005) Mitä sosiaalityön käytäntötutkimus on? Teoksessa Satka, Mirja & Karvinen, Synnöve & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-kustannus, 9–19.
- Schulman, Gustav (2003) Sietämättömän kestämisestä eheytymiseen. Teoksessa Palonen, Kirsti & Haaramo, Soili (toim.) Trauman monet kasvot. Psykkinen trauma sisäisenä kokemuksena. Helsinki: Therapiea-säätiö, 162–184.
- Sennett, Richard (2004) Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa. Tampere: Vastapaino.
- Sinkkonen, Mirja (2005) Masennuksen arviointia ja diagnostiikkaa. Teoksessa Lindqvist, Marja & Kuvaja, Terttu & Rasilainen, Arja (toim.) Masennus – mustaa ja valkoista. Helsinki: Therapiea-säätiö, 135–148.
- Suomela, Maarit (2002) Kognitiivis-behavioraaliset toimintaohjelmat. Teoksessa Salminen, Markku & Toivanen, Klaus (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 4/2002, 221–238.
- Talentia 5/02 (2002) Päihdekuntoutus keskeistä rikosten ehkäisyssä, 14–15.
- Tammi-Moilanen, Kaisa (2002) Naisvangit. Teoksessa Salminen, Markku & Toivanen, Klaus (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 4/2002, 183–187.
- Tourunen, Jouni (2000) Epäilyksen polttopisteessä. Tutkimus päihdekuntoutusosastosta vankilassa. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 112.
- Tourunen, Jouni & Perälä, Jussi (2004) Kohti kognitiivista yhteisöhoitoa? Helsingin vankilan päihdeettömän osaston arviointi- ja kehittämistutkimus. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2004.
- Tuomaala, Salome (2004) Kärsimyksen rajat ja vapauden mahdollisuudet aborttipuheessa. Teoksessa Utriainen, Terhi & Honkasalo, Marja-Liisa & Leppo, Anna (toim.) Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Tampere: Vastapaino, 139–165.
- Thörn, Catharina (2004) Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet. Stockholm: Égalité.
- Törrönen, Mariitta (2000) Lapset arjen subjekteina. Teoksessa Karvinen, Synnöve & Pösö, Tarja & Satka, Mirja (toim.) Sosiaalityön tutkimus. Jyväskylä: SoPhi, 146–163.
- Utriainen, Terhi (2004) Suojaavat kehykset ja alaston kärsimys. Teoksessa Utriainen, Terhi & Honkasalo, Marja-Liisa & Leppo, Anna (toim.) Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Tampere: Vastapaino, 226–252.
- Valokivi, Heli (2004) Lainrikkohan ääni auttamisjärjestelmissä. Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Tampere: Gaudeamus.

- Vankeinhoidon päihdestrategia vuosiksi 2005–2006.
- Weckroth, Antti (2006) Valta ja merkitysten tuottaminen korvaushoidossa. Etnografinen tutkimus huumehoitolaitoksesta. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 47.
- Vesänen-Laukkanen, Virpi (2004) Katson ulos kuvastani. Teoksessa Sava, Inkeri & Vesänen-Laukkanen, Virpi (toim.) Taiteeksi tarinoitu oma elämä. Jyväskylä: PS-kustannus, 59–75.
- Väkeväinen, Niina (2005) Murhasta tuomittuna elinkautista vankeutta suorittavien naisten elämä vankilassa. Helsingin yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Julkaisematon.
- Yhdyskuntaseuraamustyön kehittämisen linjaukset (2006) Kriminaalihuoltolaitos ja vankeinhoitolaitos: Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2006.
- Ådahl, Susanne (2004) ”Enemmän kiinni maassa ei voi ollakaan”. Kärsimyksiä maisemassa. Teoksessa Utriainen, Terhi & Honkasalo, Marja-Liisa & Leppo, Anna (toim.) Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Tampere: Vastapaino, 82–109.

Kiitokset

Tekstieni uskollinen lukija ja koko tutkimusprosessin tärkein tukija on ollut esimieheni Järvenpään sosiaalisairaalan tutkimuspäällikkö Jouni Tourunen. Tutkimus on toteutettu Järvenpään sosiaalisairaalan tutkimusyksikössä. Tutkimuksen toinen tukipilari on ollut Vanajan vankilan johtaja Kaisa Tammi-Moilanen. Kaisan periksi antamaton tarmokkuus takasi sen, että tutkimus ylipäänsä pääsi käyntiin. Kaisa on koko tutkimusprosessin ajan ollut valmis keskustelemaan kanssani, osoittanut arvostavansa tutkimustyötä ja luonut työlleni hyvät edellytykset Vanajan vankilassa.

Kiitän käsikirjoituksen kommentoinnista Tarja Pösöä, Maarit Suomelaa ja Antti Weckrothia. Mirja Koukkarille, Pirjo Kuismalle ja Arja Saunamäelle kiitos ajatusten ja tunteiden jakamisesta.

Vanajan osaston kaikki työntekijät olivat valmiit keskustelemaan kanssani omasta työstään ja ottamaan tutkijan mukaan yhteisiin kahvi- ja ruokailuhetkiin. Kiitos.

Hämeenlinnan vankilan päihdeohjaajat Elina Jyrinki ja Susanna Schugk sekä psykologi Raija Saari-Itävaara ja mielenterveyshoitaja Harri Hietala antoivat tutkijalle aikaansa kertoakseen suljetussa laitoksessa tehtävästä kuntouttavasta työstä.

Sydämellinen kiitos kaikille niille naisille, jotka osallistuivat tutkimuksen kohteena olleille päihdekursseille. Kiitos, että jaksotte yhä uudelleen keskustella kanssani.

Tämän tutkimuksen tärkein ihminen on Vanajan osaston päihdeohjaaja Kirsi Hyrkäs. Kiitos yhdessä kokemastamme.

Helsingin Tapanilassa 30. lokakuuta 2006

Riitta Granfelt

Tilaukset:

Rikosseuraamusvirasto / Viestintä

puh. 010 36 88500

fax 010 36 88446

tiedotus.rise@om.fi

ISBN 978-951-53-2924-0 nid.

ISSN 1458-4131